

د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړی ټوک

لومړی دوره تر اسلام دمخه

ليکوال

پوهاند عبدالحی حبيبي

Ketabton.com

نابل ۲۰۲۵

د پښتو ادبياتو تاريخ

بسم الله الرحمن الرحيم

پيل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبياتو تاريخ لومړۍ پلا زه ليکم. پوهان پوهيري چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو مور ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پرېښي دي، نو ځکه به دغه زما ليکنه هم بشپړ نه وي او ښايي چه ډيري ماتي گوډۍ ولري، خو سره د دې هم ښايي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترگه وويني!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ويشم او د هرې دورې لپاره يو ټوک ليکم نو به دغه د پښتو د ادب تاريخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که به؟ د ژبي موقعيت په پخوانو آريانا نو کي څه ؤ؟ او پښتو د زرو آريائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښيي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي ليکل کيږي!

۲. دوهمه دوره يا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کيږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسيږي، په دې زر کاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي ليکو، د پښتو ژبي لومړني شاعران او نثر ليکونکي چه په دې زر کاله کي تير شويدي يو يو د دوي د ليکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاريخ څرگندوي، مشاهير، ادبي مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښيي.

د پښتو ادبياتو تاريخ

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيري، نو زموږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبې د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړېده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پېښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبې د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

۴. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبې دور ورستيو ۶۰ کالو پر مخ تگ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرگندونه کوي، د ژبې د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پر وده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزایاو څرگنده وي. د څلورم ټوک لومړۍ برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي گڼه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزایا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکارم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائي وي مگر هيله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا ښه به د پلټني او تحقيق په گلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ د گلو به سمسور وي مور به نه يو

د بلبلو به پرې شور وي مور به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحي حبيبي)

د پښتو ادبياتو تاريخ

ننوتوخي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاريخ: (موضوع-اصول-غايه)

ادب څه شی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ وليکو، نو تر هر څه دمخه بايد يواري ادب وپيژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښيگړي او کياست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وايي^۱ چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعريف دي^۲ اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعريف کيږي: ادب هغه پوهنه يا ښه رياضت دي چه سپړی د هغه په وسيله يو فضيلت او يو ښيگړه له ښيگړو څخه مومي^۳ يا له تيرو تلو او خطاو څخه ژغورل کيږي؛ خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښيگړي ده، چه سپړی له خطاء او بد څخه ساتي^۴ او په خوي او خلق اړه لري، چه بيان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

^۱ اقرب الموارد.

^۲ قاموس د فيروز آبادی.

^۳ معيار اللغة ج ۱ ص ۶۱.

^۴ تعريفات الجرجانی.

^۵ دائرة المعارف د بستاني.

د پښتو ادبياتو تاريخ

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: يو ته طبيعي او نفسي ادب وايو، چه لوړ ئي تعريف راغي، او د انسان اخلاقي ښيگړي لکه ښندنه، زغمه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وايو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کيږي^۱ او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعريف داسي کوو، چه دغه يو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بليغي او ښي وينا ډولونه په هر حال کي راښيي^۲ او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنگه پخپلو خبرو وپوهوو!^۳ په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کيږي او (ادبيات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنيا کي ادب يعني literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځينو پوهانو تعريفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرگندوي مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسير دي" (ميتهيو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سپری په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شيوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وايي" (مياکن).

د آيرلينډ مشهور شاعر اتييس ليکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د يو لطيف فن په رنگ بايد استعمال شي، نو هغه لطيف فن چه د ژبي په ذريعه ښکاره کيږي لټريچر بولي".^۴

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظيفه ده، مگر دا ترجماني به تل په داسي ډول وينا او خواږه بيان سره وي، چه پر نورو باندي اغيزه وکړي، او خوندوره وي.^۵ په دې ډول د ادب لمن ډيره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بيان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبياتو کي شميرل کيږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بيان او اظهار ذريعه

^۱ د ابن هذيل عين الادب د علم الادب ص ۵ ج ۱ په حواله.

^۲ د هاشمي جواهر الادب، ج ۱ ص ۸.

^۳ د سخاوي ارشاد القاصد.

^۴ روح تنقيد ص ۶۰.

^۵ د بروک انگليش لټريچر ص ۵- او دا جان مورلي آن دي سټيډي آف لټريچر (On the Study of Literature) ص ۳۹.

د پښتو ادبياتو تاريخ

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښي داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، او گټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شي، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.^۱

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا گڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ او کلمې په شا او خوا کي سره گزري او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيي، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او څنگوالي بيانوي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي ادیب بلل کيږي.^۲

محمود بن عمر زمخشري (۴۶۷-۵۳۸هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ۱۲ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ۱۴ دي^۳ علامه ياقوت حموي د ادیب او عالم فرق داسي کوي: چه ادیب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئي کوي مگر عالم د علم يو فن را اخلي او څيږي ئي.^۴ په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقیده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئي هم دغه ده، چه د هر

^۱ جواهر الادب ص ۸ج ۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمي او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

^۲ طبقات الادباء ص ۱۱۷.

^۳ كشف الظنون ص ۷۵ج ۱.

^۴ معجم الادباء ص ۱۷ج ۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

شي ښيگړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ویشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څيړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (۴) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (۵) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښي بيان شي (علم معاني) ئي بولي (۶) که د معنا د کيفيت او څنگوالي بحث د ښکاره توب او پتوالي له لامله وکړي (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه ځانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کښي، او (علم بديع) هم د معاني او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (۴) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سپری ته ښه وينا او بديعه ويل وربښي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.^۱

ځني پوهان علاوه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل گڼي^۲ او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ گڼل شويدي!^۳

^۱ کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

^۲ کشف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

^۳ د همائي تاريخ ادبيات ص ۲۸ ج ۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

او علم دواوین (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (يعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي^۱ يو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کيږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قياسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علومو کي داخل دي.^۲

نوي آراء

تر دي ځايه مو د پخوانيو ځينو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ وليکل، مگر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنگ رنگيدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي واروو، لمړی پلا بايد دا ووایو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډير ارت شوي او خورا ښه او مفيد شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ټي موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي ليکو کي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترگه ووينو.

په غربي دنيا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څيړنی کړيدي، د يونان معروف فيلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعريات" کي هسي ليکي: چه ټول لطيف فنون د فطرت پيښې (محاكات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ټي پيښې کوي، دغه پيښې دا نسان د لوړتيا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطيفو فنونو په ذريعه نقل کوي، چه ادبيات هم له دغو څخه يو فن دي.

نيومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بيانوي، بلکه داخلي رښتيا والي ښي، شيان نه ښيي بلکه خيالات تصور کوي."

گوسائين فرانسوی نقاد وائي: چه زمور دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبيعي جمال او ښه مناظر ويني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانی خواهښت دي، چه ادبيات ځني پيدا کيږي که مور دغه ښه او ښکلي شيان وگورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي يو څه افکار او خيالات راگرزي د دغو افکارو او تخيلاتو ليکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پيدا کوي!

^۱ نفايس الفنون.

^۲ د همائي تاريخ ادبيات.

د پښتو ادبياتو تاريخ

نيومن وائي: مور تل په خيرو سره خپل افکار څرگندوو، دغه افکار او خيالات که وليکو نو ادبيات ځني جوړيري.^۱

د برطانيا دائره المعارف ليکي چه literature يوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابيرو لپاره چه افکار د ليک ډگر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصايصو، يا فردي افکارو او طباعو سره برابر وي، يا د ځينو اجتماعي او سياسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبليغ کوي، اجتماعي او سياسي اصول ئي څرگندوي.^۲

د امريکا يو اوسني پوهاند ليکي: چه د لټريچر کلمه له لاتيني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera يا letter يعني نوشته او ليک ده، او عام تعريف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانيو نمايندگي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعريف ئي دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بيانونه دي چه د تنقيدي علومو تر سيوري لاندي وي، او د افکارو د څرگندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او بنايست لامله هم قيمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبيات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقايق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کيږي او ټول شيان د عمومي حقيقت سره نښلوي.^۳ په نوي دنيا کي د ادب څانگي او ښاخلي دوني ډيري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي يو غربي مفکر وايي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خيالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کيږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنيا مختلفو ادبياتو ته وگورو، مقاصد او عناوين ئي تر نظر لاندي ونيسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه ليکونه چه د حقايقو څرگندونه ئي مقصد وي چه دا لانديني څلور څانگي لري:

(۱) هغه ليکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځيو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي ليکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني ليکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچي چه خپرونه ئي مقصد نه وي

^۱ روح تنقيد ص ۷۰-۷۲.

^۲ د بریتانیا انسکلوپيډيا ص ۲۰۶ ج ۱۴.

^۳ د امريکا انسکلوپيډيا ص ۴۷۲ ج ۱۷.

د پښتو ادبياتو تاريخ

- ب- کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو
- ج- رسمي ليکني چه نه خپريري: لکه پاسپورټ، قباله، او دغسي نور
- د- رسمي ليکني چه خپريري لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي
- ه- نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيري، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرگو او حکومت رویدادونه
- (۳) د حقایقو د ښوونې ليکني لکه:
- الف- د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه
- ب- تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور
- ج- د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا
- (۴) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي
- (ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور څانگي لري
- (۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د نني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه
- (۲) تنقيدي او د کره کړني لاندینی څانگي لري:
- الف- څرگند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي
- ب- پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي
- ج- د بدو اشوا کولو تنقيد
- د- د ښو ښکاره کولو تنقيد
- (۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې
- (۴) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

د پښتو ادبياتو تاريخ

الف- د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب- د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغي ليکني)^۱

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانگو کي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظيفې په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع محتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند راي هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي څانگي لري

الف- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي څانگي لري:

الف- منطقي او استدلالي ليکني

ب- جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرنې او غبروني په لحاظ لاندي څانگي لري

الف- آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب- وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په وېشنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز ځني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعي دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړي خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري ترلي کيږي.

^۱ د ادب دا ويشنه اوگوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

د پښتو ادبياتو تاريخ

او ټول علوم او انساني مزایا چه په وينا او پوهيدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانيت هم ورسره محو کيږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتيا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتياوي ميندلي دي، د ادبياتو په برکت سره دي، او که ادبيات نه وای نو به انسان هم اعجم حيوان وای.

د ادب تاريخ

(موضوع - اصول - غايه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن خونې ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو خونې لوڼې برخي په ادب کي دننه گڼلي کيږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لويښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغيرات پيښيږي او دا اوښتني تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له يوه رازه ئي بل راز کوي. خو هر کله ټوله موجودات د کمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتيا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزا تغير مومي، اوږي له يوه حاله پر بل حال کيږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاريخ پاني دا خبره په ښه ډول را ښيي، چه يو وخت د انسانانو يوې ډلي يوه ژبه ويله دا ژبه د افهام او تفهيم آله وه لومړي به ډيره ناقصه وه وروسته به تکميل شوه، ادبيات به ئي وموندل، کتابونه به په وليکل شوه، خو تر څو پيړيو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئي ځاي ونيوي.

د قدرت دا تخليق، او لولونه او د بيانشت کړنه، او له منځه يستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډه غونډه ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دريدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ايښي ده.

د يوې ژبي د ادب تاريخ هم ټول هغه تحولات او لوړتياوي، او احوال چه له ابتدا څخه ور پيښيږي، بيا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډيره ارته او پراخه ده، د ادبي تاريخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورسني انقلابونه او ټول تحولات ښيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاريخ ئي څرگنده وي. د يوه

د پښتو ادبياتو تاريخ

ملت د فکري ارتقا و علمي لوړتياؤ احوال او اوضاع مفصل ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پيښي، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښيي.

نو داسي هم ويلاي سو چه د ادبياتو تاريخ په حقيقت کي د ملت د عقليت او د ژوندانه د ډيرو مهمو څانگو تاريخ دي. د ملتو د لوړتيا او ځورتيا، دودوي او پرمختگ ټول احوال بيانوي که د يوه ملت تاريخ د ادب له ښيگړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاريخ به خامخا په وينو لړلي وي، او بېله جگړو او شخړو به د بل څه بيان نه کوي، نو د عمومي تاريخ يوه مهمه څانگه دغه د ادب تاريخ دي چه سياسي او اجتماعي تاريخ هم له ادبي تاريخه څخه مرسته کوي او د يوه ملت تاريخ چه له ادبي څانگي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاريخ تل د ملتو د لوړتيا او ځورتيا څرگندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاريخ مهم کار او غوره وظيفه هم دغه ده، چه د يوه ملت عقلاني لوړتياوي، او علمي او ادبي پيشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبياتو د تاريخ کار دي.

اصول

د ادب د تاريخ د ليکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم ليکي، خو دلته به ئې ځيني اساسي ډولونه چه د تاريخ ادبيات غناصر بلل کيږي لاندې وښول سي.

۱- ژبي ته د پيدايښت له ابتدا څخه بيا تر اوسه گوري، او ټول هغه تغيرات چه ور پيښ شوي دي بيانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پيدايښت. د تعبير اساليب د کلماتو د جوړيدلو لاري، د اصواتو او يرغونو شرح، د ژبي عنصري ښيگړي پلټل، د ژبي ريښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فيلاوژي) يا د "لغاتو فلسفه" وايي.

۲- ژبي ته گوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لويديلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنگه سره اوښتي دي؟ نو کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندې څنگه پيدا شويدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخاير شته، هغه ټول را ښيي مؤلفين او ليکوال ټول بيانوي، او په دې ډول د يوه ملت عقلاني او علمي لوړتيا بيانوي.

۴- د ادب تاريخ د ملت کيسې او نکلونه او روايات ټول تحليل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقايد، او آراء را باسي، د تعبير اسليب چه د عوامو په کيسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

د پښتو ادبياتو تاريخ

- ۵- د ادب تاريخ ټول افواهي اشعار (نا ليكلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د يوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.
- ۶- د ادب تاريخ ټول مدون او ليكلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډير) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلايي تجلياتو په خصوص کي معلومات اخلي.
- ۷- د ادب تاريخ هغه اوبستني او لوړتياوي چه د علم او ادب لامله يوه ملت ته ور پېښيري ښيي او د ادب اهميت او غوره والي د بشر په تاريخ کي ښکاره کوي.
- ۸- د ادب تاريخ رانښيي، چه د يوې ژبي وينا او کلام (نظم، نثر) څنگه پيدا شو؟ څنگه ئې لوړتيا و موندله، کومي دورې ئې تيري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامين پکي سته؟ خاصيتونه او مزيا ئې څه دي؟ دا ژبه کومي ښيگړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غايه

ځکه چه د ادبياتو تاريخ د هر ملت د علمي او عقلايي لوړتيا تاريخ دي نو که سړي د يوې ټولني د ادب تاريخ ولولي ټول د تاريخ مهم حوادث او وقايع ئې ورته څرگنديږي؛ اجتماعي او سياسي رشد ئې ور معلوميري تاريخي مفاخر ئې ورته ښکاره کيري.

مور چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ لولو خپل مفاخر راته څرگندوي د خپلو ملي ښيگړو سره مو اړيکي ټينگوي او په آينده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د يوه نافع او پر ملي اساس ټينگ ادب د روزني لاري را ښيي.

په يوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذيبي او مدني سويه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتيا نسي ليدلای، نو مور چه د خپلي ژبي د ادب تاريخ ولولو؛ لوړ او څور به ئې راته ښکاره شي. او په آينده کي به وکړاي سو چه يو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غايه زمور په ملي ژوندانه کي ډيره مهمه او لوړه او گټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غايه باندي ټينگه ولاړه ده.

د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړي برخه

آريا او آرين

د ژبو ویشنه - هندو اروپایي ژبې - آریایي اقوام -
باختري آرين - آریایي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -
آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

د پښتو ادبياتو تاريخ

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسيله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبير كوي، يا هغه اصطلاحي ويناوي دي، چه د يوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان يا لغت بولي، او له يوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې كلمه ده^۱ او په اروپايي اصطلاح ئې لانگوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډير دي، نو ځكه پر نړۍ ډيري او ډول ډول ژبي پيدا شويدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته گران دي.

لوړي ژبي او كښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بيا هم د ږغو مركبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بيا ئې هم مركبات ډير دي، ځكه ژبي هم پر دنيا ډيري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ويشلي دي، يوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندې ده، چه پروفيسور اډيلنگ ته ئې نسبت كيري، دی وايي، چه ژبي د سموالي او تهذيت په درجه دوه ډوله دي:

۱- گڼته ژبي

چه لغات ئې د بيان لامله كښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او يوه يوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه كيري، له يوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړيږي د جنوبي افريقا د زنگيانو او د امريكا د هنديانو او د شمالي او شرقي ايشيا او د چين ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمنې ئې ډيري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبير چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډيري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ويشلي كيري.

^۱ زبدة الصحايف في اصول المعارف، ص ۹۷.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

الف: اوبتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرف او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او وروسته هم، يعني ځيني نخښي لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپايي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځيني نوري نخښي هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپايي اصطلاح suffix او په عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوبتونکي ژبي دوي مشهورې څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آريايي ژبي دي، چه زموږ د وطن آريايي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آريايان تللي دي، د دوي ژبو ته آريايي وايو، او اروپايان دې ژبو ته (هندو اروپايي) Indo-European هم وايي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانگي لري، شمالي ئې : د اروپا آريايي ژبي دي لکه لاتيني Latin، يوناني Greek، سلتی Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئې د ايشيا آريايي ژبي دي، لکه سنسکريت، ژند، پښتو، پارسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانيو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنيقه ويلې. سامي ژبي دا ډولونه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سرياني او کلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائيليانو آرامي او کلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وايي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کيږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوبتونکي (غير متصرفه) ژبي:

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دا ژبې کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کورپ تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کيږي، چه دغه ادوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوبستلو پاتیري. تورانی ژبې چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبې چه تنقاسي، اوغراڼي، اوزبکي ئې خانگي دي، ټول نا اوبستونکي ژبې گنلي کيږي.^۱

هندو اروپائي ژبې

یا آریائي ژبې

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بيله هغي لوړي ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبې جلا جلا ویشي^۲ اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبې د رینې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلې سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوبستونکو ژبو کي یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبې دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعنی آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبې د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبې دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغیري ځکه چه زمور ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کيږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څیرنه دلته ښائي: آریائي ژبې د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلې دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کي سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه گڼل کيږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبې دوې ډلې کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله ستم Centum بولي.

^۱ الفلسفه للغويه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحايف ص ۹۸.

^۲ د پروفیسور بالبي د ایتھوگرافی اطلس.

د پښتو ادبياتو تاريخ

د وېشنې لار

دا وېشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط يوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معيار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشنې شاخصه گڼي، په لاتيني سل ته ستم وائي، او به سنسکريت کي (سېتم) بولي، نو ټوله هغه آريائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتيني د سل د کلمې په سر کي (س) يا (ه) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (ستم ډله) بلله کيږي، عموماً آريائي غربي ژبي د ستم له ډلي او شرقي آريائي ژبي د ستم له ډلي دي.^۱

د مثال په ډول: په سنسکريت کي سل ته (سېتم) وائي په پارسي کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د ستم له ډلي څخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتيني ستم يا کنتم وايي، په انگليسي او فرانسوي او ايتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د ستم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

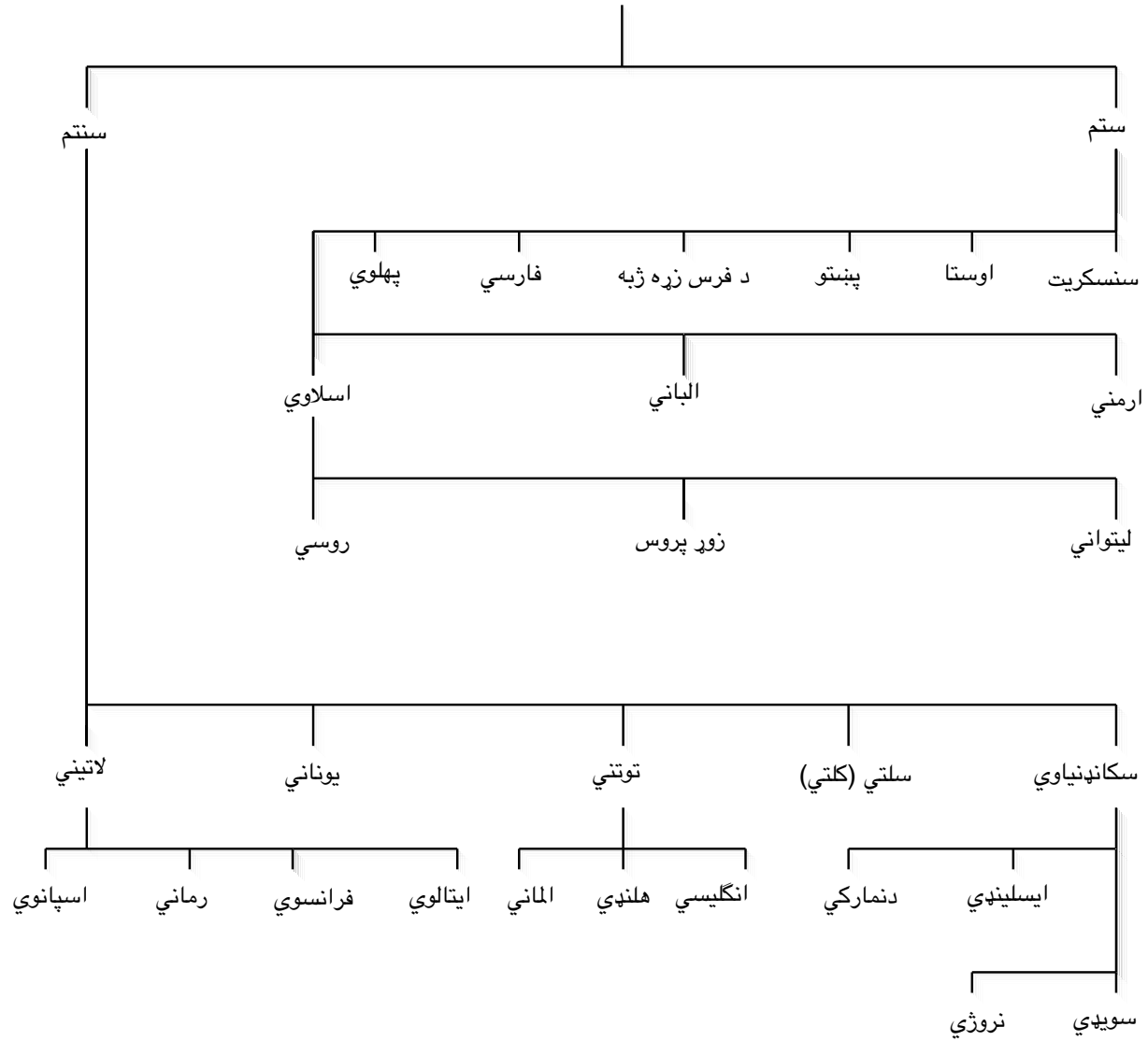
	د ستم ډله		د سېتم ډله
	لاتيني	ستم	سنسکريت
سېتم	يوناني	سد(صد)	پارسي
هېکاتون	انگليسي	سو	هندي
هنډرېډ	المانې	ستو	روسي
هنډرېډ	فرانسوي	سل	پښتو
سانت			

د ستم او ستم پر علمي اساس ټولي آريائي يا هندو اروپائي ژبي د لاندنۍ نقشې په ډول وېشل کيږي.

^۱ د گورډن چاپلې آرینز، د دوکتور شفق تاريخ ادبيات ايران، ص. ۴.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

آریائی (هند و اروپائی) ژبې

د پښتو ادبياتو تاريخ

په دېپې انځور كې تاسې ته د نړي مشهورو آريائي ژبو وېش ښكاره شو، او ومو ليدل چې د سېتم له څانگې څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسكريت او اوستا (زند) سره ډيره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لوني دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلي ډلي كولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته گوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د رېښو سره نژديوالي ئې په غور ويني. كه په دغو اساسو كې ژبي سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبي په يوه ډله كې شميري، او وائي چې له يوې كورنۍ څخه دي.

وگوري دغه ژبي چې مور په دمخني انځور كې آريائي ژبي وگڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه كورنۍ كې داخلي كړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتو كې ډيري سره نژدې دي كه دغه لاندي جدول په غور وگوري، دا به درته ښكاره شي چې په رښتيا دا ژبي له يوې كورنۍ څخه دي.

پښتو	پارسو	سنسكريت	اوستا	لاتين	انگليسي	جرمني	فرانسوي
پلار	پدر	پاتري	پيتر	پتر	فادر	واتر	پير
مور	مادر	ماتري	ماتر	ماته را	مدر	موتر	مير
خور	خواهر	سواچر	هوگهر (سوسر)	سور در	سسټر	شوسټر	سور
ورور	برادر	بهراتر	براتر	فراټر	برادر	برودر	فرير

د پښتو ادبياتو تاريخ

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپايي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړېده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپايي ژبو څخه ده.^۱

هندو اروپايي ژبي چه انډو ژرمانیک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پېړيو پېړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپرېدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.^۲ وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوي مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالتیک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي گڼي، چه د خزر د ډنډ شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوري مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنگ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سره شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليردنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليرد زمانه څلور زره کاله (ق، م) تخمين کيري^۳ دکتور پي

^۱ راورتي انگليسي محقق د خپل پښتو گرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسر کلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنسټون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

^۲ د جيگر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

^۳ ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ۶۴-۷۰.

د پښتو ادبياتو تاريخ

گایلس P. Giles د کیمبرج د پوهنتون د مقایسوي فيلالوژي پروفیسور د دغو آریائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آریائي نوم پر آریائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ینگ Thomas Young اینبي دي^۱ اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع یوه جرمني ژب پوهان کلیپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ږغونه، قواعد، عمومي ریښې او سټي، او ټول خصایص ولیدل، او یوه ډله ژبي ئې په دغو نومو له یوې کورنۍ څخه وگڼلې، اما تر ټولو دمخه سر ولیم جونز Sir William Jones د هند د ایشیائي ټولني مشر په ۱۷۸۶ ع دغه ژبي یوه کورنۍ گڼلې وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښینودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپايي ژبي ئې ويلې د انسانانو د سپين توکم څخه وه، دوي ځيني حيوانات او بوټي پيژندل، ښايي چه ځيني لاسي صنايع ئې هم درلودل د اوسنيو ژبو سره ورته والي ئې مور ته دا را ښيي چه دغه خلق به يو وخت يو ځاي سره اوسيدل، مگر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسيدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ ق، م) تخمين کيږي. دې خلقو ځانونه آرين Aryan بلل،^۲ له علمي پلټونو څخه دا خبره زياته شوې ده، چه دغو آريائي اقوامو تر خپریدلو دمخه یوه ژبه او یو مذهب درلود. د آسیایي صغیر په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هیټانونو پایتخت (پتريوم) هلته و یو وړ لیک (کتیبه) پیدا شوې ده چه نیټه ئې (۱۴۰۰ ق، م) ده دلته یو آریائي قوم اوسید، چه میتاني Mitani نومیدل او دغه زړه کتیبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زور لیک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بين النهرين يا آسیایي صغیر کي هم د (۱۴۰۰ ق، م) په شاو خوا کي آریائي اقوام اوسیدل، په دې کتیبه کي د دوي د شهزادگانو نومونه راغلي دي چه سوچه آریائي نومونه دي لکه: آرتیتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتیبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخیستي شوي دي، چه د هند د آریائيانو په کتابو کي هم سته لکه: ایندره Indra و ارونه Varuna، یا دوه هسک غبرگولي ورونه ناساتی^۳ Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه لیک چه د آریائي اقوامو د ژبي او مذهب یووالي (۱۴۰۰ ق، م) ښکاره کوي یو بل دلیل هم پر دې تاریخي خبره باندي سته له (۱۷۴۶) تر (۱۱۸۰ ق، م) پوري یو قوم چه کاسي Kassites نومیده، او د زاگرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسیدل پر بابل او عیلام سلطنت وکړ، د دغو کاسیانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

^۱ ده لومړي پلا یو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکینښ.

^۲ کیمبرج هستري آف انديا ج ۱ ص ۷۳.

^۳ کیمبرج هستري آف انديا ج ۱ ص ۷۲-۷۶.

د پښتو ادبياتو تاریخ

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کټ مټ په هماليا او زیما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق، م) مور د اسور بانپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا میزاس) Assara-Mazas نوم وینو، چه کټ مټ دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خدای نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول مور له دغو دلایلو څخه دا علمي نتیجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنیت او دیانت کي سره یو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بیل شوي وي^۱

باختري آرين

هندي او ایرانی خانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "ايرانه ويجه" څخه خپاره شول، او زمور وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوگه درلوده او زمور د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، ازارکوسيا، کابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهورې برخي دي. او جنوباً په بحیره عرب پوري د دوي د هيواد څنډي نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (۱۴) قرن

^۱ کیمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۶ - ويدک انديا، ص ۲۶.

د پښتو ادبياتو تاريخ

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمې قبل الميلاډي پيړۍ پوري جاري ؤ. او لومړۍ دولت دغو آريائي اقوامو په ايران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل الميلاډي پيړۍ په ابتداء کي تشکيل کړي ؤ.^۱

۳- يوه دسته آريائي اقوام د باختر او هندوکش له شاوخوا څخه د کابل او خيبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (يعني د اوو دريابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسين تير شول، د اباسين او گنگا په منځ کي يو ځلان مدنيت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بڼو کي ودان شول، د دغو هندي آريائيانو ليردنه هم له خورلسمي قبل الميلاډي پيړي څخه شروع کيږي.^۲ د آريائي اقوامو دغه درې ډلي (باخترۍ-ايراني-هندي) زمور له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ځني را باسو. د دوي د مدنيت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاريخ څرگندوو.

مرکزي آرين چه د بخدي يا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسيدل، ښه او غوره مدنيت ئې درلود، دوي خپل هيواد (آريا ورته يا آريا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهيتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو يا منو د آريا پلار کڼل کيږي، او آريائيان (منوري) هم بلل کيږي، دا پلار په دوي کي ډير شهرت لري، او د ده په نامه ځيني قوانين هم شته چه (د منو ليار) ئې بولي. آريا ورته هم مانو نيکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخين وائي، چه په دې هيواد کي آريائيان پښت تر پښته پيدا شوي دي.^۳ د دې نامه معني داسي ده: د اصيلو او ښاغلو هيواد.^۴ د دوي مرکز بالهیکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بيرغو ښار بلل کيږي، او تل به دا لوي د مدنيت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستايل کيږي مثلاً بلخ بامي- بلخ گزين (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

^۱ تاريخ هيرودوت، ص ۲۱۰.

^۲ تمدن هند، ص ۱۸۴ - هند قديم، ص ۴ - د هنديانو تاريخ د هتير ليک.

^۳ ريگويډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das ليکنه.

^۴ د آريا زاړه آثار، ص ۱۲۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

آريائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آريائي ژبو ويشنه ولوسته او تاسي ته څرگنده شوه چه کومي کومي ژبي د آريا له کورنۍ څخه دي. دا طبيعي او منلې خبره ده، چه آريائي اقوامو په خپل لمړني ټاټوبي (آريانا ويجه) کي ځانله يوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ايراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آريائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ويلي دي، تش دوني ويل کيږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بيله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلوميري چه اصلي آريائي ژبه کمه او څنگه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور گوستاو لوبون وائي: چه تر خپریدلو او هجرت دمخه آريائي اقوامو يوه مخصوصه ژبه ويله چه نوم ئې (آريک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکريت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده^۱ دا اصلي آريائي ژبه چه د ټولو آريائي ژبو مور يا انا بلل کيږي، لا اقل تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ويله کيده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هيڅ نښه او بولگه نده پاته، له دې جهته چه د آريائيانو تاريخ او ليکني د قبل الميلا د تر (۱۴۰۰) کاله دمخه نرسيري نو دوني ويلاي شو، چه سنسکريت، اوستا، زره پارسو درې سره له دغي اصلي آريائي ژبي څخه زيږيدلي دي.^۲

ميټيم راگوزن Z.A.Ragozin ليکي: چه تقريباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهاښارت ترجمه کړ، او د سنسکريت گرامر ئې وکښ، نو سر وليم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانينو او ادب باندي کتابونه وليکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقايسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکريت د ټولو ژبو مور ده، مگر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډيري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکريت لا دمخه يوه بله ژبه هم آريائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، يوه بل عالم جيکب گرم په آريائي ژبو کي د صحيحو حروفو د تبديل اصول وښوول، او دا ثابت شوه، چه د آريائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آريائي ژبو کي مشترک دي.^۳

^۱ تمدن هند، ص ۱۸۴.

^۲ ايران قديم، ص ۱۰۸.

^۳ ويدک انډيا Vedic India، ص ۳۳.

د پښتو ادبياتو تاريخ

د اصلي آريائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل الميلاډ) پوري تخمين کوي، دوي وايي: چه آريائي اقوام تر اباسين (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور ديني کتاب ويدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د ليکني تاريخ تر ۱۴۰۰ قبل الميلاډ دمخه نه ځي، لکه دمخه چه مو وويل چه د ايشياي کوچک د آريائي اقوامو زاړه ليکونه هم د (۱۴۰۰ ق،م) په شاوخوا کي کښل شويدي، که د هندي آريائيانو کتاب ويدا له هغه ليکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالف دي، خو د نومو اشترک ئې څرگنديږي.

په دې دليل نو ويلاي شو: چه (۱۴۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آريائي اقوامو ژبي سره بيلي شوي وې او اصلي آريائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو يوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوږي، يعني ځانله بيلي بيلي خانگي مومي، لږ تر لږه يو زر کاله غواړي.^۱

نو په دې حساب چه مور د ويدا، او د کواي بوغاز د زاړه ليک له عصره يعني د (۱۴۰۰ ق،م) څخه زر کاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووايو، چه د (۲۴۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آريائي اقوامو ژبه لا يوه وه، او لکه ځيني مورخين چه وايي، دا ژبه له پارس او ميډيا څخه تر پنجابه ويله کيده او د آمو شمالي خواوي سغديانه هم پکښي شاملې وې^۲ نو د دې اصلي آريائي ژبي عمر له (۲۴۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل الميلاډه پوري تخمين کيږي، يعني له هغه وخته چه آريائي اقوامو لومړۍ پلا له (آريانا ويجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آريائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وويل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو ليکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځينو علمي دلايلو ثابت کړم او دا خبره به زياته کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکريت او اوستا چه ځني زيږيدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وويل: چه آريائي اقوام له بخدي يا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ايران کي مدنيتونه جوړ کړل او ځيني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هيواد کي سره خپاره شول، دا آريائيان چه د مرکزي او باخترې ډلي څخه دي، ډير قبایل او ډلي لري، چه يوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکھت=پښتون) په نامه ياديږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وايي، دا ژبه له قديمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آريائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آريائيانو پخپل مرکز او کور کي زيږيدلې ده، هم دغه

^۱ تاريخ ادبيات ايران د حلال همائي.

^۲ د "لوي دولواله ډوبسن" کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج ۳.

د پښتو ادبياتو تاريخ

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاريخي څيړني وگورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلايل له اصلي آريائي ژبي سره لاندې راوړم.

پښتو او اصلي آريائي ژبه (آريک)

د تاريخي او علمي څيړنو په استناد مو دمخه دا وويل چه پښتو د آريک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره بايد مور د آريائي توکم پخوانو کلماتو ته وگورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بيا په پښتو ژبه کي وگورو چه تر اوسه ژوندي دي!

او بله دا خبره هم بايد دلته وسي چه آرين توکم له بخدي څخه يا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکريت شوه او د ويدا کتاب په دغه ژبه دي، يا هغه قبایل دي چه ايران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قديم بيا په پهلوي بيا اونسې پارسو شوه اما هغه قبایل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ويله؟

زما دا عقیده ده چه دوي پښتو ويله، ځکه چه ورورسته دغه قبایل تر هندوکش را تير شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکھت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاريخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړيده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرگنده کړم، چه پښتانه يعني د پښتو ژبي ويونکي هغه پخواني بخدي يا باختري آريائيان دي چه نورو ورونو ئې ايراني يا توراني يا مغولي يا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هيره کړه، مگر فقط ښاغليو پښتنو تر اوسه ساتلي ده.

په دي کي هيڅ شک نسته چه بخدي آريائيان (۱۴۰۰ ق،م) يعني هغه وخت، چه د هندي آريائيانو ديني کتاب ويدا ليکل کيدئ د پکھت په نامه مشهور وه پخپله په ريگ ويدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کيري، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم بايد موجوده وي!

له تاريخي اسنادو څخه ښکاره کيري، چه آريائي بخدي يا د پکھت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هيواد شرقي غرو او د اباسين غاړو ته تللي او دلې ميشته وه، ځکه چه ريگويدا د دوي نوم د هند په يوه مشهور جنگ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ ق،م) په بخدي يا باختر کي يوه بله ژبه پيدا کيري چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور ديني کتاب په دغه ژبه دي. او بيا هغه وخت چه هيرودوت Herodote يوناني مورخ د پکھت او پاکتويس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسين) پر غاړو ښي.

د پښتو ادبياتو تاريخ

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسو، چې پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکھت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱۴۰۰ تر ۱۰۰۰ ق، م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکھت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.^۱

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم وروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چې موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا-آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چې دا نوم ډير قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چې د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين **Aryan** يعني اصيل او نجيب او شريف گڼل، او چې په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جگړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چې ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو **Dasyu** ويل دا دواړي کلمې په ريگويدا کي ذکر شويدي.^۲

د آرين د کلمې ځانگي په سنسکريت کي آريا يا اريا **Arya** او په زند کي ايريا **Airya** دي چې هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چې د دوي له پښته نه وه او اصيل نه گڼل کېدل.^۳

^۱ د پښتو او پښتو تاريخي څيړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

^۲ د پانیکار هند قديم ج ۱ ص ۴ پخپله په ريگويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج ۳ ص ۲۰۷.

^۳ کيمبرج هستري آف انديا ج ۱ ص ۷۳ د پخوانيو سرو تاريخ.

د پښتو ادبياتو تاريخ

علاوه په ريگويدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خدای تعالی د آرين محکمه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ.^۱

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بيا وینو چه هيرودوت (۴۸۴-۴۲۵ ق، م) د آرين ذکر شو ځایه کوي. دی وائي چه ميدي Medes اقوام په پخوانيو زمانو کي آرين Arian بلل کيدل^۲ ځکه چه ميدي اقوامو د (۶۵۵ ق، م) په حدودو کي د ايران په پای کي یو لوي سلطنت جوړ کړيدي. نو دا ويلاي شو چه د آرين اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آريائي اقوامو کي ژوندی وه او هخامنشي داريوش (۴۸۶-۵۲۱ ق، م) هم په خپل ډبرليک کي ځان افتخاراً آريائي او د آريا له پښته بللي دي.^۳

د اروپا اوسنيو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آريائيانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ريښې پيدا شي، هغه ژبي د آرين اصلي ژبي ته نژدې بللي کيږي!

دوکتور جيگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرين له (آر) مشتق دي چه په سنسکريت کي د اصلي او بنياد په معني دي، او آريا وائي نجيب او شريف او پارسا ته.^۴

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځيني محققين دې ته هم تللي دي، چه آريا له (آر) مشتق دي، چه پخواني سنسکريت کي د کرهني يعني کشاورزی او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آريا کرونيکي او زارع ته ويل کيدي، دا قول د مشهور سنسکريت پوهاند ميکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنتر ئی هم د هند د خلقو په تاريخ کي مني او آرين د کرونيکي په معنی اخلي.^۵

میلیم راگوزن ليکي: چه (آر) د يوي په معني و، له لاتيني او ايتالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د يوناني (اروت رون) د انگريزي ايريبيل (د يوي وړ) دغسي د يوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (يوي شوې کښت) ټول له دغي مادي

^۱ پښت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ۵-۱۳، فصل ۱۳ فقره ۵-۸.

^۲ هيرودوت ج ۷ ص ۶۲ د ويلر هيرودوت ص ۲۸۹.

^۳ د ويسباخ ميخي خطوط.

^۴ تمدن ايرانيان خاوري ج ۱ ص ۶۵-۶۶.

^۵ مقدمه تاريخ هند قديم ص ۹۲.

د پښتو ادبياتو تاريخ

څخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و څخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.^۱

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغي مخکي ته ويل چه يوي او کرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبيل وه.^۲

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوي نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کروونکي او بزگر دي.

زما په عقیده د پوهانو دا دوي نظريې په تاريخي دلايلو سره نژدې او يو ځاي کيري، تاسي به وائي څنگه؟ په دې ډول:

د کرهني اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهني ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي دينا مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستا کي د کرهني او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، او کرهني ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهني او جوغ بخت وي"^۳

بل ځاي وائي:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهني له پاره په سپاره مخکه سره خيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسانانو! يوې وټرې: مخکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښي وکړي زيار کښ کروونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مخکه ښه په يوې کړي."^۴ په اوستا کي هم تل

^۱ ويدک انديا ص ۳۵.

^۲ مقدمه تاريخ هند ص ۹۲.

^۳ يجرويد فصل ۱۲ فقره ۶۷-۶۹-۷۰.

^۴ يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

کرونکي شريف گانه شي، او زردشت خلکو ته د کرهني او خاروو د پالني تشويق کوي، زارع ته په درنه سترگه گوري او دگاتها په يوه سندره کي بزگران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شريفه ډله کي ياديري.^۱

په دې ډول د کرونکي او بزگر مقام په آريائيانو کي ډير لوړ ؤ، او د دوي ديني کتابونه په لار ښوونه هر بزگر شريف او محترم گڼل کيدي، او په دوي کي خورا لوړه او خورا شريفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزگري وه نو ځکه هر زارع او بزگر نجيب او شريف و او هر شريف سړی به هم کرونکي او بزگر و، اصيلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظيفه ادا کوله هغه سړی به هم شريف هم نجيب گڼل کيدي.

د شريف او زارع تطبيق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آريا) کلمه يا د اصيل او شريف په معني اخلي يا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره يو شي دي ځکه چه په پخوانو آريائي اقوامو کي د ديني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجيب او شريف و، او هر شريف هم زارع و نو ښائي چه په آريائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شريف گڼل کيدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرين) يعني اصيل ويلي شوي وي. او يا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهني مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شريف او اصيل بلل کيدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرين په کلمه کي مجازاً گډي شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقيقت تر منځ په ژبو کي ډيري دي، نو که د (آر) د کلمې حقيقي معنا اصل او نجابت وگڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقيقت وگڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړي نظريې سمې او پر ځاي دي، او د آرين کلمه په دوو معناو بولو شريف او زارع يا زارع او شريف.

په پښتو کي د آرين رېښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرين او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهيم ولري؟

^۱ گاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

د پښتو ادبياتو تاريخ

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنياد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبایل يې واښي^۱ دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبياتو پخپلو اشعارو کي د يوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زمينداوري اکبر چه د گود تيمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي واښي:

د غم آره ئې شوه تينگه زما په زره کي د رقيب سره خندا کړي هوسيري

وروسته يو بل اديب ملا الف هوتک چه بحر الايمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي واښي:

دی له آره ؤ ښاغلي څه که سو په وير نتلئ

پير محمد مياجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي واښي:

شيخ متي چه خليلي ؤ دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصیل او بنياد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکټور جيگر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرين اصیل گڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا يعني کښت او کرهڼه د میکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزگران وا کښتگران د لو پر وخت هسي وايي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزگرانو او زارعينو حال بيانيزي، چه دوي لومړی کښت کوي او بيا ئې ريبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼي مفهوم لري، چه د هتير او میکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرين په لومړۍ معنا اصیل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتگر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عين د آرين کلمه د پښتو له گرامر سره هم مطابقت لري، ين Yan په پښتو کي خورا ډير د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پای پوري ښکلي مثلاً ژړ (برنج) ژړين (برنجی) که د کلمې په پای کي (هـ) وي غورځي لکه

^۱ د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راوړتي پښتو لغت.

د پښتو ادبياتو تاريخ

خاوره (خاک) چه خاورين (خاکي) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ين) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرين ځني جوړيږي او بنائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبديل شوي او آريان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرين منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصیل يا کرهني په معني تر اوسه سته او په پخوانو آريائيانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آريائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصیل او شريف او کرونگي) ده نو چه د (آر-آريا-آرين) د کلماتو ريښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعماليدل او دا کلمې هم له اصلي آريائي ژبي څخه دي نو دا ويلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډيره نژدې ده.

د آريا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سرو لپاره استعماليدې، د پښتو به قبيلو کي د يوسف نومي يو زوي (اريا) نوميدې، چه د ده اولاده بادي خيل بولي، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ليکي:

"د يوسف پنځه زوي و، يو په کښي اريا نومیده، از بس چه ډير متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خيل وائي"^۱ يوسفزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آريا اولاد بادي خيل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آريا) نوم په پښتو کي تر ډيره وخته معمول و.

آريانا ويجه

دمخه مو ولوستل: چه آريائيانو تر هجرت او خپريدلو پخوا په يوه مځکه کي ژوند کاوه چه پوهان ئې په تعين کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخرو کي ډيرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آريائيانو اصلي ټاټوبي د ايشيا په منځ

^۱ تاريخ مرصع ص ۴ د راورتي طبع.

د پښتو ادبياتو تاريخ

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديري^۱ پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.^۲

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانگوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.^۳ جيگر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي^۴

د آريا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشریحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زور کي وائي: احمد محمود د خدای پر اويجه نه پريردي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او مور ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نژدې ده، او ښايي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زور ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندي آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

^۱ ويديک انديا، ص ۴۴.

^۲ تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۳۶.

^۳ وينديداد فرگرد.

^۴ تمدن ايرانيان خاوري ج ۱ ص ۶۶-۷۴ - ايران قديم ج ۱ ص ۱۱- د براون تاريخ ادبيات ايران ج ۱ ص ۵۹.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

راغلي دي. دي آریا ورته Arya Varta د هماليا او بحیره عرب تر منځ مخکي گڼي،^۱ سر ولیم جونس وائي چه د منو قوانین تر مسیح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوي يا درې پيری تر مسیح دمخه دي،^۲ محققين وائي چه دا نوم هندي آریایانو له پخوا او هغه وخته ورسره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پيری قبل المسیح ته (لکه دمخه چه وويل سوه) رسيږي.

آریا ورته، آریا ورشه هم بلله کیده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبي) ده^۳ مگر هغه وخت چه دا نوم د هند آریایانو ورسره یوړ، نو ئې دوني خپورتیا پیدا کړه، چه په پای کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ویدي دورې ډیر را وروسته چه د برهمنانو مدنیت له څلورمې پيری قبل المسیح څخه په هند شروع شو، نو دوي بیا دغه (ورته=ورشه) واخیست، او د گنگا د رود غاړي ئې (برهمنو ورته) هم وبللې^۴ چه له دغه څخه هم د دغي کلمې زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کيږي. او د آریایانو یوه زړه او پخوانی کلمه گڼل کيږي. علاوه پر دغو دوو زرو نومو چه (آریا ورشه) او (برهمنو ورشه) دي په آریایي قبایلو کي چه هند ته ولاړل یوه قبيله Bharata (بهارته) نومیده، چه دوي تر اباسین تیر شول، او په هند کي مدنیت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنگي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبیلې د آریایانو د پخواني نامه (آریا ورشه) پر وزن او ډول د هند مخکي پخپل نامه (بهارته ورته) یا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو^۵ او هغه زړه اصطلاح (آریا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلي ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هیواد) و.

اوس به راسو او و به گورو، چه ورشه په پښتو کي سته که یه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخري مجهول واو چراگاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده يعني ښه د څر ځاي یا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ويل کيږي، چه له ډیره اضطرابه له سړي څخه ځاي او خوا ورکه شي.

^۱ کیمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۵۱.

^۲ تمدن هند گوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

^۳ آریانا اینتیکوا، ص ۱۲۱.

^۴ د شرق اقصي تاریخ، ج ۱ ص ۱۰، مدنیت بڅښونکي هند، ص ۳۸.

^۵ مدنیت بڅښونکي هند، ص ۳۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کې هم ځای لري، او ژوندی وه ژوندی ده مثلاً ماشوخیل حمید مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو چه ئې نه واهه مزرې پل په ورشو

ورشو مرتع او د څپر ځای ته هم وائي، او دا مفهوم د آریایي قبایلو له ژوندونه سره ښه اړخ لگوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کې خوني مهم کارگنل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترگو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته دیناً او مادتاً ډیره مقدسه وه، او دا کلمه له قدیمه په دوي کې پر ښه مرتع او چراگاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملگري و او دوي پر خپل هیواد او وطن او ټاټوبي باندي ایښووي.

دلته یوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنگه ورته او ورشه یو له بله سره اوبستي دي. لومړی باید دا ووايو: چه آریایي قبایل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسین اوبستي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس یا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آریا د پښت زانگو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آریایان هم له دې ځایه تللي دي نو دا په ټینگه ویلای سو، چه د هغو زرو کلماتو اصلي اشکال هم باید دلې پاته وي او هر څه تغیر چه وروسته ور پېښ شوي وي، هغه به د نوي محیط اثر وي.

پر دې تاریخي اساس باندي نو دا ویلای سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آریایي قبایل په هند کې خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبدیل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شويدي.

دا د ورته د (ت) تبدیل، د ورشه په (ش) هم دفعي او یو په یوه ندي، (ت) ډیره په (س) اوږي، او دا تغیر تاریخي هم دي، مثلاً پارت یوه تاریخي آریایي قبيله وه چه د دوي نوم د داریوش په ډبر لیک کې (پرتو) راغلي دي^۱ نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا یو صوت په آریایي ژبو کې مشترک و، چه هغه (ش-شه) ته هم ورته دي، په پښتو کې هم (ت) ځای ځای په (س) اوږي مثلاً (کتل=کسل) چه یوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبدیل هم عام، او په پښتو کې خورا ډیر وي، مثلاً، راسه - راشه - سي - شي - سوي - شوي - ولاړسه - ولاړشه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آریایي ژبه کې ورشه یا ورشو وه وروسته چه نوي محیط او نوي چاپیر ته ولاړه او په نوو خولو کې ولویده، ورشه، بیا ورته شوه.

^۱ ایران قدیم، ص ۱۲۱

د پښتو ادبیاتو تاریخ

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آریائی ژبي (آریک) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آریائی کلمې په اوسنۍ پښتو کې ژوندۍ او مستعملي ولیدلې: (۱) آریا، آرین = پښتو (آره) (۲) ویجه پښتو (اویجه) (۳) ورته - ورشه - ورشو پښتو به دغه مبحث کې فقط دغه دري کلمې تحلیل شوي، وروسته چه د پښتو تطبیق د نورو آریائی ژبو (سنسکریت، زند، زړې پارسو) سره کیږي، داسي ډیر مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه کې سته او ژوندي دي.

او د دې برخې لنډه نتیجه دا ده

پښتو له هندو اروپائی یعنی آریائی ژبو څخه ده ځکه چه د آریائی د پښت زانگو دغه زموږ د هیواد مځکې دي، نو اصلي آریائی ژبه هم دلې ویله کیده او دلې پخپله پاته ده یا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کې ژوندۍ ده. د آریائی اقوامو نوري ژبي لکه د ویدا ژبه (سنسکریت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آریائی مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کې زاړه آریائی کلمات له اصلي آریائی ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگړه او پښتون - د پکښت ویشنه - پښتون په ویدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او یوناني مورخین - بختي په اسلامي دوره کښي - نتیجه - پښتو - پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتیجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي یا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - یوه ضروري یادونه - پښتو ولي هندي یا ایرانی گڼلې شوې ده؟

پښتون او پښتو

آریائی اقوام چه له خپلي زړې آرينه ويجه Aryana Vaeje يعني د اکسوس (آمو) او سير دريا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختري کښي مدنيت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځايه بيا د هند او ايران خواو ته ولاړل. دوي ځيني مشهور قبایل درلودل، چه له هغه څخه يوه مشهوره قبيله پکښت=پښتون وه، د دې نامه تاريخي څيړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم څرگندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغیرو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آریایانو يوه ډله تر اباسين (اندوس) پوري وتل، او د دوي يو معروف ديني کتاب ويدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آریائی اقوامو په تاريخ کښي ډير اهميت لري، د هغه عصر ډير وقایع څرگندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دريابو او مځکو اړه لري، او پکښي بيان شوي دي، نو محققين د ويدا کتاب زموږ د هیواد يو پخوانی کتاب گڼي.

له دې کتابه موږ د هیواد پخواني تاريخي وقایع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاريخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ويدي ژبي او پښتو د څيړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښيو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده، چه د ويدا د انشاء او ليکلو نيټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسيري.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاريخ وپلټو، ناچاره يو، چه لومړی دا ځان ته څرگنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاريخ کښي ځاي نيولي دي؟ او دا اولس زور او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جگړه او پښتون

هغه وخت چه آریائی اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنگلو او ورشوگانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ يو خورا لوي او مشهور جنگ پيښ شو، چه د ويدا په زاړه کتاب کښي بيان په خورا ښه ډول راغلي او کيفيت ئې دا دي:

”له آریائی اقوامو څخه د بهارته Bharata قبيله د کوبها يعني کابل او ارغنداو له ورشوگانو څخه تر خيبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندھو Sindhu (اباسين) ورشوگانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نوميد، چه د دیواداسا Divadasa زوي يا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزیکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه يو ریشی^۱ او مذهبي مشاور ؤ، چه ويسوا ميترا

^۱ ریشی د آریایانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو ليکوکي دا اصطلاح راوړو.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښي ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښي ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو رقیانو تر مینځ مخالفت او جگړه ونښته، د ویسوا میترا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جگړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جگړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویي) پر غاړه پښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلې چه پدغه جگړه ئې لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغې جگړې وروسته دوي د هندو ورشوگانو ته لیرد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو تېرو نومونه دا دي:

۱- پکتهه Pakthas (بکتویس=پکته=پښتون)

۲- الینا Alinas (د نورستان خلق)

۳- بهالانا Bhalanas (د دره بولان خلق)

۴- شیوا Chivas (د شیوکی خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

۵- ویشانین Vishanins

۶- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریگیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

۷- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

۸- توروواشا Turvasha (دا دوي قبیلې سره ملگري وې).

۹- یادو Yadus

۱۰- پورو Purus (د گندهارا د شاو خوا خلق)^۱

دا وې لس مشهورې آریائي قبیلې چه د لسو تېرو په جگړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثرې قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

^۱ کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ۸۲- تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۹.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د پکھت ویشنه

په دغو آریائی قبایلو کې مور د ژبي لامله فقط له لومړۍ یعنې پکھت سره اړه لرو، او له دې تفصیله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاریخي وثیقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ریگویدا کې یاد شوي دي، او دا خرگندوي، چه دا اولس تر میلاد ۱۴۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آریائی کورنې کې نوم او نښان درلود. د پکھت تاریخ په هغه وخت کې هم ډیر روڼ دي، او هر څوک ئې پیژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: یوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کې پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کیده، او د قبل المیلاد د دریمې پیرۍ په شا او خوا کې یو د دوي مشر ارساس پرتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنیت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتیا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنیت او بیل ثقافت وموند (د ۲۵۶ ق، م حدود) یوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسیده، او هورې هم د پکھت=پکویس په نامه مشهور وه، او هغه ځای د دوي په نامه (پکتیکا) بلل کیدی.^۱

پښتون په ویدا کې

په ویدا کې مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاریخي وثیقه د پښتنو اهمیت او ثقافت، او سیاسي او اجتماعي ژوندون د ۱۴۰۰ ق، م په شا او خوا کې ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبرې ته تفصیل ورکو: په ویدا کې پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکھت د قوم نوم، څو ځایه او مکرر راغلي دي. هغه انګلیسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف تې ایچ ګریفث Ralph T.H. Griffith له ویدا څخه په دوه ټوکه کې ګریده، د پکھت ذکر ئې په دغو ځایو کې راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱۵۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲۶۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

۴- دوهم ټول ۴۶۵ مخ - لسمه برخه - ۶۱ سندره

اوس به نولاندي د ویدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کې د (پښتون=پکھت) نوم یاد شوي دي: ”... برگویس Bhrigus او دروهیوس Druhyus^۲ ژر غور و نیوی یوه دوست بل دوست ته د دوو لیرو قبیلو په منځ کې نجات وباخښه... د پکھت او بهالانا او الینا، او شیوا، او ویشانن خلق سره را ټول شول آریائی ملګري لار ښووني ته د تریستو Tristus قبیلې ته راغي، د ده دا د زروتوب راتګ، له دې لامله و، چه د جګړې سره ئې مینه

^۱ تاریخ هیروودوت ص ۲۸۱ - تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

^۲ بریګوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مګر د ریوهوس ستانه او روحاني نه وه.

د پښتو ادبياتو تاريخ

درلوده،^۱ له دې سندري څخه څرگنديږي چه پکھت (پښتون) او بهالانا (د بولان يا لغمان خلق) الينا (نورستانيان) شيوا (د انډوس د غاړو ويا د کابل د شيوکي خلق) په يوه جنگ کي سره ملگري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني وروڼو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

”اې اسونانو^۲ پر خپلو جنگي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښيني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالايان ياست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادريگو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پيل شو“^۳ په دې سندره کي چه پکته راغلي دي، د پښتنو پاچا دي، ادريگو او بابهرو هم د ده ملگري پاچهان دي شاعر د کوم جنگ کيسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادريگو لپاره د سهارنيو ستوريو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په گډه او ملگري له دښمنانو سره جنگيدل، د ويدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

”اي اندرا! ته ډير لوي يې، له تا څخه غواړم، چه مور ته پي وري غواړي را کړې! لکه مدهه ياتي تيا Medhyatithia او ني پا تي تيا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کناو Kanva تېر، او د تارسادسيو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوارا Dasavraja ته دي ورکړي دي...“^۴

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنگ رب النوع) څخه پيوري غواړي غواړي، چه د آريائيانو په ژوندون کي ډير اهميت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کناو قبيله او يو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توگه غواړي او بډايي غواړي. له دې سندري څخه ښه څرگنديږي، چه اندرا د جنگ رب النوع د پکته له دلاوري او جنگري قبيلي سره ډيره مهرباني درلوده، او دا قبيله په هغه وخت کي هم ډيره بډايه او اباته وه ډيري غيلې او گورمونه ئې درلودل. د ويدا په بل ځاي کي د پښتنو يادونه هسي شوي ده:

”هغه ډير ښه سندرچي د جنگ په تودوالي کي دا دعا وويله، چه په جنگ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکته پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتا^۵ يرغل وکړ شياوانا Chyavana (د يوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډير تدابيرو هغه مذبج سمبال

^۱ ويدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ۶،۷ فرد.

^۲ اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آريائيانو په عقیده دوه سپاره ارباب انواع وه.

^۳ ويدا، ج ۲ ص ۱۵۳-۲۲ سندره- اتمه برخه ۹ فرد.

^۴ ويدا، ج ۲، ص ۲۶۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

^۵ هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذريعه کولې.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

کړ، توروايانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ږغ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په خير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي...^۱

لکه پيشل Pishel مشهور ويد پوهاند چه ويلي دي، توروايانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريگو زوي و، د پاچا مخالفت ولويد.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو اير و او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکته پر پاچا بري ومومي، خو اندرا د جگرې رب النوع د پښتنو د ننگيالي قبيلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاگان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.^۲

په دې ډول پښتانه تل په جگړو کي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريگويدا سندري له دغو جگړو څخه ښه تفصيلات را کوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملگري و، او په جگړو کي د دوي پاچا ته کومک رساوه.^۳

دا خو پخپله د پکته يعني د بښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پانو کي شوي دي، بيله پکته څخه په ويدا کي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبایل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

”ديووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنگونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پارواتا Paravata دا جنگونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جگړو کي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پارواتا قبيله هغه پاروئي Parueti گني چه بطلمیوس يونانی جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشو کي ښوولي ده.^۴

ځکه چه ويدا تل زموږ د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيواد کتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرنټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستا کي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنو کي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلو کي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.^۵ پانی هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوی کي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

^۱ ويدا، ج ۲ ص ۶۶۵ - ۶۱ سندر - لسمه برخه.

^۲ د ويدا ص ۶۶۵، ج ۲، فټ نوټ.

^۳ ريگويدیک کلچر، ص ۳۵۶.

^۴ کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۸۷.

^۵ حیات افغاني ص ۲۵۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

کاکړگني^۱ بریسیایا کت مت اوس هم سته بریخ Barech ئې بولي، چه د قندهار په ښوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوبي خنډو کي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بریخ کسې تر اوسه مشهورې دي^۲ او په هند کي هم د پنجاب ویرچ Variach قبيله دغه بریخ ته رسي او د جنوبي هند بهرایچ ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطليموس د ارغنداو پارویتی قبيله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزو کي پروت Parut نومي پښه شته^۳ ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروت هم هغه پاراواتا قبيلې ته نژدي دي. په دي کړنو کي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرگندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بيله دې نومه د پښتنو د ډیرو قبیلو نومونه هم په ویدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستا کي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق،م په شا و خوا کي نیټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوگانو کي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکھت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتاب هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده. د ویدا پکھت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه رینه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستي ویدی ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کت مت دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.^۴ په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي^۵ او پانینی Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډیر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي^۶ Bakhdi دي چه په اوستا کي بخدیم سریرام “ښکلي بلخ” هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

^۱ حیات ص ۱۰۴.

^۲ حیات ص ۲۴۱.

^۳ حیات ص ۱۱۸.

^۴ آریانا ص ۹۴ - ۱۱۵ - ۱۱۷.

^۵ اردو مهابهارت.

^۶ ونیداد - لمړی فرگرد.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصری توري (ب، ا، خ، د، ی) یا (ب، ا، خ، د، ی) دي، چه باخدي یا باختري ځني جوړیږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przulski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي^۱ او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمی میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځيني مراد دي.^۲ اوس نو د دې نومو د اوبتلو سلسله وگورئ.

د ویدا پکھت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ-بن) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکھت = بخت = پخت = بخد = پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکھت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

۱۵ نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پارسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو رېښه هغه پکھت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زیریدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیري، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي = بښدي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتی، پاکتی راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غبرولو په وخت کي ډیر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهی او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملگري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (۴۸۴-۴۲۵ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

^۱ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

^۲ د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

Pactyca په نامه یادوي چه د اندوس Indus (اباسین) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډیر عسنتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستینان دي، وطني غشي او لیندی او چرې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.^۱ هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax یوناني امیر البحر د داریوش (۵۲۱-۴۸۶ ق، م) له خوا د بحیره عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتیروس^۲ Caspatyrus له خوا د پکتیکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحیره عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسیدی^۳ سکائي لاکس پخپله سیاحت نامه کي د پکتیکا ذکر هم کړي دي.^۴

علاوه پر دغه هیروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتیکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه مور در وښووله او د پارتیا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هیروډوت ئې په ارمنیا Armenia کي نوم او بیان راوړي دي.^۵

د یونان یو بل جغرافیا لیکونکي بطلمیوس کلودیوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هیواد “پکتین” یاد کړي دي، دي وایي: چه پکتین د پاروپامیز و جنوب ته دي دا ځای د پکتیانو مسکن دي.^۶ بطلمیوس چه تر هیروډوت را وروسته د دوهمي میلادي پېړۍ په لومړۍ نیمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هیواد راښي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنیا کي ډیر و، او دا قوام هر چا پیژاند.

د ویدا پکھت د یونان د جغرافیاوالو او تاریخ لیکونکو له خوا پکتی، پکتیس او پکتویس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلومیري، چه دا تغیر د یوناني ژبي د لهجې او خصوصیت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثرأ دغه مني، پروفیسور لاسین Lassen چه د یوناني باختري پاچهانو تاریخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د یونان پکتویس له اوسني پښتون سره تطبیق کړ. وروسته دا نظریه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گریسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافیائي موقعیت له مخي د یونان پکتویس پښتانه وبلل او دا علمي نظریه ئې ثابتة

^۱ د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

^۲ ځیني وایي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځیني ئې د کشمیر پر خوا بولي.

^۳ د ویلر جغرافیایي هیروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاریخ هیروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلویپیدی اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاریخ باختراولسن ص ۳۰.

^۴ راورتي د پښتوگرامر مقدمه ص ۳۱ د ملبومني Melpomene، ج ۴ ص ۴۴ په حواله.

^۵ د هیروډوت جغرافیا ص ۲۸۱.

^۶ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

کره او اوس ټول مورخین د ویدا پکھت او د یونانی مورخینو پکتویس دغه پښتون ملت گڼي^۱ چه د دوي مدنیت او د نامه تاریخ ډیر قدیم دي او تر ۱۴۰۰ ق،م پوري رسيري.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتو اوسنان پخوا مشهور وه. بارتولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸۴۳ ق،م يو مخروطي ستون جوړ کړي دي، او د بختي اوسنانو تصاویر پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوسنان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کيدل^۲ اسلامي مورخین هم بختي اوسنان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل^۳ په اوسني پارسو او پښتو کي هم بختي اوسنان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي^۴ او د بلخ اوسنان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰۴۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليدل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش گذرانيد."^۵ دا اوسنان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ريښې هم په دغو نومو کي دي.

نتیجه

له دغو ټولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتیجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني ځني حروف زياتيري، او ځني کميري، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکھت کلمه (پ،ک،ه،ت) لري.

پ به ب اوړي لکه: د پارسو شب = د پښتو شپه

د پارسو به = د پښتو په

د پارسو سبک = د پښتو سپک

ک په خ اوړي لکه: د پارسو کلاه = د پښتو خوله

د هندکو مکهه = د پښتو مخ

۱ د بارتولډ تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.

۲ د بارتولډ تاريخي جغرافيا ص ۵۰-۴۹.

۳ په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وگوري.

۴ تاريخ سيستان ص ۶۶.

۵ عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج ۱ ص ۴۹۳.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د هندکو پکاوول = د پښتو پخول

خ په بن اوږي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو بناغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د پښتو خار = د پښتو ښار

(ه) چه ملفوظه نه وي حذفيري لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوږي لکه: د پارسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زياد = د پښتو زيات

دا د اوسني اصول په آريائي ژبو کي ډير باب دي، او ډيري کلمې په هندي او پښتو او ايراني ژبو کي يو له بله سره اوسني دي، نو (پکھت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له يوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آريائي قديمي رېښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې رېښې وموندلې، او په زاړه تاريخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاريخي پلټونو په سيوري کي تاسي ته دا خبره زياده سي، چه پښتون د ريگويدا تر ليک يعني تر ۱۴۰۰ ق، م لا دمخه يو مشهور او نوموړي او ننگيالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخينو وپيژاند او ذکر ئې په قديمو او نوو تاريخي کتابو کي راغلي دي.

يو اولس چه هسي روڼ تاريخ لري، مدنيت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شيانو وجود او خوندي کول، په يوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاريخي دورو کښي پښتو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بي له هيڅ شکه دوي بايد ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاريخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ويدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډير پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاريخ دوني زور دي نو طبعاً د دوي د ژبي نيټه هم بويه چه ډيره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکھت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي يو مجهول (واو) وراچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي يا اندکي هندوستاني ته وايي، چه دا نوم

د پښتو ادبیاتو تاریخ

هم د یونان مورخینو اندیکه Indika ضبط کړي دي^۱ که د دغې قاعدې سره سم یو مجهول (و) په پای کې ور واچوو، ځکه چې آخر حرف علت (ی) هر وخت لویږي، نو به هندکو یا اندکو Indko ځیني جوړ شي، چې پښتانه د هندیانو ژبې ته وایي، او چې کلمه سره سپکه او تخفیف شي نو (انکو) یې هم بولي، یو شاعر وایي زه خوار پښتون یم انکو می څه زده؟ راته وئیري "مارا تمهرا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل گاونډي اقوام دیگان Digan بولي او ژبه یې په هغه قاعده دیگانو Digano بولي. دغسې هم د پارس ژبې ته پارسو Parso وایي نو که د ریگویدا د پکھت=پښت په پای کې پر دغه قاعده برابر یو مجهول (و) زیات شي، پکھتو=پښتو ځني جوړه شي، چې معنا یې د پښتنو ژبه ده. ځکه چې د (پکھت=پښت) نوم زور دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبې نوم و، وروسته دې کلمې یو بل ادبي مفهوم وموند چې په پښتو کې دغه اجتماعي مقصود هم ډیر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم یوه کوچنۍ کلمه ده، مگر د مفهوم له مخې هسې ارته او پلنه شوه چې د پښتنو ټول اجتماعي نظام ئې په لمن کې ونيو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښیگری، ملي دودونه او جالونه یعنې خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه یادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چې پښتانه د پښتو له کلمې سره ډیره مینه لري، او پښتو د دوي د ملیت څرگنده نڅښه ده. که یوه پښتانه ته وویل شي، چې پښتو نلرې، دا لوي ښکښل دي، گویا د ټولو انساني صفاتو نفې ئې ځیني وکړه نو د پښتنو په حیاتي قاموس کې د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: یعنې د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د بښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چې د ژبې له نامه څخه چې محض علم وه یو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسې هم د پښتون کلمه پر خپل تش علمیت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وویل شي، هلته نو داسې معنا ورکوي: یو سړي چې په ټولو انساني شریفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتین او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وایي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسې استعمالیږي: هوتک خان پښتو کړې ده. یعنې یوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړیده، او له هغه څخه نه تیریري. پر خپله پښتو ټینگ دي، یعنې پر خپله وینا او وعده ټینگ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چې په ۱۱۵۹ هـ د چپرهار په رود کې زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسې راوړي:

د بلا غشي مي خيژي له پوښتو زه خواجه رزق الله نه پریردم پښتو^۲

خپله پښتو تر سره کول: یعنې خپله وعده او اراده تر پایه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دریدل، تر خپله وینا تیریدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

^۱ ایران د بارتولد ص ۲۰.

^۲ پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷۶.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

پښتون کیدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دللوري دریدل، او څرگند اعلان کول، سپیڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصادیق ډیر دي، دلته د دې کتاب وظیفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زیاتي څیړنه وکړي، فقط په دغه یوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء

تر ډیره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ویلي و "بکره او پیغله وه" په نونسم عیسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شیوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زرو نخبو په پلټنو کي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو یوه نوې څانگه د علم او تحقیق په دنیا کي بیرته کړه، چه هغه استشرق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقین Orientalists بلل کیري، او مور په پښتو لومړنۍ ته خاتیڅ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتیڅ پوهاند وایو، چه په پارسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو یقیناً تاریخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ایران ډبر لیکونه او د هند او چین زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ویلي کیري، دوي بیرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او لیک لیاري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي یوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارایائي مدنیت د پلپني لپاره زیارونه کښل، د هند آرایائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ایران ژبي ئې وپلټلې، زړه پارسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه یو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډیر علمي تحقیقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او گرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.^۱

د موسیو برتلز روسي خاتیڅ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا گولډن شتت الماني پر پښتو یو کتاب وکښ او ځیني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ع په سینپ پترز بورگ کي طبع او خپور شو له دي څخه مور ته څرگندیږي چه یو سل او پنځوس کاله پخوا یعنی یوه نیمه پیري دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختو کي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفیسور کلیپروت Kleproth لیکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سمیتکي Semitic یعنی سامي ژبو څخه گڼلې ده مگر زه وایم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانیک Indu-Germanic (هندو آرین) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او گرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."^۲ پروفیسر ډورن Dorn چه په پترزبورگ کي اوسیدي او په ۱۸۴۷ع کال ئې یو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

^۱ د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتیڅ پوهانو یعنی مستشرقینو د زیار او تالیفاتو مفصل تاریخ ولیکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کیري.

^۲ د راوړتي د پښتو گرامر مقدمه، ص ۲۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

هسي وائي: پښتو نه په ترکیب نه په لغاتو او نه به گرامر کي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تیوتن Indu-Teutonic ډلي څخه گڼله کيږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسیدونکي دي.^۱

مورخ ادلنگ Adelung لیکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډیر معلومات نلرم خو دا ویلای شم، چه دا ژبه ډیره اصیله او ممتازه او وتلې ژبه ده."^۲

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي لیکي: "د پښتو بنسټ او آره په آسانی سره نه معلومیږي، ځکه ډیر الفاظ چه دا ژبه ځیني جوړ شوي ده، او هم خورا ډیر افعال او ادات ئې داسي دي چه، آره او ریښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء گڼل کيږي، بیا هم ځیني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژدیوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا هم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، یوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره یې نژدیوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ویلای شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."^۳

مستر راورتي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډیر کتابونه ئې پکښي لیکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو گرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵۶ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آریائي او سامي ژبو سره ئې د گرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتیجې ته رسیږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډیر شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځای کښلي شوي دي، نو ځکه زه وایم، چه پښتو د سنسکریت او ژند سره ډیر نژدې والي او له پهلوي سره هم ټینگه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سیمو ادبیاتو ته وگورو را ښکاره کيږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډیره بډایه ده، ډیر شعراء او مؤلفین پکښي تیر شوي دي، پر دغو علاوه ځیني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ویلي کيږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په یادوي او ډیري مي د پښور په هستوکنه کي ټولي کړي دي."^۴

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والتر بیلو H.W. Belew دي، چه د ۱۸۶۷ع په شا او خوا کي د بنگال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو گرامر کښلي او په تاریخ کي ډیر کتب لیکلي دي، دی د پښتو

^۱ راورتي ص ۲۹ - د ډورن د مقدمې په حواله.

^۲ مټریډیټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

^۳ د کابل پښي Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

^۴ د راورتي پښتو گرامر ص ۳۷-۴۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو خپلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او ځکه چه د هند او ايران تر منځ ويله كيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويديلي او ډير الفاظ ئې سره گډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنگ را اړولي دي..."^۱

بل اروپايي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمستېر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندرې Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي گزیدلي، او ډير ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پارسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډير مشابهت لري. پښتو اشعار د سپيڅلتوب او طبعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدایع او نازکخيالي ئې ډيره سپيڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقایع او روزمره پيښي څرگندوي، دا بدلي د پښتو تاریخ هم دي..."^۲

خلاصه دارمستېر د پښتو به نسبت دا عقیده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه څانگه بلله كيږي، او د زند سره ډيره نژدېکي لري، او اړيکي ئې ډير ور سره ټينگ دي.^۳ د اروپا د علماو څخه ډوکټور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډير محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو گرامر وکينډ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او رېښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينگه او ډير اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله كيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقلة ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..."^۴

ډوکټور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او پوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پای پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په گردان او فاعل او مفعول کي هم ډير شباهت زند ته لري، د کلماتو به پای کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې كيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

^۱ د بليو پښتو گرامر مقدمه ص ۱۱.

^۲ د دارمستېر د پښتو ملي سندرې مقدمه، ص ۶۲-۶۵ او لومړي فصل.

^۳ د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ۴۶.

^۴ د ترومپ پښتو گرامر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې رينېې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره گاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل...^۱ بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي گڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د ليننگراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

”پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پارسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې گرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمستېر او فريدریک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقیده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پارسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آرياي ژبي يوه مستقلة څانگه، او د هندي او ايرانيو څانگو تر منځ منځگړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيگل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټيمگه مني، گريسون Grierson او پال تيلېسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانگو سره د خور نسبت لري...“^۲

ميچر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: ”پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرگند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پارسو په توگه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جگړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميري، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې...“^۳

^۱ د هنري افغاني مطالعات ص ۵-۱۰.

^۲ د ليننگراډ د اکادمۍ د لسانياتو سلسله، ج. ۴.

^۳ پښتو او د پښتو گرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

د پښتو ادبياتو تاريخ

وروستني ډير محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گريسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوكتور دي، چه لنگوستيک سروی آف انډيا Linguistic Survey of India نې په اوه جلده کي ليکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندې راوړو:

آريائي اقوام د خيوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مخکه کي اوسيدل، له هغه ځايه يوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تير شول، او بله ډله هم د ايران پر خوا ور شيوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرين يا هندو ايرانين Indu Aryans ژبي وايو، له قديمي زمانې څخه دا آريانا پر ډيرو قبيلو ويشل شوي وه، مثلاً د داريوش Darius (۵۲۲-۴۸۴ ق.م) په ډبر ليک کي دوولس قبيلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبيلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډبر ليک زاره پارسو Old Persian چه په پارس کي ويل کيدله او د شرق ژبه يعني اوستا Avesta سره بيلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډيرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو مور ځيني آريائي ژبي د پارسو له نسله گڼو او پرسک Persic نې بولو، او بله ډله نا پارسو non-Persic گڼو. ايراني او هندو ژبي دواړه له يوې ريښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته يو له بله سره بيليري، که د اوستا ډير پخواني اجزاء د ويدا د سنسکريت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگنديري، خو هر څوني چه وختونه ډير پر تير شول، دا دواړي ژبي ډيري سره ليري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډارډي Dardic او پيساچا Pisacha پر خپل زاره حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ايراني ويش دمخه ځيني آريائي ذخاير لري له هغو ژبو څخه چه مور نې ناپارسو non-Persic بولو، او د ميدي Medic ژبي اطلاق هم پر کيداډي شي د پامير ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمري Ormuri او بلوخي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د يوې مهمي برخي او ډيرو گاونډيو قبيلو ژبه ده، او تر څلووښتو مليونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کيري، مگر د افغان نوم ايرانيانو پر دوي ايني دي اصلاً دوي هغه پکته Pakthas قوم دي، چه په ريگويدا کي نوم راغلي او وروسته هيردوت د پکتويس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي رېښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، يا سترابون Strabon يوناني مورخ چه په لومړي ميلادي پيري کي اوټکنوای Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana يا اوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا هميهير Varahamihira په شپږمه ميلادي پيري کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم نې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آريائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامير غلچه Ghalchah او بلوخي ژبې چه د آريائي ژبو به نا پارسو non-Persic او شرقي کورني يعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفيسور ميولر F.R.Muller لومړي سپري دي چه په ۱۸۶۲ع نې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د آریائی ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتو گرامر کي په ۱۸۷۳ ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ایراني) ژبه نده، بلکه په هندي آریائی ژبو کي داخله ده، دا نظریه دمخه پروفیسور وان سپیگل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائید کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د گاوډي ژبو گرامر Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظریه مني، خو لومړی پلا ډارمستیر د هند د فیلاولژیک وفد په راپورت کي په ښه ډول وڅیړله (۱۸۸۷ ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وویل^۱ چه پښتو په زند یا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.^۲ دا وه د گریسن نظریات چه د ده د کتاب لمړیو مخو څخه مو لنډ کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاریخ لنډ نظر کوي، او بیا نو مفصلاً د پښتو گرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زیاتي تر دې زموږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتیجه او د پښتو اصل

په لوړو کړښو کي مور د اروپا د پوهانو د افکارو یوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندې کړه، له دغو نظریاتو څخه مور کولای سو، چه یوه علمي نتیجه په لاندې ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاریخي اصالت په خصوص کي ولیکل ښه پسې تائید کړو.

د اوسنیو پوهانو له علمي پلټنو څخه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو یوه آریائی ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آریائی ژبو کي هم پښتو د میولر او ډارمستیر په قول له زند یا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مگر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظریه حقیقت ته نژدې ده چه پښتو د ایراني او هندي آریائی ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده^۳ او په تاریخي دلایلو باید دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي یا آریک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقیماً د زند او سنسکریټ خور ده. په راتلونکو مخو او څیړنو کي به تاسي د دې تاریخي حقیقت دلایل او براهین مفصلاً ولولي، او دا خبره به د یوه تاریخي مستند حقیقت په ډول درته څرگنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللي شوي ده؟

ځینو مورخینو او لیکوالو پښتو له سامي او عبري څانگو څخه گڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دین سره یو ځای زموږ هیواد ته عبري ژبه راغله، د دې سامي ژبي کلمات او لغات د دیانت په اثر په پښتو گډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات لیدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

^۱ د دې نظریي شرح دمخه تیره شوه.

^۲ د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱۳-۱.

^۳ د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

کورنی څخه ده، مگر دا خلط او گډون عارضی دی، او د اسلام له مقدس دین سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسی به ئې په نورو جلدو کې وویښی، چه د اسلام په ابتداء کې پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورټ د هغې ژبې کلمات او لغات نه وه په راگډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه گورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

یو بل علت هم ښائي چه دې خبرې ته وي، او هغه دا دي چه عبري او یهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زموږ د وطن په ښارو کې خپور شوي و، مسټر فرلانگ په ۱۸۹۷ ع کې لیکي: چه د سیریا یوه پاچا د یهودو ډیر اقوام له بیت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا یهود په ۶۳۰ ق، م په باخترا او د هري رود پر خواو هستیدل، دوي وايي، چه هرات په تورات کې د هارا په نامه راغلي دي.^۱

دا نظریه چه آریائي مدنیت له سامي ثقافت سره په ویدي زمانو کې هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرگنده شوې ده، مثلاً ډوکټور بریدل کیت D.R. Berriedalekeith د ایډنبرگ یونیورسټي د سنسکریټ پروفیسور هسي لیکي: ” لږ لږ اشارات موجود دي، چه ویدي خلقو له سامي بابلیانو Babylon Semitic سره هم اړیکې او روابط درلوده، د ریگویدا په یوه عبارت کې چه بینکاناتا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې رښه ده، د ځینو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بریبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ویبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.^۲

دغسي هم د منا mana کلمه په ریگویدا کې راغلې، او هر ځای د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټینگه د یوناني mina سره نښلي، چه یونان هم له فنیقیانو Phoenicians څخه اخیستې ده^۳ دغسي هم پرسو Paracu چه د تیشې او تبر په معنا ده سامي اصله گڼل شوې ده، خو دا ټوله یقیني ندي، اما سره د دغه هم سړي ویلاي شي، چه سامي لوي مدنیت د آریائي خلقو سره نژدې اړیکې درلوده، که څه هم په ریگویدا کې ظاهراً نا آریائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بیا هم ځیني کوچنی ډلي سته، چه د دوي د مدنیت اوضاع له سامي مدنیت سره نژدې کيږي.^۴

دغسي هم په وروستنیو وختو کې نکشیترا nakshatras یعنی قمري بروج او منازل په ټینگه له سامي مدنیت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ریگویدا کې هیڅ ذکر نشته، فقط په وروستیو برخو کې د دغو یادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آریائي مدنیت روابط په پخوانو زمانو کې منلای سي.^۵

^۱ د فرلانگ ساینس آف ریلیجن، ص ۳۹.

^۲ د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

^۳ د زمږ Zimmer کتاب Altindischeiben، ص ۵۰-۵۱ او د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

^۴ د اولډنبرگ د ویدا مذهب، ص ۱۹۴ - د بلو مفید د ویدا مذهب، ص ۱۳۳.

^۵ کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د يهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې^۱ که مور د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني يهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنۍ په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.^۲ له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلای سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم يهود او عرب يعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قومو گډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته يعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د پښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وبالله^۳ او مور دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترخ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو ایښول کيږي، او سړي نسي کولای چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولای شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي. لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصری او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي^۴ چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که مور په غور او څیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که مور دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

^۱ معجم البلدان، ص ۳۹۱ - ابوالفدا، ج ۱ ص ۷۱.

^۲ حدود العالم، ص ۶۰-۶۱.

^۳ گزیتیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.

^۴ نسب نامه افغانه، ص ۷۰.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

آریائی پخوانو ژبو سره ورته وي، باید چه آریائی ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وگڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقیق له مقیاسه ډیره لیري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دلیل په توگه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (گور) غر، او جمع ئې گورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سیاح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي^۱ مگر اوسني اروپائي محققین وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آریائي دي، د اوستا به هوم یشت برخه کي گيري د غره په معنا راغلي^۲ او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي^۳ په سنسکريت کي هم گير او گيري giri د غره معنا لري.^۴

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډیر اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي رېښې څخه دي، چه په منځوۍ آسیا کي د آریائي قبیلو او ځایو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصیل ورکوي.^۵ بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وایي، چه گر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وایي.^۶ دا خبره د عربو جغرافیا لیکونکو هم ذکر کړیده، یاقوت حموي د البشاري په حواله لیکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جوړ سوي دي چه د غره معنا لري.^۷ منهاج سراج جوزجاني چه زمور د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان لیکي.^۸

ښه اوس نو سړي ویلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آریائي دي، که په عبري ژبه کي (گور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کیري، نه لیري ته.

^۱ نسب نامه افاعنه، ص ۷۰.

^۲ فرهنگ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم یسنا.

^۳ خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ۴۹۷.

^۴ هندي او انگلیسي قاموس، ص ۶۱۱.

^۵ د بارتولد تاریخي جغرافیا، ص ۸۸.

^۶ د پامیر ژبي.

^۷ معجم البلدان، ج ۶ ص ۲۷۷.

^۸ د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱۶.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

بل ځای دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پښت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري^۱ حال دا چه پکښت په دغه نامه او هم دلي په دغو مخکو کي ريگويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولایل چه دغه خپل او نژدې نوم پريږدي، او له سامي مخکو څخه پاشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډي ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده^۲ حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوبتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهار کي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډی د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيري او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډی وي، چه اوږه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډی ته دستي ضرورت وي نو اوږه خيسته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د ورو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده. دا يو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي او گاونډي توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجوديرو کشفیات دا بني، چه شپږ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آتوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره گډيږي. مثلاً مور ډير سوچه او لغر آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت *apat* پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندی کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

^۱ نسب نامه، ص ۷۰.

^۲ نسب نامه، ص ۷۰.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

apat یا اپتی apati د فاجعی، بد بختی، پریشانی او خفت او رسواتوب په معنی ده^۱ په پښتو کې هم دا کلمه په دغو معناؤ کې مې ژوندۍ ده، لکه پدې لنډیو کې:

لکه شین کښت ژلیو زمول کړم را باندي راغله له آسمانه اپتونه
د ویراپت را باندي راغي په بیلتانه کې د زړه ویني توپومه

ځکه چې سنسکریت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته مور دا ویلای سو، چې اپت هم آریایي کلمه ده، پښتو او سنسکریت له عربی څخه نده اخیستی. دا یوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسې کلمات ډیرې دي، او تر اوسه هم په پښتو کې مستعمل دي.

نو که داسې کلمات ومومو چې اوس هم په پښتو کې وي، هم په عربي کې او په نورو آریایي ژبو لکه سنسکریت او زند کې هم وي، دلته نو مور په ټینگه ویلای سو، چې هغه کلمې آریایي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښایي چې له آریایي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دلیل هم نه گزوي، دې ته چې مور دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

تاسې دمخه ولوستل چې ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چې پښتو د آریایي ژبو له هندي کهوله، یا د ايراني کورنۍ څخه ده، د دې رایې علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چې ویلي دي دوي لیدلي دي، چې د پښتو ډیر گرامري خاصیتونه او لغات د هندي او ايراني ژبو سره ورته دي، نو ځینو ايراني بللې، او نورو بیا هندي گڼلې ده. مگر مور دلته د خپلو تیرو لیکونو په رڼا کې په ټینگه وایو:

لکه ډیرو پوهانو چې هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ايراني. بلکه له اصلي آریایي ژبي څخه مستقلاً او مستقیماً زیږیدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چې وائي: د هندي او ايراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. د کتاب په راتلونکو برخو کې چې پښتو د ویدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

^۱ هندي او انگلیسي قاموس، فرهنگ نظام، ج ۱ ص ۹۳.

دریمه برخه

پښتو او د ویدا ژبه (سنسکریت)

د ویدا ژبه - سنسکریت - ویدا او د سنسکریت نور مشهور کتب - د ویدی ژبي او سنسکریت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقایسي اصول - ویدا - ریگ او ریشي - سمهیتا - سروتي - سمرتي - سیند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکریت نوم - دسیو - خلور ډلي - برهمن - کشتري - ویسیا - سودر - ورنه - من - ستهان - نمزدک مزدا - ویا کرن - منو - دتاله من - پیسې - کر - اجتماعي تشکیلات - پتي - کولا - گرامه - ویسه - پور - سمیتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډیوس - پریتهی وي او نور ...

پښتو او د ویدا ژبه

یا پښتو او سنسکریت

لومړۍ برخه

تاسی ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ویش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکریت نژدې اړیکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکریت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنیا ژبي د مقایسوي فیلولوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقیق لاندې راغلي دي نو په دغه خواکي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښیوتلي دي - ټولي آریایي ژبي که په اروپا کي دي، که په ایشیا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له یوې رینې او یوې آري څخه بللي دي.^۱

د پښتو اړیکي او روابط هم له سنسکریت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرگندیږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله نیز (مقایسوي) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او گرامر او لغات او اصوات له سنسکریت سره مقابله کړم، تر دې څیرني وروسته به دا تاسي ته زیاده شي چه په رښتیا هم پښتو د سنسکریت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آریایي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکریت مقایسوي اوضاع ښه وپیژني دا دواړي ژبي چه د تاریخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بویه چه تر هر څه دمخه تاسي یو وار پخپله سنسکریت ژبه هم ښه وپیزي او د دغي ژبي تاریخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ویدا ژبه

د آریایي اصلي ژبي تفصیلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وویل چه له ۲۵۰۰ ق، م تر ۱۵۰۰ ق، م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني ځانگي بیلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ایراني ځانگو په نامه در وښولې او د ویدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آریایي ژبي تحولات او اوبښتي مور ته را ښئي.

^۱ د لاکمیا کتاب په ویدا کي شمالي هیوادونه، ۳۱ ص ۳۰-۱ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

د پښتو ادبياتو تاريخ

په حقيقت كې د ويدا كتاب هم اوس بشپړ او ټول د پشړ په لاس كې نسته ځكه ځني پخوانۍ برخې وركي او له لاسه وتلي دي. اكثر پوهان چه پدغه كتاب كې د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه كتنې كړي دي دوي دا عقیده لري چه د ويدا كتاب ډيري سنډري وركي دي او دغه اوسنۍ سنډري چه زمور په لاس كې دي هم د يوه وخت ندي، دا سنډري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخې ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخې ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د څرگندونې لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليكو.

د ويدا بخدي سنډري يا زړه او وركه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سنډري او اشعار دي چه څلور برخې لري. دغو څلورو برخو ته ئې ”معلومي سنډري“ وائي، مگر هغه وخت چه آريائيان د هندوكش به شمال كې اوسيدل او گڼسته لانه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سنډري هم درلودې چه تر دغو معلومو سنډرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سنډرو خورا زړه برخه ريگويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريگويدا له مطالعې څخه دا خبره څرگنده كړې ده چه دا سنډري په يو وخت كې ندي ويلي شوي بلكه آرتھر مكدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبك له پلوه دغه سنډري بايد په څو سوه كاله كې ويلي شوي وي.^۱

ويون دوسن مارتين هم ليكي: چه ريگويدا زړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سنډري ئې تر نوو (۴.۵)

پيرۍ دمخه دي.^۲

له دې څخه چه پخبله د ريگويدا معلومي سنډري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميري چه د ويدا ژبي په هره زمانه كې تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شكل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريگويدا دمخه نوري سنډري هم په آريائيانو كې وې. پخبله ريگويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو وركو سنډرو او پخوانو شاعرانو يادونه كوي، په دې باب كې ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليكي: ”د ريگويدا په كتاب كې چه كوم اختلافات سته، دا ټول د هغو وركو سنډرو يادگار گڼل كيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه كې ښكاري دا را ښيي چه تر دغو سنډرو دمخه هم نوري سنډري وې چه هغه وركي دي، د ريگويدا متن پخبله ”پخواني پوهان“ يادوي، او له هغه سنډري ذكر كوي چه پخوا ويلي شوي وې.^۳

له دغو ټولو څخه ښكاري چه آريائيانو د هندوكش په شمال او بخدي كې ځيني سنډري درلودې چه اوس وركي دي، دا سنډري كټ مټ لكه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لكه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده كولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل كيدې او دغه سنډري ”د آريايانو وركي بدلي“ بولي.

^۱ د سنسكريت د ادبياتو تاريخ، ص ۴۵.

^۲ د هند د شمال غرب جغرافيا ۹.

^۳ د ډوټ كتاب د ايرينيزيشن آف انډيا، ص ۵۵ The Aryanisation of India.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

وروسته چه آریایي اقوام د هندوکش جنوبی ورشوگانو ته را شیوه سول نو دوي د سپین غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او درو کي ځیني سندري درلودې او بیا چه تر اباسین (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوگانو کي دغه بدلې پسې بشپړې کړې چه د ویدا کتاب هم دغه بدلې دي او اوس ئې سمهیتا Samhita یعنی مجموعه بولي او پر څلورو برخو ویشلي کیري.^۱

مقصد دا دي: چه تر ریگویدا دمخه هم زموږ په هیواد کي آریایي بدلې وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آریایي اصله او پخوانی ژبه وه، مگر دې ژبي تحول وموند، او ویدی ژبه ځني جوړه شوه، چه د ویدا د کتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ویدا کي مور د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ویله کیده او د معلومو سندرو ژبه یعنی "ویدی ژبه" هم دلې زموږ په هیواد کي د هندوکش جنوب ته پیدا شویده.

د معلومو سندرو ژبه یا ویدی ژبه

د ویدی ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښي شوي دي، موسیو وکرناگل Wackernagle وائي: چه آریایي ستانو او روحانیونو یوه ژبه ویله چه د صوت له پلوه له ویدی ژبي سره یوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلې چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوبستلي شکل را رسیدلي دي. که نه وي ویدی ژبي ځانته پخوانی صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلې چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پیړیو پیړیو ئې له زاړه حاله تغیر کړي دي له دې جهته د BH او DH حروف یوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.^۲ په دې ژبه کي چه کوم تغیرات او تحولات پېښ سویدي هغه ټول د ریگویدا له لسو ټوکو څخه معلومیري د دغه کتاب د لومړیو سندرو ژبه د ویدی ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کیږو ژبه ئې تغیر کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښي لیدل کیري، حتی د ریگویدا ضمایم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ویدی ژبي پیړۍ په پیړۍ تغیرات ښه را ښیي، او لکه پوهان چه وائي د ویدا د لومړیو برخو او وروستیو تر منځ باید اقللاً پنځه پیړۍ تیري شوي وي.

د ریگویدا ځینو برخو ژبه د اوستا له زرې برخي (گاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډیره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خیال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ویدی ژبي محرفه ده او د سنسکریت اوبستلي رنگ دي، تر ډیره وخته

^۱ پخپله د ویدا او سمهیتا دکلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.

^۲ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۶۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

ویلیام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغې خبرې ته ټینگ و څو چه پروفیسور رسک وروسته د اوستا د ژبې استقلال او وجود ثابت کړ.^۱

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرگندیږي، چه د ویدي ژبې پیدایښت په هغه ځای کې و، چه اوستا پکښې پیدا شوې ده او هغه نو زموږ هیواد او د آریا مرکز دي، ویدي ژبه هم تر ډیره پر خپل حال پاته نشوه، آریایي اقوام تر انډوس (اباسین) تیر شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوگانو کې سره خپاره شول، د دوي د حیات د نوي چاپیر اغیزې هم طبعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ویدي ژبې څخه یوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پیدا شوه، چه سنسکریت ئې بولي.

سنسکریت

د سنسکریت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده^۲ د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ویدي ژبې له تهذیب او سمولو څخه پیدا شوه، پوهان په دې خبره کې اختلاف لري، چه آیا کوم وخت دا ژبه ویله کیده که یه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکریت یوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کې پاته دي، ځکه چه د دې ژبې ادبي او علمي آثار ډیر دي او د زمانې له یرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او لیکل شوي دي، نو د آریایي ژبو د مقایسوي فیلولوژي لپاره ډیر قیمت لري، او سړی کولای سي چه د یوې ژبې اساس د سنسکریت له مقایسې څخه معلوم کړي.

د سنسکریت نوم او د دې ژبې تهذیب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پانیني Panini د اټک او د پیښور د حدودو یو معروف عالم او د ویدي ژبې پوهاند و. دې سړي هغه ویدي ژبه سره سمه او مهذبه کړه صرف او نحو ئې ترتیب کړه، نوم ئې سنسکریت یعنی سمه کړې ژبه پر کښینو، وروسته دا نوم مشهور شو او ویدي ژبې او دغې ژبې ته ئې سنسکریت Sanskrit یعنی بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وویل.^۳

د پانیني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق، م دمخه نه ځي، دا د کیت Keith قول دي^۴ میکس میولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق، م په حدودو کې پانیني خپل آثار لیکلي دي.^۵

۱ فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۳.

۲ دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبیق راسي.

۳ بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۴.

۴ کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۱۳.

۵ مقدمه تاریخ هند قدیم ص ۱۰۰.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د پانیني مشهور کتاب د ده نحویات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پېړي ده.^۱ دا کتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادھیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادھیایا Asht Adhyaya یعنی اته ویناوي نومیدی. دا کتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قومو کي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب گڼلای سي. داسي ښکاري چه تر پانیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت گرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپيته (۶۴) تنه خپل اسلاف ښيي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کار گوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاتاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا یاسکه د پانیني سلف او د نیروکته یعنی صرف مولف و، او ده د سنسکریت په گرامر کي دا اساس څرگند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پانیني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتيکه Vartika نومیري اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلی Patanjali نومیري چه په ۱۵۰ ق،م ئې د پانیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیري، او په دغه کي د کلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پانیني له ۴۰۰۰ قاعدو څخه ئې ۱۷۱۳ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی گوناردیا Gonardiya بلل کیري، یعنی د گونارده Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اوده شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتو کتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پېړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعنی (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.^۲ د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ۴۲۰ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتی (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پانیني ته منسوب دي.^۳ په دې ډول د سنسکریت نوم د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.^۴

^۱ ویدک انډیا ص ۸۰، بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۴.

^۲ بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

^۳ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۷۸.

^۴ بودهست انډیا، ص ۹۷.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د سنسکریټ خورا زړه کتیبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسیدلې ده په ۱۵۰۰ ع کال اړه لري مگر په څلورمه عیسوي پیړۍ کې دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتیبو او رسمي نوشتو کې استعمالیده، او ډیرې نوشتې او ډیر لیکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډیره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکې ولیکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکریټ ادبي تاریخ پر دوو برخو ویشل کیري لومړۍ برخه ئې ویدی ده، دوهمه د کلاسیکي ادب دوره ده، او دواړي د ځینو مهمو ممیزاتو او سبک له رویه سره بیلې دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق، م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰ م پوري را رسیري، ویدی دوره عبارت له هغه سمهیتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ویده پکې شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مگر ستر Sutra شرح ئې د ویدی ادب او کلاسیکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسیکي دوره کې د حماسیاتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماین شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کې سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنیکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانین ډیر مشهور دي.^۱

سنسکریټ فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ویله کیده ځکه چه د عمومي وینا ژبه باید ډیره اسانه او ساده وي، مگر سنسکریټ هسي د علم په درنو انډیو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاریخ هم دا نه ښکاره کوي، چه یو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وایي چه یو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کې ویله کیده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانگي پراکریټ Prakrit یعنی فرعي ژبي پر غالبې شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه^۲ او هم د پوهانو او دیني خلقو په منځ کې محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي یا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کې ژوندۍ وه خو ویله کیده نه.

ویدا او د سنسکریټ نور مشهور ادبي او دیني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څیرنه او مقایسه له دغو ابجاثو سره مستقیماً اړه نه لري او ښائي چه ځینو ښاغلو لوستونکیو ته دغه شرح او تفصیل بې گټي وایسي، مگر په دې کتاب کې به ښائي چه ډیر د ځینو سنسکریټ کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپیژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقایسه ده، ولاړ سو، د ویدی ژبي د پیدا کیدو او بیا د سنسکریټ لنډ تاریخ هم له دغه جهته دلته ولیکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

^۱ بریتانیکا، ج ۱۹.^۲ فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

اکثر پوهان دا عقیده لري چه د ویدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ویدا په عمومي ډول علم ته وائي^۱ ماکس میولر مشهور وید پوهان دغه عقیده لري او وروسته ئې گرفت او ماکدونل هم تائید کوي چه د وید معنا پوهنه، علم، دانش دي او نباتي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آریائي ژبي څخه پاته وي.^۲

په لوي سرکي ټولي آریائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ویشلي کيږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti یا شروتي بولي چه معنا ئې "ارویدل شوي او الهامي" دي^۳ او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقیده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، يعني روایي او یو له بله نقل شوي یا په یاد شوي سندري چه دوي به مقدس روایات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کیفیت ئې نه درلود.^۴ په لومړي برخه يعني سروتي کي ټول ویدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ویدو شروح او ضمیمې او تفصیل دي چه ټول پر اصلي ویدو باندي بنا سوي دي، ویدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهیتا Samhita يعني مجموعه هم وائي په دې تفصیل:

۱- ریگویدا Rig Veda چه دا یو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کيږي^۵ چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملې دي. هره برخه ئې یو منډلا (دائره) بولي. د وید معنا مو دمخه زده کړه. ریگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجید او ستاینه او ثنا ده. نو ریگ ویدی د ستاینې او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آریائیانو یوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ریشي Richi ویل^۶ او دا سندري هغو ته منسوبې دي. ځيني خلق ریگویدا پر اتو برخو Ashtata ویشي او هره برخه بیا پر اتو نورو ټوکو ویشي چه هر ټوک ئې ادھیا Adhya بولي. هره ادھیا دیرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ویناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ریگویدا ټول د ارباب انواعو ستاینې او مذهبي دعاوي دي.

د ریگویدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه میندلې شویده تر ۱۵۰۰ ع پخوانۍ نده مگر په زرو کاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آریائیانو کوله، هر لفظ او هره وینا ئې بیله بیله شمیرله او په یادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

^۱ د وید تعلیم، ص ۱.

^۲ د گرفت د ویدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبیاتو تاریخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکریټ د ادبیاتو تاریخ، د دغي کلمې لغوي تحلیل او تطبیق به وروسته بیان شي.

^۳ د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

^۴ د ویدو تعلیم ص ۱ - ویدک انډیا ص ۷۷.

^۵ وایي چه په دغو بدلوکي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کيږي هم گڼي دي (بریتانیکا).

^۶ د دې کلمې شرح او تحلیل به وروسته راسي.

د پښتو ادبياتو تاريخ

ښکاري چه ريگويدا ټول ۱۵۳،۸۲۶ الفاظ او ۴۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په يوه حساب ۱۰۴۰۲ او په بل حساب ۱۰۶۲۲ وي.^۱

علامه البيروني ليکي چه بيد (ويدا) يو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او يو مشهور عالم بيا پر څلورو برخو وويشه: لومړۍ برخه چه رگ بيد ده د نظم يو مخصوص ډول دي چه رگ =rij رگ =rig ئې بولي. بيد يعني د هغو شيانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغيب او ترهييب، د قرباني او تسبيح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بيد ليکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بيد بياس د پراشر زوي ترتيب کړ، او مور ته پدې نژري زمانه کي يوه کشميري عالم بسکر Buskar بيد وکښ او د دغه کتاب يو تفسير ئې هم مرتب کړ.^۲

۲- دوهم ويد ساما ويدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman يعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ريگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ويلي کيدې او د مارکس ميولر په قول د ريگويدا مويد مضامين پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ رخ ويلي کيدې او شمير ئې ۱۵۴۹ دي، چه بيله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ريگويدا څخه را اخستلې شوي دي.^۳

۳- يچور ويد Yajur Veda دريمه برخه ده چه د قرباني دعاوي او مراسم پکښي ذکر شويدي. دې ويد هم له ريگويدا څخه تقريباً نيمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وايي چه دا نوم له ياجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترويجر (کرشنا) Karishna چه اتريا سمهيتا ئې بولي يعني د ته اتريا Taittiriya ريشي مجموعه. بل سپين يجر (سکلا) چه ياجن ولکيا Yajanavalkya سمهيتا ئې بولي يعني د ياجن ولکيا ريشي مجموعه.^۴

تبصره: دغه دري ويدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ويدا Trayi Vidya يعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

۴- اتهروا ويدا Atharva Veda يعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم ويد دي، چه د ماکډونل په قول تر ريگويدا وروسته پيدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستي دي، منظومي بدلي لري چه ريگويدا ته ډير ورته دي، مضامين ئې په طلسم او جادو او شيطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بيانوي د ريگويدا سره په سندرو کي تقريباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ريگويدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

^۱ ويدک انډيا ص ۷۳ - د ويدو تعليم ص ۲-۳.

^۲ کتاب الهند، ص ۱۶۵ باب ۱۲.

^۳ د سنسکريت د ادبياتو تاريخ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

^۴ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

نثر ده.^۱ اتهروا ویدا پر شل برخي ویشلي دي، چه هره برخه ئې کاندېا Kanda بولي او دغه ټول ۷۶۰ سندري او تقریباً شیر زره سروده کیري.^۲

سمرتي یا د ویدو ملحقات: پخپله د ویدو سندري او سرودونه بيلي دي، چه هغو ته منتر یا گیت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدايات لیکل شوي، او ظاهراً تر پخپله وید وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بیان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنې Brahmana وایي او دوی نوري برخي هم لري چه آرانیاکا Aranyaka او یوپانیشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دویدو په شرح او هم د آریائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډیر اهمیت لري.^۳

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ویدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روایات دي چه تر ویدو وروسته پیدا شوي، او د شرح او تفسیر په ډول لیکل شويدي، سمرتي چه د مضامینو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندې مقصدونه پکښي پیدا کیري، چه اصطلاحاً ئې ویدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندې شیر دي:

۱- سکشا Siksha د صوتیاتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنی کوچنی څیړني دي او معروف گرامري عالم پانیني ته ئې نسبت کیري او د پانینیا سکشا Paniniya Siksha په نامه یادیري او د ویدو د صوتیاتو او تلفظ لپاره ډیر اهمیت لري.

۲- چهند یعنی د اشعارو عروض او معیار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا ستر Chhandah Sutra په عنوان لیکلي، او د عروضو prosody ابحات لري، پخپله د ویدا په ساماویدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- ویاکرن vyakarana یعنی گرامر او نحو، چه د پانیني مشهور گرامر د ویدي ژبي اکثر قواعد بیانوي او له گرامري تحقیقاتو ډک دي.

۴- نیروکته nirukta یعنی صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د رینبو پوهنه etymology په دغه علم کي یو کتاب یاسکانیروکته Yaskanirukta سته، چه د دویدي ژبي د لغاتو رینبې ښي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ویدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha یعنی هیئت او د اسمانو علم astronomy.

^۱ ویدک انویا ص ۷۲ - د ویدو تعلیم ص ۳.

^۲ اتهروا ویدا د گریفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

^۳ د ویدو تعلیم ص ۳ - ویدک انویا ص ۷۵ - کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۱۴.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

۶- کلپه kalpa یعنی رسوم او آئین او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کې ډیر ابحاث د سټرا sutra برخې لري او د قوانینو کتابونه هم ټول په دغه ډله کې دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کې موندلې کېږي مگر ټول دغه مضامین متفرق او پاشلي دي، داسې ندي چه مثلاً یو کتاب یا یوه یوه برخه ورته ټاکلې شوې او یو یو مضمون پکښې لیکلې شويدي، بلکه که ټول د ویدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بیان لري.^۱

د دویدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ویدي ادب وائي او په دې لاندې ډول ئې خلاصه کوي:

۱- د چهند Chhandas زمانه یعنی د زاړه ریگویدا عصر له ۱۲۰۰ ق، م تر ۱۰۰۰ ق، م

۲- د مترو Mantras زمانه یعنی د نوي ریگویدا عصر له ۱۰۰۰ ق، م تر ۸۰۰ ق، م

۳- د برهمن Brahmanas زمانه یعنی د تفسیر او ملحقاتو عصر له ۸۰۰ ق، م تر ۶۰۰ ق، م

۴- د سوترا Sutras زمانه یعنی د کوچنیو مذهبي رسالو عصر له ۶۰۰ ق، م تر ۲۰۰ ق، م

د ویدي ادب په دغه ویشنه کې ماکس میولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفې دورې را ښيي،^۲ مگر د کلو په تعیین کې اختلاف دي او لکه دمخه چه مور وښوله د ویدي ادب عصر باید تر ۱۵۰۰ ق، م پوري ورسیري، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغې خبرې پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ویدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ۲۴۰۰ ق، م پوري هم رسیري.^۳

نور کتب

تر ویدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکریت کې سته چه لاندې په لنډ ډول معرفي کوو:

(۱) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آریائي کورنیو د جنگ احوال بیانوي. د پهلوانانو او بریالیو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ۲۱۵۰۰۰ بیتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بیاس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ۱۲۰۰ ق، م په حدودو کې کښل شوي او د یوه سپرې تالیف هم ندي.^۴

^۱ ویدک انډیا ص ۷۷ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۸.

^۲ ریگویدا ج ۴ مقدمه.

^۳ د ویدو تعلیم ص ۱۰ - ویدک انډیا ص ۷۹.

^۴ تمدن هند ص ۳۲۸ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ۱۲۸.

د پښتو ادبياتو تاريخ

(۲) راماینا: بله مشهوره قصه راماینا Ramayana ده چه دا هم د سنسکریت له مشهورو ادبي کتابو څخه گڼل کیږي، د هنر به قول زرکاله تر مسیح دمخه دا قصه واقع شویده، او بالمیک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲۴۰۰۰۰ اشلوک او ۴۸۰۰۰ بیتونه دي.^۱

علاوه پر دغه نور ډیر کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پدیش او نور چه د لنډووني لپاره ئې فقط نومونه یاد شول. اوس چه تاسي ته د ویدي ادب او سنسکریت د آثارو او کتابو یو لنډ لنډ معلومات وړاندې شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ویدي ژبي او سنسکریت پر تله او مقایسه ده، له پښتو سره.

د ویدي ژبي او سنسکریت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ویدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژدیوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ریښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډیر سره ورته او نژدې دي، او د ویدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ویدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس مور استفاده ځني کولاي سو، مگر د پښتو کوم لیک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ویدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقایسوي څیړنه د فیلولوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مگر وروسته چه د پښتو او سنسکریت مقایسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څیړنه کوو، لومړي به د سنسکریت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبیق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ویدي ژبي او سنسکریت سره د پښتو قرابت په ښه څیر څرگند سي.

د پرتله کولو او مقایسي اصول

د اصلي مقصد تر پیل دمخه باید لومړې د خپل کار اصول در وښیو، یعنی په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقایسه پر کومو اصولو بنا ده؟
عموماً د هري ژبي د تشکیل لپاره دا څلور لاندیني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د یوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او یا ئې له بلي ژبي سره مقایسه وکړي، نو ښائي چه دغه لاندیني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- رغونه او اصوات چه ژبه ځيني جوړه شوې ده phonetics

۲- حروف او توري چه د هغو رغو نمایندگي کوي، او په لیک کي اشکال را ښيي letters

^۱ تمدن هند ص ۳۳۲ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ۱۲۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

۳- د حروفو اوبښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیري او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

۴- لغات او کلمات، چه څنگه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنگه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنگه دي؟ vocabulary^۱

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیري، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څیرني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعنی د حروفو د اوبښتلو او یو له بله د تبدیل ځني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوبښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوړي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي یو ځای لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص ږغ راوړي، دغه ځایي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوړي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعنی سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډو کي ویل کیري لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوړي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیري لکه (ه، ا).

د دنیا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه یعنی توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته ځني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث، ح، ذ، ص، ض، ط، ظ، ف، ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ، ټ، ډ، ږ، ژ، ږ، ښ، ښ) بیا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیري په لاندې ډول څو برخي لري:

- ۱- شونډیز توري (حروف لبی یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b، به bh، پ p، ف f، م m، و w)
- ۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټ t، ج j، چ ch، د d، ډ d، ر r، ړ r، ز z، ژ zh، ږ z، س s ش sh، ښ sh، ل l، ا n، ی y)
- ۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh، گ g، ک k، که kh)
- ۴- ټیږیز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آ، الف A، ه h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوبښتلو قانون دا دي:

^۱ فرهنگ نظام، ج ۳.

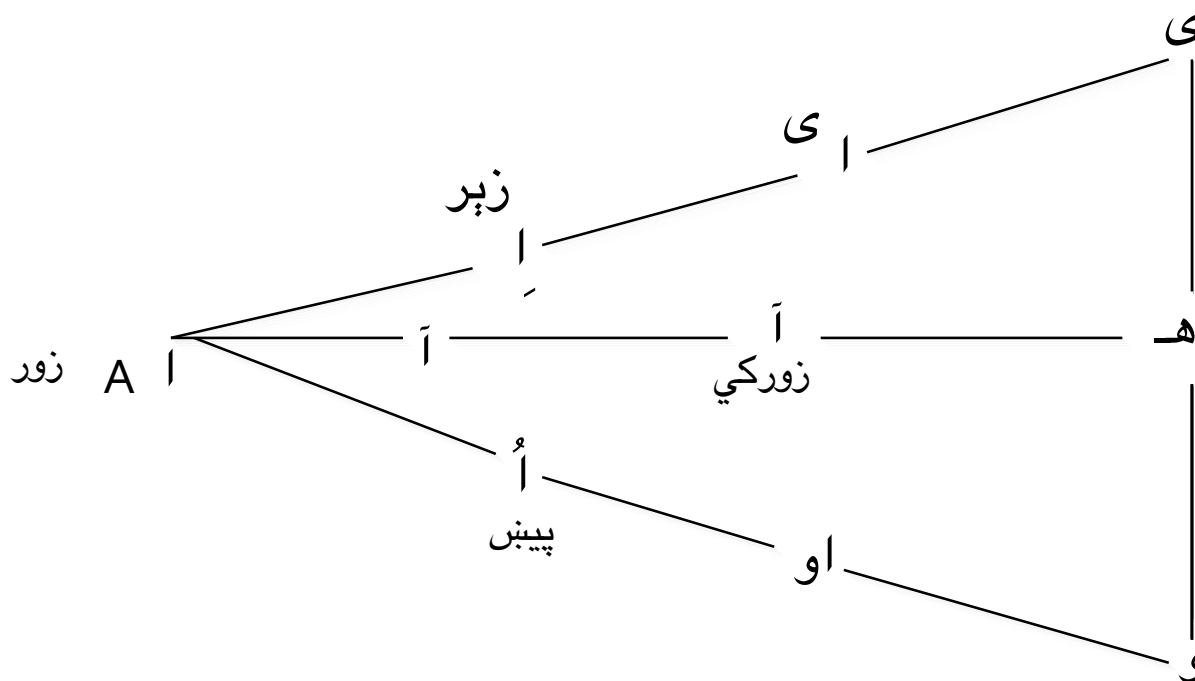
د پښتو ادبياتو تاريخ

۱ لومړي پلا د يوه مخرج حروف سره اوږي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره اوږي چه مخارج ئي سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پېښيري چه يو توري په داسي بل توري تبديل شي چه په مخرج کي ډير له اصله ليري وي دا نو داسي کيري چه يو حرف لومړی پلا په داسي بل حرف اوږي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بيا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نژدې وي، دې ته ابدال بالواسطه بايد ووايو.

۴- حروف صحيح يا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت يا صايت يعني ږغيري توري vowels چه هر وخت صامتو توريو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توريو تلفظ کيري، د ابدال پر وخت کم قيمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوږي، کله زياتي کيري. ږغير توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ي y، هـ (حرکي) h، آي i، يو u، او o، ائي e. دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکيل هم د يوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

د پښتو ادبیاتو تاریخ

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرگندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کې آس ته وایي، په اوستا کې اسپه aspa سو، په پارسیو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وگورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوږي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va = پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول. په پښتو کې (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندې د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

ه - ا	ح - ه	ر - ل	ع - ا
س، خ، که	ت، پ، ط	م، ن، ڼ	ق، ک
ب، پ، و، ف	د، ډ	ن، ل	ن، ڼ
گ، غ	ذ، ز	ږ، ژ، ج، ځ	و، ا
س، ش	ص، س	خ، س، چ، ش	ی، ج
ه، س	ض، د	د، ل، ت	ت، ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندې راوولو ځکه د اکثر پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریایي ژبې څخه ده، او دوي وایي چې د دې کلمې اصل (ود) دي چې د پوهني معنا لري.^۱ په سنسکریت کې د ډیرو کلماتو رېښه هم دغه کلمه ده، او ډول ډول الفاظ ځني جوړ شويدي، مثلاً وِدت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ویدیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ویدیا پراپت vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ویدیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ویدیا رتھی vidya rthi زده کونکي، محصل، ویديالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ویدیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.^۲ په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کې د علم، پوهني په معنا ده مگر لکه کلمات چې د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسې دي، چې په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبې د ډیرو کلماتو سره په رېښه او معنا کې نژدې والي لري، که څه هم کټ کټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

^۱ د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.

^۲ هندوستاني قاموس، ص ۷۶۶.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

مقصد ته نژدې دي، او سپری ویلای سې چه له اصلي آریائی ژبې څخه دا کلمه سنسکریت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتو کي محفوظ دي، یا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغیري شوې دي، په دې ډول: په پښتو کي وده vadah د واو په زور او د دال په زور کي تر اوسه د نشو و نما او لویوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهار کي وایي: دا تاک په دې مخکه کي وده نه کوې یعنی نه لویږي او نشو و نما نه کوې، له دغه ریښې څخه واده vadah جوړ شویدی، چه په واده کي هم وده یعنی نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډیرښت کوې، له دغې کلمې څخه ویدیل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، ویدیده، ویدینه و دینگ جوړ شوي دي.

وده یعنی لویښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کیري او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوې، نو هغه کلمه چه د (ویدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتو کي (وده) ده، د دې معنوي تطبیق او تلازم د څرگندوني لپاره دا لاندیني لغوي پلټنه هم د ویلو وړ ده.

د ویدا کلمه چه په اصل کي (وید) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بید beed ضبط شویده، (واو) او (ب) دواړه شونډیز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډیر دي: مثلاً پښتو وري پارسو بره. پښتو وان van پارسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو وید، بید او په پخواني اصطلاح بید هم شو^۱ چه په پښتو کي له دغې ریښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډیر بد سپری دي یعنی هونسیار، عاقل، دانشمدن دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصر کي هم کټ مټ د دغه بده په نامه کي موجوده وه، او علامه البیروني لیکي چه د هندوانو په عقیده ماده مطلق او مجرد هیولا (ایبکت) درې شیه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دین، جهل. او لومړی یعنی عقل ته (بدهه) وایي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.^۲

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مگر د حافظ ساتونکي، مشر او رئیس معنا ئې وموندله، المسعودي عربي مورخ لیکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډیر منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبد) ؤ، یعنی حافظ الدین او د دوي په ژبه (مو) دین او (بد) حافظ ته وایي. جمع ئې (موابده) ده، دغسي هم اصفهید له اصفه (سپه) او بد څخه مرکب دي، یعنی سپه سالار په دغه ډول د بیربند (حافظ الکتاب) هو تخشه بند (د کاسبانو او تجارو مشر) و^۳ دغسي هم الخوارزمي کوهبند د صاحب الجبل او هیربند د رئیس النار په معناؤ را وړي دي^۴ چه له

^۱ کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.

^۲ کتاب الهند، ج ۱ ص ۴۱.

^۳ التنبیه و الاشراف.

^۴ مفاتیح العلوم ص ۶۴-۶۵-۷۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پارسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بده او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري. په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعنی ځيني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسې مي ځيني بود کړې یعنی لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړي. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي رینې څخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعنی دگتي او نفعي دي. له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو رینه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسه له دغي رینې څخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنگه ټینګه رابطه او اړه لري؟

ریگ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریگ ویدا Rig Veda د وید د کتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معنی لري او په پښتو کي رینه سته که یه؟ لکه دمخه چه هم ویل شويدي، د رگ ماده rich ده چه د البیروني په قول د ریح rij مجموعه ده، او ریح یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په درې ډوله ویل کیږي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریري، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیږي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځای کیده.^۱

اوسني پوهان وايي چه رگ د ستایني او حمد و ثنا معنوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مگر که مور دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

گ، ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوږي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو څښتن ته وایي ریچا richa د ویدی روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رگه raghu د هند د یوه مشهور شاعر کالیداس د یوه شعر نوم دي.^۲

که مور وگورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رچ، رش، رگ) ټوله له یوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

^۱ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۶۷.

^۲ هندوستاني قاموس، ص ۴۲۷، ۴۳۱، ۴۳۴.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

روحاني مقام درلود، او د ویدو برخي هم دغو ریشې گانو ته منسوبې دي، مثلاً یوه برخه د یوه ریشې په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقیده لري، چه دغو ریشې گانو ته د ویدو د مضامینو الهام کیدئ، او د دغو روحانیو له ارباب انواعو سره ټینګه رابطه درلوده. په ویدو کي د ډیرو ریشوگانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ریشي درلودا او هر ریشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطیب بلل کیدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانیو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامین به ئې په شعر کي ویل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ویدا کتاب ځيني ترتیب شو، او هره برخه ئې د هغه ریشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، یا دا چه د آریائیانو په عقیده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ریشي هغه رج rj یا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستایونکي، ثنا گوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ریګ ویدا، رج ویدا داگرده له یوې ریشې څخه را وتلي شیان دي، او معنا ئې ده د ستایني، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.^۲

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندی دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده ”رشه“ يعني خلق او ارثي سجهه مثلاً وايي: دغه ئې د پلار او نیکه رشه ده، يعني د پلار او نیکه خلق او سجهه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه ”رشا“ ده، دا د هغه چا صفت کيداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ويسا پر کيداي شي، مثلاً زلمي خان ډير ريشا سړی دي يعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ریشي څخه ریشا یو صفت جوړ شوی دي، دریمه کلمه ”وراشه“ ده چه د خبري او وينا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بيانوي، چه نه ژبه لري، نه وينا. حمید مومند وائي:

خدا وه په عاشقی راپوري خلق چه خندل مي د پند گويو په ورشو

معلوماتي چه نامعقولې او بدې خبرې ته وراشه نه وايي بلکه ښې وينا او دگتې خبرې ته وراشه وبله کيري په دې ډول سړي ويلاي سي چه د ریشي آریائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډير نژدېوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پېښ شوي وي، مگر د دغه سره هم ډير بيلتون نه سره لري، د رشي خاوند ريشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ريشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزوم دي، د آریائي ریشي کلمې په طبیعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ریشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وينا خاوند و، د وید سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ریشي شاعر هم و، يعني ”وراشه وال“ و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاریخي کلمې ریشې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ریکوید Rig Veda چه رجوید هم ضبط شوي او رج، رج او رش هم کيداي سي، ریشې ئې دغه رشي rishi ته را رسيري او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ویدا، د ریشي ویدا، د ښو خویونو او ښې وراشې علم.

^۱ د ویدو تعلیم ص ۸ - ویدک انډیا ص ۷۰.

^۲ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۶۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

سمهیتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ویدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې گڼل شوي دي او هره یوه سمهیتا بلله کیږي^۱ مثلاً ریگویدا سمهیتا، ساما ویدا سمهیتا او نور، الماني مستشرق وینترنیس M. Winternits اصلاً ویدی ادب پر درو برخو ویشي. یوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهیتا بولي، چه ټول د ویدو متون پکې داخل دي^۲ په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغې معنا ته سته سمته samatah یعنی مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً ونې ښه سمته میوه کړیده یا ډوډۍ ئې وخوره، خو ښه سمته ځني پاته سوه، پلاني ډیري پیسې لري، خو سمته ئې څلوېښت زره کیږي. نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ویدي ژبي سمهیتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفیږي، یا زیاتي کیږي، یا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاریخي کلمه ساتلې شویده:

د غم د برخو په ویش راغلم سمت سمتم غمونه زما په برخه شونه
یعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ویش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وویل چه د ویدي سندرو یوه برخه یعنی متون او څلور سمهیتا، سروتي یا شرتي بولي، او دا عقیده لري چه دغه سندري الهامي وې.^۳

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحلیل کیدای سي، د (س، ش، ښ) ابدال یو طبیعی کار دي، سرتي، سروتي د یوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفیفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فیلالوژي کي کوم قیمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف یو ځای ولیکو، طبعاً (ښروتي) کیږي، ښروتي لمړي شروتي بیا شرتي او سروتي شویدي، ښه راوتې، یعنی په ښه ډول راغلي او الهام شوي چه هغه الهامي معنا لري.

^۱ بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۷۷.

^۲ د هند د ادبیاتو تاریخ، ج ۱.

^۳ د دې کلمې نوره څیړنه د اجتماعي تشکیلاتو په بحث کي د سمتي ترکلمې لاندي راځي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پارسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمیرلي چه په پارسو کي شمرده دی.

د س، ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نزدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښايي چه دلته بالواسطه وي، يعني شمیرلي لومړي وار سمردي او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي. د مثال په ډول دا کلمې وگوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریگویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راخي، يعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کت مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیري په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیري.^۱

دغسي هم سندهو په ویدي سندرو کي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (ه) تبدیل کیري، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.^۲

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیري چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.^۳

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلي ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.^۴ د اوستا لومړي فرگرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بیانوي.

پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پارسو کي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړي فرگرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو مځکو څخه پنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."^۵

^۱ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷۴ - ویدک انډیا، ص ۶۷.

^۲ مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

^۳ کمبرج هستري، ص ۸۰.

^۴ اتهروا ویدا، ص ۱۲+۶۲+۱۰۷.

^۵ اوستا، ج ۱ ص ۹.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دا نوم په ویدي اصطلاح (سندھو) په پښتو کې تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سیند) یا یې مخفف (سین) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چې په ویدا کې وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سیند، د کنړ سیند ویل کیږي، او په مخصوصه معنا (سیند) یا (اباسین) انډوس ته ویل کیږي، خوشحال خان وایي:

که مو یو غل رسد وسي تر سنده بیا دي نه وینم په تورو ستروگو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي یا لکه دا لنډې:

اباسین بیا په خپو راغي په سر ئې راوړه سپیني خولې ژر پیزوانونه

یا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بیت:

که ئې درست په سیند کې ډوب کړې هم به سیخې چه سیخل ئې په نصیب شوله روزگاره

په دې ډول سیند او سین د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ویدي ژبه کې هم ؤ او بنائې چه له اصلي آریائی ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د یوه بوټي نوم دي، چه په ویدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کې چه د ویدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کیږي، نو په اوستا کې هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آریائیانو مقدس گانه، چه دوي لا په بخدي کې سره یو ځای وه، او پر هند او ایرانی خانگو نه وه ویشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کې د دې بوټي شیره چیشنل، او یو راز مشروب به ئې ځني تیاراوه، چه نشه ئې درلوده او ډیر مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قدیمه تر اوسه ډیر مشهور دي، او په عربي ئې ”هوم المچوس“ بولي او شرح ئې داسي لیکي: یو بوټي دي یاسمین ته ورته لږ څه شیرینی او حدت لري، هوم المچوس ئې له دې جهت بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.^۱ علامه البیرونو د دې بوټي شرح هسي لیکي:

هوم المچوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سریاني ئې عرزا و مغوشي او په پارسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسیان (د زردشت تبعه) وایي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربایجان کې شین کیږي او چا نسوای موندلای، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چیچیان خوړل نو یوه پاچا د دې بوټي بناخله راوړه، او د مرغانو په ځالیو کې ئې گښینووه او ماران ئې په ویرول وروسته دا بناخله د ځالیو په ونه پوري ونښته او ډیره شوه.^۲ په شرقي طب کې هم دا بوټي ډیر مشهور و، حکیم محمد حسین دهلوي ئې شرح داسي لیکي: هوم المچوس د لومړي حرف په پښن، او د واو په سکون، دا بوټي مراتیه هم بولي، لاندي ساق ئې یو او نري او کلک وي، گل ئې تیره ژر دي یاسمین ته ورته، بلگونه ئې کوچني او گلان ئې لکه یاسمین داسي وي، د تحفې لیکونکي وایي چه دا بوټي د ژر ارغوان

^۱ المنجمد ص ۶۸۷.

^۲ د البیروني الصیدله، ص ۱۴۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

له جنسه څخه دي، حكيم مير عبدالحميد وايي: چه هوم المجوس يو گل دي، چه جعفري ئې بولي ډير اقسام لري، طبيعت ئې په دريمه درجه تود او وچ دي، ځني ئې گلان د ساړه او وچ طبيعت لرونكي گڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنگ مټانې لپاره ئې د گلو خيسانده مفیده ده گل ئې د تپ د وینو د بندولو لپاره مستعمليري...^۱

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډير تفصيل ليکي، د دوي د تحقيقاتو لنډيز او نتيجه لاندي راوړله کيږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنيا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راگوزن ليکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پيدا کيده. د دې بوټي پرستش په آريائي اقوامو کي تر بيلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د يوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه گانه آريائيانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداگران او خرڅونکي ئې مجرمان گڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شيره ئې ونه کاري، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداگران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په يوه خاص ډول به ئې د هند له آريائيانو څخه قيمت اخيست، هغو به تل داسي غويي چه رنگ ئې تک ژر (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غويی به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شيدې يا شيره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخو باندي بلگونه نه وه، رنگ ئې سور يا طلائي و. نارونه ئې د دباندې خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه او گاته شيره په نښتيلو وټه، او له دغه سره به ئې ځيني نور اجزا گډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځيني جوړاوه، ونښمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپورمې په شپو کي پيغلو او نجونو ټولول، په يوه گاډي کي چه دوو مېرو به چلوله، د قربانۍ تر ځايه وړل کيده، وروسته به روحانيونو اوستانو، يوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونگ کي میده کول، بيا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شيره کي به وروسته شيدې يا اوږه ورسره اچول او تخمير کول به ئې، دا مشروب دوي په ډير شوق چينه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بڅښونکي ئې گانه د ريگويدا شاعران ئې ډير صفت کوي: مثلاً په ريگويدا کي راځي: مور سوما وچنبل، نه مړه کيږو، په رڼا کي ننوتو، دښمن په مور څه کولاي سي؟ د فاني انسان رخه به په مور څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپورمې) يو څاڅکي يا شبنم گانه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښي پروت دي.^۲ د سوما اهميت او منزلت له دې څخه ښکاره کيږي، چه (اندرا) د جنگ رب النوع له دې مشروبه سره ډيره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډير خوري او د اندرا ټول جنگي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ريگويدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاينه ډکه ده، او د اوستا يوه برخه هم "هوم يشت" نوميري او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاينه کوي.

^۱ مخزن الادويه، ج ۲، ص ۲۷۴.

^۲ ويدک انډيا، ص ۱۱۵.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

وایي چه لومړۍ پلا یوه ساماني گربت (عقاب) چه سینا Cyena ئې نوم و د هریتي بریزا Haratibareza له غره څخه دا بوتی راوړ، او د یوپائیری سینا Upairisaena (هندوکش) سیترا Staera (تیرا) کوسرادا Kusrada (د غور کوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپی تاگونا گیری Spiya-Gaona Gairi (سپین غر) پر غرو ئې خپور کړ.^۱

د هوم یشت له دغه بیانه ښکاري، چه د دې بوتی د شنه کیدو او د دوي ځای د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتھروا ویدا کي هم د سوما بوتی د شنه کیدو ځای د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښي ده، د اتھروا ویدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هیڅ قیمت نلري.

په اتھروا ویدا کي د یوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans یا موحاوانت Mujavants نومیري، دا قبیله د بهلیکا سره یو ځای ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. گریفت وایي چه موجاوان یوه قبیله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسیده.^۲

ماکپونل وائي: چه دا قبیله د گنداری قبیلې سره گاونډۍ وه ځکه چه گنداریان د کابل او پېښور تر منځ میشته وه نو به د دوي په شمالي خوا یعنی د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسیدل.^۳ چه د اتھروا ویدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبیله نژدې ده.

مورگینسټرن G. Morgensterne نارویژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاریخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح لیکي^۴ له دغو ټولو توضیحاتو څخه ښه څرگندیري، چه هوما یا سوما اصلي ځای زموږ د هیواد جگ جگ غرونه وه، او دا بوتی د دغه ځای و، د سوما د بوتی په تشخیص کي هم نوو پوهانو راز راز نظریې ښکاره کړي دي، مثلاً گریفت د یوې مجلې په حواله چه Quarterly Review^۵ نومیري هسي لیکي: چه ډوکټور ایچیشن Aitchison وایي ښائي چه سوما د افډرا پاچیکلاډ Ephedra pachyclada بوتی وي، چه د هریرود په ورشوگانو کي تر اوسه هم hum یا هومه huma یا ایهمه yahma بولي، ډوکټور جوزف بورنمولر

^۱ هوم یشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاریخ، ج ۱، ص ۱۵۲.

^۲ اتھروا ویدا، ج ۱ ص ۲۲۴.

^۳ د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

^۴ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۵۴.

^۵ ۳۵۴ گڼه ۱۸۹۴ع، ص ۴۵۵.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

Bornmuller چه په کرمان کې ډیر عمر اوسیدي سوما د افلورا یوه نوه گڼي او وایي چه له سائیریا څخه بیا د ایشیا تر غربه د افلورا ډیر انواع موندل کیري^۱.

سر اوریل ستاین انگلیسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی لیکي: چه دکتو ایچیشن د افغانستان د سرحداتو د تحدید د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډبرینو مخکو کي دا بوتی موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستین وایي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ایران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوتی ولید چه خلقو هوم باله او افلورا هغه تاریخي هوما دي چه په ویدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.^۲

په دې ډول هوما یا سوما دغه بوتی دي، چه په علمي ژبه افلورا بولي، او آریائیانو به شیدې او شات ورسره گډوله، او مشروب به ئې ځیني جوړاوه. اوس به وگورو چه په پښتو د دې تاریخي بوتی نوم څه دي؟
دمخه مو وویل چه د سنسکریت (س) تل په اوستا کي په (ه) اوړي، نو سوما هوما شو، تر میم وروسته الف فقط د میم د زور ښکاره کولو لپاره لیکل کیري ځکه چه په پښتو کي د زور کار (ه) هم ورکوي، نو باید په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه ولیکو. (ه) هر وخت پښتانه په همزه اوړي، مثلاً هگی، اگی بولي، هلک ته الک وایي. د هومه لومړی حرف که په همزه اوړول سي (اومه) به شي.

پښتانه یوه بوتی ته اومه (په مجهول واو) وایي، چه په غرو او ډبرینو مخکو کي شین کیري، دا بوتی تر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپین غره او د تیراه او د مهمند په غرو کي دا بوتی ډیر دي، په قندهار کي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه یا ماوه بولي، د پارسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوتی تر اوسه سوم بولي.^۳

د دې بوتی ایرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو گډوي، ښاخلي ئې بلگونه نلري، نیم گز قدر لوئیري، بند بند وي، یو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شیدې ځني راوړي ځني خلق ئې ایرې د کشتې په نسخو کي هم استعمالوي، وگوري: هغه پخواني آریائی نوم کت مټ په پښتو کي ژوندي دي، او اوس هم ویل کیري او له دې څخه د پښتو ربط له ویدی ژبي سره په ښه ډول ثابتیري، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ایران او افغانستان په سرحداتو کي اوریدلي دي کت مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

^۱ د اتهروا ویدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

^۲ د هندوستانی ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

^۳ د یعقوب حسن خان فقه اللغة، ص ۲۷۰.

چهند Chhandas

دا کلمه په ویدي ادب او ویدي ژبه کې ډیر اهمیت او شهرت لري، په پښتو کې خو اوس مستعمله نده، مگر په زاړه ادب کې ژوندی وه، او په غزنوي او غوري دورو کې لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاریخي اهمیت ښکاره کو، بیا به ئې په پښتو کې در وښیو.

دمخه مو د ویدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کې ولوستل چه چهند په ویدي اصطلاح عروضي اصولو ته واښي، او د ماکس میولر په قول د ویدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق، م اړه لري چهندس بلل کیري. یعنی عروضیات. د ویدا په ملحقاتو کې هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پانینی نومي مشهور ویدي عالم او ژب پوهاند د سنسکریت ژبه ترتیب کړه د ریگویدا ژبه ئې چهندس وبلله یعنی د نظم او عروضو ژبه یا د ویدي شعر ژبه، تي وي آر ډاویډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفیسر وایي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کې هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول لیکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا- او- پندشا د ویدا ملحقات په لیکل شوي وه د گرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله یعنی د چهندس ژبه یا د ویدي شعر ژبه. بودا هم خپله وینا word په دغه چهندس لیکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ویله.^۱

په حقیقت کې چهندس د اداء او تلفظ او وینا هغه اصول وه چه د ویدا کتابونه په لیکل شوي وه دا یو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وینا د ویدا په تعقیب او پیروي رواج شوه او دغه ډول وینا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ایښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو یعنی عروضو ته ئې هم چهندس وویل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کیده لکه دمخه چه مو ولوستل په ویدي شیرو علومو کې چهندس ډیر مهم علم و، د ویدو د نظم او تلفیق ټول اصول پکښي بیانیدل دا علم د وینا او فصاحت معیار و، هغه وخت چه پنگل Pingale خپل کتاب چهنده ستر Chhandahsutra وکښن د عروضو اصول ئې پکښي څرگند کړل وروسته د ویدا په ډیرو شرحو کې د دې علم بیان وشو. د پنگل د کتاب شرح هلايودهه Halayudha نومي عالم د مرتیا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکریت کې هم دغه اصول وروسته تعقیب کړل شوه.^۲

علامه ابو ریحان البیروني پخپل کتاب الهند کې د دې علم شرح مفصلاً لیکي ده چه دلته ئې لنډیز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کې هم د چهند اهمیت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بیانوي. هندوان دا علم خورا ضروري گڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډیره ستاینه کوي، او خورا ډیر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوي، که څه هم تر نظم نثر ډیر آسان دي، خو بیا هم دوي کروت نثر نه خوښوي.

^۱ کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۸۶.

^۲ برطانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهت ې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اضطراب فن مي د دوي په ژبه ورته وليکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړۍ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ې گيست دي، چه د څپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.^۱

دا و د چهند د کلمې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ويل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.^۲ په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (۵۶۹-۶۰۲) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وايي:

په برېڼ چه ږغ د چوڼیو نغوریده سي ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه^۳

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پتي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرگندیري چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (ه) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثر و کلماتو څخه لویري، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیري، پیودل په پښتو نظم کولو ته وايي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ې وروسته راسي.

اشلوک یا ashlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده^۴ او داسي معلومیري چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامه البروني لیکي چه اکثر هندو کتب اشلوک دي او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ې بولي، او هر پد ې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعنی دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعنی لومړی،

^۱ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۰-۱۸۱.

^۲ هندوستاني قاموس، ص ۳۴۴.

^۳ پته خزانه، ص ۵۱.

^۴ هندوستاني قاموس، ص ۴۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

او دریم پدکي به ثقیل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنیاد دي.^۱ په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصیص تر تعمیم وروسته راغلي دي، لومړی ئې مطلق نظم او پیودلي کلام ته (اشلوک) وایه، وروسته د نظم یو مخصوص ډول شو، او د سنسکریت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندې سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په یوه قصیده کي راغلي ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قدیمه معنا ده. داسي معلومیري چه دا کلمه تر ۶۰۰ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتیري چه پخوانۍ آریائی کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هیواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکریت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکریت د تهذیب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغې ژبي تاریخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحلیل وگوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم یا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قدیم آریائی لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقیم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرگی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمی samay د اصطلاح او بهبود او ښیگری په معنا لکه شیخ متي چه وائې:

په غرو کي ستا د عشق شپیلکی دي د دې نړي په عشق سمی دي^۲
یا سما sama د تنظیم او انصاف او عدل په معنا، لکه شیخ اسعد سوري چه وائې:

له سما وي ودان آهنگران و په ټیکنه ؤ په درست جهان او څار^۳

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونگ او نور مواد له دغې ریښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکریت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتین con د پریفکس (یعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده یو له بله سره، موافقت، نژدیوالي لکه سم بند sambandh یعنی connection سره نښتل، اتصال. له دغې ریښې څخه ډیري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابری وضعیت، سمتوب، په معنا، او سماپت

^۱ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۹۴.

^۲ پته خزانه ص ۲۷.

^۳ پته خزانه ص ۴۳.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

samapt تکمیل، تاممول، سمول، ترتیب او تهذیب کول.^۱ د سنسکریت لومړي جزو هم دغه سم یا سن دي، چه رینه ئې قدیمه آریائی ده او ښائی چه له اصلي آریائی ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکریت ته هم تللې وي، د ميم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډیر دي، مثلاً مښتل، نښتل، مښلي، نښلي، یا لکه لاند، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه یا زه دي چه کت مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکریت کي وائي سوډول sadaul يعني ښه ډول او ښه څیره^۲ چه عیناً اوسنی پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س، ش، ښ) د یوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (ه) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قیمت نلري، ځکه چه د سنسکریت (س) هر وخت د اوستا په (ه) اوږي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده. د دې نامه درهم جزو (کریت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډیر نژدې دي، په سنسکریت کي کرن karan کت مټ د پښتو کړن یا کړل يعني کول (و کردن) دي.^۳ نو د سنسکریت کلمه له (سم زه کرته) يعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه^۴ ده او دا کت مټ د پښتو سم ښه کړي ”يعني ښه سم کړې“ عبارت دي چه د ژبي د تانیث له جهت باید ”ښه سمه کړې“ وویل سي^۵ يعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کت مټ په دغو معناو ”ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتیب او تنظیم کړي، ښه بشپړه کړي“ د ژبو پوهانو هم ضبط کړیده.^۶

او د کلمې له تحلیل څخه پخپله د سنسکریت په نامه کي د پښتو ژبي اغیزه ښه ښکاري.

دسیو Dasyu

هغه وخت چه آریائی اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شیوه شول او تر اباسین ور تیر شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جگړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مخکي ئې ځني وینوې. د هند بومي وگړي چه تور لینگې ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آریائیانو دسیو، داس Dasyu یا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، میرخمن، بیدین ده.

^۱ هندوستانی قاموس ص ۴۷۲.

^۲ هندوستانی قاموس ص ۴۸۳.

^۳ هندوستانی قاموس ص ۵۶۸.

^۴ فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۸ دیباچه.

^۵ پښتو فقه اللغة، ص ۲۶۱.

^۶ هندوستانی قاموس، ص ۴۸۰.

د پښتو ادبياتو تاريخ

دا کلمه په هند کې د آرين يعني نجيب او شريف په مقابل کې استعمالیده. آرين چه غنم رنگي انسانان وه، د ”شريف“ په نامه ئې ځانونه ستايل، او د هند تور لينگيان ئې ”دسيو“ يعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه گڼل، د ويدي عصر شاعرانو دوي پيت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هند کې ”دراويدي“ بولي. په ريگويدا کې د آريائيانو او دسيو د جگړو ډير تفصيلات راځي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه

خپل بری پر دسيو باندي غواړي، اندرا چه د جنگ رب النوع دی، هر کله دسيو سره جگړې کوي.^۱ تر ويدا وروسته د ايران د داريوش په ډبر ليک کې هم د آريائي اقوامو په مقابل کې د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شويدي، او وروسته په هند کې د دې کلمې معنا لږ تغير خوړلي (داس) تش د غلام او مريي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.^۲ گيگر الماني وايي چه په اوستا کې دانو هغه دانوه يا د ريگ ويدا (دسيو) او وروستني (داس) دي، چه د آريائيانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ يشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ يشت ۷۳-۷۴ فقره کې راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، دگراسمن به ډکشري کې هم دانو او داسه دواړه له يوې رينې څخه را وتلي نومونه دي.^۳

د اوستا په ځينو برخو کې دژ يا دش Dush عموماً د بد او باييز په معنا و، چه د ډيرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزديشت کې (دوش مينو) ليدل کيږي^۴ چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دښمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ويله کيده په هغې کې (دشمير) دښمن او معاند او ضد په معنا و^۵ دغه (دش) د ډيرو پارسو کلماتو په سر کې راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دزخيم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ويدا دسيو، داس او بيا هم دانو او د اوستا دش مينو او بيا د پهلوي دشمبر له يوې رينې څخه دي، او هم په سنسکريت کې دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مريي او غلام او کښته به معنا و، او داش هم دغسي دي.^۶

اوس چه سړی وگوري د سنسکريت (دش) يا (دس) هغه د اوستا (دش) گرد سره يو شى دي، او په پښتو کې هم دا ټول موجود دي، داسي د سين ابدال په شين خو پخپله په دغو کلمو کې سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوبښتلاي سي نو په پښتو کې طبعاً (دش) اوړي (دښ) کيږي يو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري وښلوي

^۱ کمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۵ - تاريخ افغانستان، ج ۱، ص ۱۶۸.

^۲ د ويديک انډيا ص ۲۱۸.

^۳ د خاوري ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۱۰۳.

^۴ د خورده اوستا فرهنگ، ص ۴۹۰.

^۵ دساتير آسماني ص ۲۴۵.

^۶ هندوستاني ډکشري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خیره، خیرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښن) د بد او باییز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کیږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عیوبو لپاره راځي. د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې ”دښنه“ او ”دښني“ هم د دشمنۍ په معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سلیمان ماکو وائي: پر دښن ئې یرغل وکاوه... سره ومړول ئې دښنه.^۱

ملکیار وائي: توري تیرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.
بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننگ ځانونه مړه کړي دښن په عشیو مو پییه کړئ^۲
امیر نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي یا توراني دښن چه وایي^۳
عبدالقادر خان خټک وایي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي نه په بدو د دښنه لري گله

خلور ډلي Caste

هغه وخت چه آریائي اقوام په افغانستان کي اوسیدل، او د باختر او هندوکش په ورشوگانو کي پراته وه، دوي ځانته ځيني اداري او ملي تشکیلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر انډوس (اباسین) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لینګي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جګړې وې، او پخپله آریائيانو ځانونه سپین پوستي بلل، په ریګویدا کي دا فرق او امتیاز ذکر شوی، او له تورو دسیو سره د سپینو آریائیانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسیو گانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غرغړو سره تباہ کړل د دوي ورشوگانې او پتي ئې سپین پوستو دوستانو ته ور وویشل.^۴

د دسیو او آریین د دغه تصادم او جګړو نتیجه وه چه د هند خلق په رنگ او پوست او کړه وړه کي سره بیل شول او پخواني ناآریین اقوام د تورلینګي او پیت پزي (پایسه یزي) او بې پزي په صفاتو په وید کي ذکر شول، او

^۱ پښتانه شعراء، ج ۱.

^۲ پته خزانه، ص ۱۱.

^۳ پته خزانه، ص ۷۱.

^۴ ریګویدا، ج ق ص ۲۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

آریائیانو دوی نجس او مردار خواره گڼل.^۱

هغه وخت چه آریائیان د هند په مټکو کي خپاره او غالب او بریالی شول نو دوی د هند خلق پر څلور ډلي وویشل پخپله آریان درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسیوگان او تور لینگیان وه، چه ذکر شول. دې ویش ته په انگریزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا یعنی نژاد او نسل څخه ئې اخیستي دي، مگر په سنسکریت کي ورنه vorna یعنی رنگ color بولي، ځکه چه دا تقسیم هم پر تور او سپین رنگ باندي شوي و.^۲ د رنگ او نسل ویش لومړي په آریائیانو کي نه و د ویداد دورې په اواخرو کي پیدا شوي دي، ځکه چه په لومړیو ویدو کي د دې ویش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم وید په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي څیر د دغو څلورو ډلو د پیدا کیدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: ”چه د پردوش بدن ئې تقسیم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنیا ئې له مټو څخه ویش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پیدا شول.“^۳

په ویدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زیاتي څه نسته، خو د هند آریائیانو د دغو څلورو ډلو امتیاز هسي وایي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتیا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پیدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روایي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پیدا شويدي، کار ئې جگره، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټینگ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظیفه ده، مگر هغه چه له پښو څخه پیدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.^۴ د څلورو فرقو د پیدا کیدو دغه افسانوي رنگ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډیر شریف گڼي او دا درې ډلي له شدر (دسیو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچھوت یعنی ناملموس ئې بولي. د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصیاتو سره دلته زمور کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آریائیانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحلیل کوو، ځکه چه ځیني پوهان وایي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ریښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن^۵ Brahmana

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه گڼل کیږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظایف په جامعه کي

^۱ ویدک انډیا ص ۲۲۰.

^۲ کمبرج هستري ص ۹۲ - د ویدو تعلیم ص ۱۲۳.

^۳ ویدک انډیا، ص ۲۱۷.

^۴ وید-پرش سکت ۱۰-۹۰.

^۵ منو شاستر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظيفې هسي ټاكي: خدای برهمنانو ته دغه وظيفې مقرر کړي دي د ویدو ویل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خیرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزیري، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنیا کي تر ټولو معزز وي، د دین، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لورتیا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشرې د سلو کالو، بیا هم پر کشرې د ده درناوي او عزت لازم دي.^۱

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي یا نمانځونکي preist) کوي^۲ او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې گڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او یو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځای او په هر شي کي سته او بیا نو د یوه بیل رب النوع په مفهوم وپیژاند شو.^۳ په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاریخي آریائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړیا، حشمت ته وایي، د برم خاوند یعنی د عظمت او لورتیا خاوند له برمه ولویري یعنی له جلاله او عظمته پریوزي، پلاني په برم کي دي یعنی د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي
چه مي ولیدل د هیچا نشته برم
دلته برم bram د آرم او نرم او چرم په قافیه کي راغلي دي، داسي معلومیري چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاریخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغیرونه کوي، مثلاً (برمه) ډیر پخوا په ویدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستاینې معنی درلودل، وروسته یو مجرد د تخلیق جوهر، او بیا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه یو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پای ته پکښي زیات سو، برهمن شو، یعنی د جلال او عظمت او لورتیا خاوند، په کثرت استعمال (ه) تر (میم) دمخه شوه دوه میمه سره یو ځای شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره یو ځای شي، که ئې تلفظ دروند وي یو غورځوي لکه هډډیره چه هډیره شوې ده، دلته هم یو میم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتې ادات نور مثالونه زمور په ژبه کي دا دي، خور - خورمن، کر - کرمن، درد - دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) یعنی د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغې آریائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي یقیناً د لورتیا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کیده، د بشر خورا

^۱ منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ۴۶-۴۷.

^۲ کمبرج هستري ص ۹۲.

^۳ ویدک انډیا ص ۱۹۹-۲۰۰.

د پښتو ادبياتو تاريخ

ممتازة طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان گڼل كېده.^۱

كشترې Kshatri

دوهمه طبقه ده، چه په ويدا كې راجنيا **Rajanya** او په وروستو كتابو كې كشتري او بياچهترې ذكر شوې ده پخبله لومړي كلمه د شهزاده او سرباز او جنگي معنا لري.^۲

په منو شاستر كې د كشتري **Kshatriya** په نامه ياده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظيفه هسي تعيين كړي دي. كشتري ته حكم وشو چه د خلقو حفاظت وكړي، انعام او بخشش وركړي، قرباني وكړي، ويد ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.^۳

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سياست خاوندان هم دوي وه، عسكري امور، جنگي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسيله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتيازات درلودل، كشتري بايد تل به جنگ كې ونه تښتي او خپل رعايا وساتي، او د برهمنانو احترام وكړي، دغه دري خبري د كشتري لپاره ضروري وې.^۴

علامه البيروني وايي: چه د كشتري لپاره برم او بربست ضروري دي، خلق بايد له ده څخه وپيرېږي دى ښائى چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونكي، متين، زبور، ښدونكي وي، او لوړ لوړ كارونه په سواني اجرا كړي.^۵

په دې ډول د كشتري وظيفه اداري او عسكري وه، او نوم ئې هم كټ مټ دغه مقصد ښه را ښيي، او په پښتو كې ټينگي ريښې لري، بلكه سوچه پښتو دي، كشتري په پښتو كې له دوو كلمو څخه جوړېږي، لومړي جز ئې كښ دي چه په پښتو (كښ) ورته وايو، كښل يعني (كښدن، آختن) هم له دغې ريښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (كښ) په الحاق پښتو ډيري كلمې لري لكه زيار كښ، امار كښ، گور كښ، او كښ د آختن په معنا له توري او تيغ سره راځي مثلاً توره كښل، چاره كښل، خوشحال خان وايي:

په درست جهان دي نه وي يو د ما غندي رسوا بل
ورځم توره وكښلې چه مين واورم په تا بل
دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس مور د (ت د ضمي د ښكاره كولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) ليكو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

^۱ تمدن هند، ص ۲۱۵.

^۲ كمبرج هستري، ص ۹۲.

^۳ منو شاستر.

^۴ تمدن هند، ص ۲۱۵ - ويلېك انډيا، ص ۲۱۲.

^۵ كتاب الهند، ج ۱ ص ۱۳۰.

د پښتو ادبياتو تاريخ

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخيست، او لښکر او سپاهيان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل يعني توري کښلي (شمشير آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکریت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو يو ډير پخواني ادبي اثر (خير البيان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کي د پښتانه د فکر او فلسفې يوه نابغه بايزيد روښان ليکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دينسن راس پيدا کړې، او نارويزي خاور شناس مارگن سترن يوه مقاله د دغه کتاب په باب کي کښلې وه. په دغه مقاله کي له خير البيانه څخه څو مخه په لاتيني حروفو چاپ شويدي، چه په يوه جمله کي دغه د (تور کښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډير آدميان په کرلو په بازرگاني باندي يا په پوند گلي، يا په تور کښ باندي، ځيني په نور نور چاري مشغولي کا آدميان.^۱

دلته د خير البيان ليکوال د انسانانو چاري او وظيفې (زراعت، تجارت، او عسکریت) ښي، او عسکریت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زور شکل ئې هغه تاريخي کشتري دي.

ويسيا Vaicya

دا نوم په ويدا کي ويسيا، او په سنسکریت کي ويس Vais، ويسيه Vyasy ویشيا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دريمه طبقه ده.^۲

منو مقنن وايي: چه ويسيا بايد غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ويدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهنه او زراعت هم د ده کار دي.^۳

د دې طبقې وظيفه په آريائيانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهني اصول او د تخمو پيژندنه، د ښې مخکي او بدې مخکي بيلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانيولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکیال پيژندل، دا ټول د ويسيا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطرياتو او نورو مسالو قيمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ويسيا بايد څو ژبي زده وي، او پخورا ايمانداري او او ويسا او اعتماد او زيار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.^۴

^۱ د هند د آثار عتيقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

^۲ هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

^۳ منوشاستر (۱) برخه.

^۴ تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

د پښتو ادبياتو تاريخ

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظيفې ئې هم كټ مټ دغسي ښئي لكه لوړ چه ذكر شول^۱ او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميري چه د ويسا وظيفي او كارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظيفو كې اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط گڼي^۲ او كه سړي ورته څير شي هم دغه مهم وظيفې يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه كيږي، او د ټولو اقتصادي كار او آره او سټه هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وگورئ گټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب كې ډيره مشهوره كلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه كټگان دي په صوبه كې د خدا څوك په بند دي څوك لا گزري نا ويسا

يعني بې اعتبار او بې اعتماد گزري.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترك (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه كې تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو كې مستعمل و، ځكه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او كشتري له خواصو څخه گڼل كيده.^۳ خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدۍ نيكي گواهي لم د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښي

د بيت آخرۍ كلمه داسي ده (ويښ ئې) يعني په ښايست كې له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې

څخه هم معلوميري لكه ويسا چه په پښتو ادب كې مستعمله او ژوندي كلمه وه، وروستي (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو كښته او ناملموسه گڼله كيږي، لكه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينگيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل كيده.

^۱ كتاب الهند، ج ۱ ص ۱۳۰.

^۲ منوشاستر، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

^۳ پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي درې په معنا راوړي دي. كيت Keith د اډنبرگ يونيورستي د سنسكريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليكي (كمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبي د ادبي استعمال وړ نژدې والي ښكاره كيږي چه د خوشحال خان په بيت كې كټ مټ دغه معنا وركوي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

منو مقنن وایي: چه شودر بل هیخ کار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.^۱ شودر غیر آریائي خلق وه، نو، ځکه دوي ئي ذلیل او نا نجیب گڼل، او ټولي کښتي پيشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي گري، موچي گري، بازي گري، مانوتوب، ماهي گري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکری جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.^۲ شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذلیل، نانجیبه ده^۳ چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه گډول او دوي ئي بي شرفه او ډیر کښته خلق گڼل.

دا کلمه د پښتو (سودر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالایق، کښته، بي عقل، بي تهذيب، ناپوه) ته وایي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالایق دي. دا کلمه تر اوسه هم ژوندی ده، او کله ئي خلق د سرکوزي او خنزیر په معنا مستعملوي، مگر نده معلومه چه حقیقت کم دي او مجاز کم؟

ځيي پوهان وایي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسین ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهیر يو ځاي گڼل شوي دي. یوناني مورخ مگستهنیز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشیانو کومکیان وه.^۴

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آریائي اقوام تر اباسین پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئي دوي داسیو او کښته او ناپاک وگڼل، او دا نوم ئي د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښینو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آریائي فکر نتیجه ده او دا دوي کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئي هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظیفو ویش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتیاز لوي عامل د رنگ سپین والي او توروالي و (شودر) تور مخي او تور لینگې خلق وه، اما درې نوري ډلي سپین پوستي آریائيان وه، ریگویدا هم دسیوگان په تور مخو سره ستايي.^۵ دغه امتیاز او په انگلیسي اصطلاح caste ته په ویدی ژبه ورڼه Varna ویل شوي دي، یعنی رنگ او جوله او

^۱ منو شاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

^۲ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

^۳ د وید تعلیم ص ۱۲۸.

^۴ د وید تعلیم، ص ۱۲۸.

^۵ ریگویدا لومړی برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتو کې د مخ او خیرې رنگ ته وایي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده یعنې د مخ رنگ ئې الوتې دي یا پلاني په بله بڼه راغي یعنې په بل رنگ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورڼه) لومړي پلا (برڼه) سو، ځکه چه د (ر،ږ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسې ته ښه ښکاره کیږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسې هم د ډلو د جوړیدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ویدي کلمه اوس هم په پښتو کې سته، چه شکل ئې (بڼه) دي یعنې رنگ color بل اکثر محققین دې خبرې ته ټینگ دي چه دغه د څلورو ډلو ویش د آریائیانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هیواد کې د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هند کې پیدا شوه. د دې خبرې بل ټینگ دلیل دا هم دي چه د باخت (بخدي) آریائیانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کې نومونه داسې ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آرییمان^۱ Airyman د دغو درو اوستایي ډلو په مقابل کې د هند (برهن، کشتري، ویسا) موجود دي^۲ او دا خبره ځینې ښکاري چه آریائیانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتو کې کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظایف دغسې ویشلي دي، د پښتنو یوه خورا قدیمه عنعنه دا ده: ”وایي چه د مراني باد را والوت، د مرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقین او روحاني چاري او وینا او علم او ادب د مرغښت کار دي. دا باد د (بیټې) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکریت د دوي کار دي مگر د (څرښ) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سیاسي کارونه او شاهي او مدنیت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څرښو وظایف دي.“

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آریایي رینه او اساس لري، او سړي ویلای سي چه له ویدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه او کلمات چه پښتو وه، دغسې اصلي ویش هم د پښتو دغې عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکریت کې زړه، ارادې، روح ته وایي^۳ او علامه ابو ریحان البیروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کې هسې بیان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حیوان کې د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي^۴ دا کلمه په پخوانۍ پښتو کې کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسې معلومېږي چه زمور له هیواده هند ته تللي ده،

^۱ ۳۲ یسنا ۱ بند، ۳۳ یسنا ۳ بند، ۴۶ یسنا ۱ بند.

^۲ گاتھا، ص ۸۷.

^۳ هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.

^۴ کتاب الهند، ج ۱ ص ۴۵.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

یا به د زړه په معنا حقیقت وي مجاز به ئې اراده وي یا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي. د پښتو یو خورا پخواني شعر چه امیر کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹ هـ په شا او خوا کي ویلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من می ځي بریننا پر میرخمنو باندي^۱ دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي يعني د ارادې غشي مي لکه بریننا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکريت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمين په معناو دي^۲ او دا کلمه په نورو آريائي ژبو کي لکه پارسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان. داسي معلوميري چه د ستهان کلمه پخوانی آريائي کلمه وي، ځکه چه آريائيان په هند کي تیت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي ديوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ويل^۳ او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي ديوستهان باله يعني د عبادت او نيکيو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله يعني د هندوانو ځاي او هيواد.^۴

دا کلمه کت مټ په پارسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقريباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ ليکي: ”به ستهان لوهور در میان شدند“^۵ دا کلمه په پخوانی پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهت ويلي شو، چه يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هيواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکريت او پارسو کي رواج شوې وه، ښکارندويي د پښتو د غوري دورې يو شاعر وايي:

د اسلام د دين شهاب د نړي لمر دي تور ستهان ئې کر رڼا په جهادونه^۶

دغه بيت له يوې قصيدې څخه دي، چه ښکارندويي د سلطان شهاب الدين غوري په مدح کي ويلې ده دی وايي چه سلطان شهاب الدين تور ستهان يعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بيته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

^۱ پټه خزانه ص ۳۳.

^۲ هندوستاني قاموس، ص ۴۵۸.

^۳ هندوستاني قاموس ص ۴۱۰.

^۴ کتاب العلم، ج ۱ ص ۵۴.

^۵ آداب الحرب، ص ۳۹.

^۶ پټه خزانه، ص ۵۳.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آریایي دي، د هند او ایران په ژبو کي پخوانۍ ریښې سته، او په پښتو کي هم ډیري کلمې سته چه په دغه ریښه اړه لري.

لومړی به سنسکریت ته وگورو: نمست *namasit* محترم، ستایلي شوی، معزز نمسیت *namasyit* یا نمسیه *namasya* د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم^۱ دا مواد چه په سنسکریت کي موجود دي ریښه ئې (ن،م،س،ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفیږي (س) په (ز) بدلیری او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نیایش، لمانځلو، او تکریم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا *Mazda* په اوستا کي د لوي خدای نوم دي، چه اهور مزدا یا اورمزد ئې هم باله. دا خدای دوي یو مبداء واحد مجرد گانه چه ټول مخلوقات ئې پیدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا یا مزد) یعنی دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکریت (م،س،ت) سره د یوه جنسه دي او له یوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجلیل او تکریم معاني پراته دي ځکه چه خدای تعالی جلیل دي لوي دي، او د تجلیل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پارسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمخل، او نمزدک او مزگت جوړ شويدي، چه شرح ئې لاندې راځي:

د پارسو نماز او مزگت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه یو مخصوص عبادت دي مگر په پخوانۍ پارسو کي دا کلمه د نیایش خضوع، تکریم تجلیل په معناوو هم وه، عبدالحی گردیزی لیکي: ”چون امیر را بدیدند همه نماز بردند و خدمت کردند“^۲

فردوسي وائي:

زمین را ببوسید و بردش نماز همي بود پیش زمانی دراز

اما مزگت په پارسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجلیل او نیایش ځاي دي. زموږ د وطن یو جغرافیا لیکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع ”مزگت ادینه“ لیکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وایي: ”و مزگت جامع این شهر آبادان تر مزگتها است“^۳

ابو علي محمد بلعمي د سامانیانو مشهور وزیر (متوفي ۳۶۳ هـ) د تاریخ طبري په ترجمه کي ډیر ځله د مسجد

^۱ هندوستاني قاموس، ص ۷۴۹.

^۲ زین الخبار، ص ۷۵.

^۳ حدود العالم، ص ۵۷.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

پر ځای مزکت لیکي مثلاً: ”و مریم همچنان اندران حجره مزکت بدست زکریا علیه السلام بوده“ یا ”روز آدینه
مزکت جامع نماز کرد“^۱

په دې ډول د پارسو نماز او مزکت هم د هغې رېښې څخه دي چه د سنسکریت (نمست) او د اوستا (مزد)
ځني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجلیل او نیایش او نمځي په مفهوم کي ښکاره دي، د
پښتو ژبې مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمځنه (نیایس،
عبادت، تکریم) او نمځن (با نماز و نیایش و مهر)، نمځلي (ستوده و نیایش شده) ټول له هغې رېښې څخه دي
او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکریت، هم په اوستا کي وه، او هم په پارسو کي سته (ځ،
ز، س) درې سره د یوې کورنۍ او یوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:^۲

شپې ئې روڼي په لمانځو وې په ژړا او به نارو وې
چه به گښووت په لمانځنه یا به گښووت په ستاینه

یا:

یوه ورځ جهاد الفضل تر کلو کلو لمانځل

دلته ټول د نیایش، عبادت، تجلیل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پیرځوینه، ښه سلوک نمځنه، عدل که دي دا خو یونه شته څه غواړې نور؟
عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زینت د عاشقانو عنایت، مهر، نمځنه زینت ستاسي
دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځای خوشحال خان نمځلي او نمونځ دواړه له یوې رېښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خدای هغه په دواړو کونو دي نمځلي چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمځونه

نمځن هم له دغې رېښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناؤ دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ویل دي نه کیري و ما ته کله کله راته کړه خبرې سپوري

په پښتو کي له دغې قدیمې رېښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نیایش گاه په معناؤ هم سته، تر اوسه د
ناصر و کوچي قبایل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبیاتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدین په

دعا کي وائي:

^۱ تاریخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

^۲ پټه خزانه، ص ۸۹.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

نوم دي تل وه پر دریخ په نمزدکونه.^۱

یعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو یادیره، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پارسو پخواني (مزکت) ته ډیر نژدې دي، او لکه چه وویل شوه، رینه ئې هغه پخواني آریائي ده چه هم په سنسکریت هم په اوستا کي هم په پارسو کي سته.

ویاکرنه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ویدا د ملحقاتو په بحث کي په سپرو ویدانگو کي ویا کرنه یعنی گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آریائیانو کي ډیر اهمیت درلود د ۶۰۰م په حدودو کي دا علم ښه تکمیل شو، او د پانیني پر ویا کرنه باندي نورو پوهانو هم شروع ولیکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاسیه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ویا کرنه" وکښل، چه د مبتدیانو لپاره و تر ډیره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتیا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر شوک چه به پښت کیدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پښت جیادتیه او بامن په ۶۶۲ع د پانیني د کتاب شرحي لیکلي دي، چه کاشکابرتي نومیري او وروسته هم ډیر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي^۲ البیروني وايي: چه بیا کرن د صحیح کلام او سمی وینا علم دي د اشتقاق اباحت لري، د بلاغت اصول هم پکښي بیانیري، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.^۳

د سنسکریت په قاموس کي ویا کرن Vyakaran د گرامر په معنا ویا کرني Vyakarani د گرامرست او د گرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي^۴ دا کلمه دو جزوه معلومیري. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آریائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي رینه لري مثلاً د پښتو (ویی) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وایي:

دا وویی زما دراز دي
دا منزل دور او دراز دي
نور محمد غلجي وایي:

زه و تا ته یو وویی کړم زما وروره په سهار بیداري کړه آخر وگوره^۵
د پښتنو کلمات هم له دغي رینې څخه را وتلي دي وینا (نطق)، ویل (گفتن)، وینه (گفتار)، وي (گفت) د

^۱ پته خزانه، ص ۵۷.

^۲ د هندوستان تهذیب، ص ۹۸.

^۳ کتاب الهند، ج ۱ ص ۷۸.

^۴ هندوستانی قاموس، ص ۷۷۷.

^۵ پته خزانه، ص ۱۳۵.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

فرانسي وایل *voyelle* او انگلیسي واول *vowel* (د حرف علت په معنا) د لاتیني ووکس *vox* یا *vocare* وو کاري (د برغ کولو په معنا) د انگلیسي وایس *voice* (د برغ په معنا) دا ټول دغه د (و-ی) رېښې لري.^۱ نو د سنسکریت د (ویا کرن) لومړي جزو هم له دغو رېښو څخه مرکب دي، (ویا) یعنی ویل، گفتن، کلام، وینا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کرن، کرڼه، یعنی کول، نو (ویا کرن) جمعاً وینا کول، ویل، کول یا (ویي کرن) یا (ویي کرڼه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زور شکل لري، ښایي چه دا کلمه هم زموږ له هیواده اوله پښتو څخه تللي، او په ویدي ژبه او سنسکریت کي دگرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

Manu منو

د وید ادبیان له قراره د اوسنو انسانانو لومړی سړی منو *Manu* نومیده چه لومړی پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شويدي، ویدا وائي: چه د وي، وس، وت *Vevasvat* دوه زامن وه، لومړي یاما *Yama* دوهم منو، مگر یاما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کیدونکي (مرتیا) بلل شوی دي^۲ پخپله وې وسوت په ریگویدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: یوه رب النوع ماترشون *Mataricvan* اگني (اور) له خورا ليري ځایه چه وي وسوت یې نوم ؤ (یعني له اسمانه) راوړ^۳ په حقیقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، یو له یوې موري چه یاما نومیده، د بلي ماینې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث گانه سي، کله د (منو) نوم یوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهیدونکې او منونکې ده.^۴

د هندي آریایانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي یو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن عظیم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسیاپران، او اگني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مگر ”شت پته پران“ ئې خورا مفصله راوړي، میکس مولر مستشرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جولیس ایک لنگ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ ع د دې کتاب ترجمه بیا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې مور (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډیز دا دي: سهار منو د لاس پر یوللو لپاره اوبه راوړې، یو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وویل: چه ته ما وساته، یو لوي طوفان راځي، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وویل: چه په پلاني کال طوفان راځي، یوه بیړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښي سپور سه، منو دغسي

^۱ فقه اللغه، ص ۲۶۸.

^۲ ویدک انډیا، ص ۱۰۶-۱۲۳.

^۳ ریگویدا ۶ برخه ۸-۴ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

^۴ ویدک انډیا ص ۱۹۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بیړۍ کې کښینوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کې مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په ریاضت بخت و، وروسته خدای تعالی ده ته یوه ښکلې ښځه راولیرله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پیدا شو، آریائی هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.^۱

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کې هم دا افسانه راغلې ده او منو د یاما ورور بولي. په گوت پران کې هم د منو دغه قصه راځي^۲ او داسې ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کې منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پیدا شويدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کې هم د یاما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و.^۳

وی ون گهت چه په اوستا کې د یاما پلار بلل کيږي^۴ هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي^۵ چه د (ویونگهان) معرب رنگ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شويدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زمو کار د دوي تاریخي پلټني ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کې به لاندې لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکر کوونکي) هم انسان بولي^۶ گویا د (م،ن) په طبیعت کې د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وې، خو صحت یا غلطی ئې دلته په مور اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کې هم مانو Manav د سړي او سرگي او کوچني په معنا دي^۷ چه په پښتو کې هم کټ مټ هغه پخواني معنا لري، پښتانه (برمانو) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وايي، او پخپله (مانو) د

^۱ شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.

^۲ ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲۶۰.

^۳ ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنگ.

^۴ اوستا، ص ۱۱، ۲۱۷، ۲۹۵.

^۵ آثار الباقیه، ص ۱۰۳.

^۶ ویدک انډیا، ۱۲۳.

^۷ هندوستاني قاموس، ص ۶۶۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانو) د لوړی مځکي سړی معنا لري یوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانو په شان ترهيري د روغ مانو په شاني کښينه ديد دي کر مه

يعني د وحشي او زنگلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول گښينه، چه په ليدو دي ځان مور کر م!

د دغه (م،ن) له ريښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې څخه (منو او مانو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کر، مگر من چه د تاله کاني دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريگويدا کي داسي ذکر شوې ده: مور له جواهر او څاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.^۱

دا کلمه له آريائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه^۲ دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنگ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده ”من په منيا کول“ يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې څخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداگرانو به دا بوټي زمور د هيواد له غرو څخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژر، يا طلائي رنگه غويي دوي ته ورکول، له دې څخه معلوميري، چه د اجناسو د مبادلي واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

^۱ ريگويدا ۸۱ برخه ۶۷-۷۸ فقره.

^۲ ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کیده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پیسو" یا "پکوس" pecus ثروت ته ویل، بیا چه مسکوکات په دوي کي رایج شول، هغه ئې هم پیکوس یا پیکو pecu بلل.^۱ پښکن فوربس لیکي، چه پیسا paisa د یوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نیم پښ ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ویدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ایکی ده، چه په پارسو ئې پول بولي جمع ئې پیسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي. مثلاً احمد ډیري پیسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډیري توري ایکی لري، بلکه مقصد ډیر نفود او حتي عمومي ثروت دي.

دا کلمه له ویدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندې ده، په هند او افغانستان کي ډیره مشهوره وه، خو چه اوس ئې یوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودریده "پول" چه نه تاریخي حیثیت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کیږي، او د پښتو او پارسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ایکی" یا پیسه د پول لپاره واخلو او پیسې تروت او نقد مال ته ووايو.

کر، کریش Krish

د شدیار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آریانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آریا) کلمه هم له دغي رینې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آریایي ژبو کي عنصری توري دي چه په معنا کي قلبه، شدیاره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ویدا کي راغلي، او شدیاره کول افاده کوي. گیگر وایي: کریش یوه کلمه ده چه ډیر ویدي اوستایي الفاظ ځیني جوړ شويدي، کرشینه یا چرشته د آریایي قبیلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشیوت د دهقان او بزگر معنا لري.^۲ په سنسکریت کي هم دغه رینښه په اکثر و کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کروڼکي ته وایي، کرشن krashan شدیار کروڼکي او یوي کروڼکي دي^۳ د پارسو کاشتن، کاریدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کروڼکي، له دغي رینې سره ډیر نژدې والي لري، کرښه خط ته وایي، چه د شدیاري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کیده نژدیکي لري.

^۱ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۹.

^۲ د شرقي ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۲۴۵.

^۳ هندوستانی قاموس، ص ۵۶۷.

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه مورگورو د پښتو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لپاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیري، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنی، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئي هم پښتو وي، چه لاندې هر یو جلا جلا لیکل کیري، او پښتو والي ئي هم ښوول کیري.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.^۱

معلومیري چه آریائیانو له پخوا زمانې څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعنی شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبرو کي د دې پاچا تصاویر پیدا شويدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویش او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیري^۲ مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعنی د غوجل مشر وراجه پتي vbraja-pati یعنی د ورشو^۳ او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعنی د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.^۴

۱ کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۴.

۲ تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.

۳ وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.

۴ تاریخ افغانستان، ج ۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

په سنسکريت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډير کلمات د (پ،ت) د ريښې څخه را وتلي دي، مثلاً پيت pit مينه، عاطفه، پيتا pita پلار، پيتم pitam ډير مينه وړ، ډير گران او خور، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت يا پتي مالک، بادار، څښتن، ميره، پتا pata پلار.^۱

دا مفاهيم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقايق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غيرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حميد وايي:

پروت په وينو کي لټ پټ ښه يم په پت کي
نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وايي:

په ياري به هاله صادق باله شي
چه تر مرگه د ياري پت وپالي

دغسي پتي يعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډير پتي دي يعني د پت خاوند دي، بې پتي يعني پت نه درلودل، او بې غيرتي، او بې ننگي.

پير محمد مياجي وايي:

داسي ووې شيخ متي
د مولا په عشق پتي^۲

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډير نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگيالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنی معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، ميره په ډولو راغلي دي، د زمانو له تيريدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم ميره تل د ماينې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

Kula کولا

د آريائيانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ايښو شوي و، دوي کورني ته ډيره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خير او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدير پلار و، او له څو کورنيو څخه يوه عشيره جوړيده، د کورنۍ اهميت او د توکم ډيريدل لکه اوس چه په پښتنو کي ليدل کيږي په پخوانو آريائيانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بيت نيکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړيو ډيريدل غواړي ”دا وگړي ډير

^۱ هندوستاني قاموس.

^۲ پټه خزانه، ص ۱۳۳.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

کړې خدایه“ دغسي هم په ویدا کي د پخوانو ریشیانو ډیر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خدای د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلې کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! مور داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.^۱ په ویدی ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کي ډیر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیري. دا کلمه یقیناً د آریا له زانگو او اصلي ټکه، یعنی زمور له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زمور په ژبه کي ژوندی او مستعمله ده.

په پښتو اوس مور کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعنی د سردار پاینده خان خاندان، دغسي دي د اخک کهول، د بارک کهول مور په محاوره کي وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیري، شیخ رضي لودي چه د ۴۰۰ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مویې له کهاله لودي نه بې په کاوه
د ده تر بور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم^۲ د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیر کروړ په یوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: ”په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکره“ یعنی د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ویدی رنگ لري،^۳ له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندی ده، مستعمله وه.

گرامه Grama

د ویدی دورې په اجتماعي تشکیلاتو کي گرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به یوه گرامه جوړیده او مشر ئې گرامني gramani بلل کیده.^۴

دا ویدی کلمه په سنسکریټ کي هم خورا مشهوره وه، ډیر کلمات نور ځني وزیریده، مثلاً گرامواسي gramvasi یعنی د گرام اوسیدونکي، کلیوال، گرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، گرامني

^۱ ریگویدا، ۷ برخه ۶ فقره.

^۲ پټه خزانه، ص ۷۱.

^۳ وگوري پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۶۴.

^۴ کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱.

د پښتو ادبياتو تاريخ

gramani د کلي يوه کورنۍ، گرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، گرامين gramin کليوال^۱ او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامياسوه د گرام اسپه او گرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډي گرام، لوي گرام، شگرم، بشگرم، کول گرام، اشتر گرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پېښور د بگرام په نامه ياديدی. شيدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه^۲ په جهان مشې بي نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلوميري، چه زمور له هيواده تللي او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم جانان له گرامه سهار کډي باروينه

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوره په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو گرامو وگري به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.^۳

گايگر المانی ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريگويدا کي د کور، کورني، تېر معاني لري.^۴ داسي معلوميري چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انگليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي^۵ او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډيره نژدې ده.

^۱ هندوستاني قاموس، ص ۱۱۶.

^۲ پښتانه شعرا، ج ۱ م ۲۶۲.

^۳ کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹۴.

^۴ د شرقي ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۲۶۶.

^۵ تاريخ افغانستان.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

پور Pur

دکتور کیت Keith د دې کلمې شرح داسې لیکي چې د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنیت څخه مور څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چې دوي د غویو لویې گلې درلودې او په داسې سنگرو او محکمو ځایو کې ژوند کاوه چې له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ریګویدا دغه ځایونه پور pur بولي چې وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.^۱

ډونکن فوربس وایي چې په سنسکریټ کې هم پور د ښار او کلي، کامپ camp یعنی د پاچا د ناستي د ځای kingston په معنا وه.^۲

لکه دمخه چې وویل شوه، د ډیرو گرامو او کلو کوره (ویسه) بلله کیده د ویسي مشر ویسپتي و، ده به یو ټینگ او محکم ځای درلود، چې په اوسنۍ اصطلاح ئې مور ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کې دونه مشهوره ده چې ډیر ځایونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چې په ننگرهار کې دي په هند کې هم ډیر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بیجا پور، رام پور او نور. اعلیحضرت امیر شیر علي خان چې د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځای بنا کړ شیر پور ئې وباله چې تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کې به مفرد ډول دا کلمه د پور په شکل پاته ده، پور طبقې ته وایي مثلاً دري پوره ودانې یا پور پر پور یعنی طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغې پخواني ته نږدې ده ځکه چې هر پور محکم او ټینگ وي او پخوانو کلاو او ارگو پورونه هم درلوده چې آثار ئې تر اوسه سته.

سمیټي Samiti

دمخه تاسې د سمیټا په بحث کې ولوستل چې معنی ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آریایي اجتماعي تشکیلاتو کې یو مهم شي سمیټي و چې دغه کلمه هم له هغې ریښې څخه ده، دلته به لومړي د سمیټي اجتماعي مفهوم در وښیو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبیقي خوا ورغیرو.

لکه اوسني پښتانه چې په خپلو قبیلو کې جرگې لري، او دا جرگې له په خوانیو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فیصلې کامل اختیارت لري، او ځانته لیاري او اصول هم لري، دغسې پخوانو آریایانو هم ملي جرگې درلودې. یوه مهمه جرگه ئې سمیټي samiti بلله.

^۱ کمبرج هستري، ج ۱ ص ۸۶.

^۲ هندوستانی قاموس، ص ۲۱۰.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

په ریګویدا کې د دې جرګې بحث راغلي دي^۱ او علما وايي چه دوی دوی جرګې درلودې یوه ئې سبها sabha بلله او بله سمیټې، په سمیټې کې سپین بریږي او د قبیلې مشران سره غونډیدل او دا عمومي جرګه وه اما سبها د کلي وړه جرګه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سمیټې کې پاچا هم شاملیده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زیمر Zimmer په قول دې جرګې درلود.^۲ په ویدی ژبه د سمهیتا او سمیټې کلمو په معنا کې د ټولني اجتماعي مفاهیم پراته دي. گویا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصرې حروف دي، په هندي ژبو کې هم دغه ریښې په ډیرو کلماتو کې په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د تولیدلو عمل، سمیت semet یو له بله سره ټول، ورسره، سمیتنا samitna یو له بله سره ټولول او سره غونډول.^۳

لکه چه دمخه ویل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سمیټې (جرګه) کې هم د ټولني او غونډیدو مفهوم لري، نو لیري نده چه دغه ټول کلمات له دغې ریښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصایصو څخه دي په پخوانو اقوامو کې هم و، له ریګویدا څخه ښکاره کیږي، چه آریائیانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او ځوني غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښې موجود و.^۴

په سنسکریت کې اتڼ ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کې پر رقص dance اطلاقیږي^۵ په پښتو کې د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قدیمې ریښې څخه نڅا او نخل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړیږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نخل، یو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تیره تیغه چه په تیغ دي شوم کرم نو نڅا راغله

سامانه Samana

^۱ ریګویدا، ج ۳ ص ۲۵۳.
^۲ کمبرج هستري، ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.
^۳ هندوستاني قاموس ص ۴۷۸.
^۴ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.
^۵ هندوستاني قاموس، ص ۷۲۶.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دا کلمه په ریښویدا کې ډیره راځي او د یوې میلی نوم و چه په ارت میدان کې به کیده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لویان گرد پکښي حاضریدل.

غیر بازانو به غیري ایستي، ورزشکارانو به لوبې کولې، سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه رښیانو به اشعار ویل.

دا میلی به کله د شپې کله د ورځي اجرا کیدې، او د مظاهري او نمایش عملیات به کیدل.^۱

دا میلی تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کې سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځایونه لري او خلق پکښي ټولیري، په میاشتمو میاشتمو دوام کوي، لکه پخپله میلی چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کې پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پښ شویدي.

په قندهار کې سامانه تظاهر، نمایش په فخر سره څرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمایش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمایشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً یو شاعر وائي: "راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آریائیانو میلی هم د تظاهر او نمایش او سامانو ځایونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتی پیغلو میرونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سینگارول، گویا دا میله هم په حقیقت کې یو نمایش، او په دغه اوسنی معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د میلی مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمایش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آریائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکیلاتو لاندې راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آریائیانو له ژبي څخه ځیني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه مور له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ریښویدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آریائیانو لوي خدای او واحد مطلق جل شانه هم پیژاند، مگر د خالق تعالی د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شیانو په واسطه ئې د لوي څښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

دیوس Dyaus

^۱ تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

د پښتو ادبياتو تاريخ

په دې نامه آريائيانو يو رب النوع ستايه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې گانې او ټول نوراني او مفيد عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده ديو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مركب دي، او دا ماده او اصل د "خليدلو او رنيدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آريائي ژبو كي دوني عامه ده، چه اكثر و قديمو اقوامو له دغي مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ كړي دي مثلاً پخپله هندي آريائيان لوي خداي جل شانه ډيوس پاتر Dyeus-Pater بولي يعني لوي او اعظم.^۱

په سنسكريت كي ډيو، ډيوس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډيري كلمې له دغه ريښې څخه په هغه ژبه كي را وتلي دي، لكه چه ډنكن فوربس ليكي: ويدي ماده ئې ډيا Diya ؤ د څراغ په معنا.^۲
وگوري دغه كلمه په يوناني كي زيوس Zeus او بيا زيوس، زيوس سوه، د لاتين ډووس او ډيوفيس او جوفيس او جو پتير هم له دغي كورني څخه دي، په زره الماني ژبه كي ډيو او په اسلاوي كي ډيوس، په ايتالوي كي ډيو د پرتگالي او هسپانوي ډيوس ټول له دغي ريښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو كي ډيوډيوس، او ډيو هم پدغه ريښه اړه لري ډيوس Dious او ډيوين divine هم له دې كېوله دي.^۳
په پښتو كي تر اوسه څراغ ډيوه divah بولو او دا كلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه كه ژوندي پاته ده، او سړي په ټينگه ويلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آريائي ملتو دا كلمه له دې مخكي څخه وړې ده.

لكه چه ومولوستل: ډيوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقريب دا نوم ټولو آريائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره كړي و، ځكه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو گويا ډيوس آسمان وو، چه په مقابل كي يې د دې رب النوع د مخكي بل رب النوع هم موجود و. كه د ډيوس كلمه تحليل كړو، پښتو كلمه ډيوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (يز) به ورسره ونښلوو ډيويز Dyvis به سي، يعني رڼا وال، منور، د چراغو ډك، چه عيناً د آسمان ظاهري شكل هم دغه دي. او ډيوس Dyaus او ډيويز هم ډير سره نژدې دي، ډيوه په پښتو ادب كي ډيره راغلې ده لكه دا لنډې:

ته به د كوم مجلس ډيوه يې زه د هجران په تاريخو كي ناسته يم
ډيويز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لكه په دې لنډې كي:
د توري شپې ډيويز آسمانه سترگي دي وزه كه به لمر را خيژوينه!

^۱ تاريخ افغانستان، ج ق ص ۱۴۴.

^۲ هندوستاني قاموس، ص ۴۰۶.

^۳ تفسير الجواهر - ويدك انډيا، ص ۸۵.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دلته معشوقه له مین سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخیژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د خراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترگي ووزه!
دغه ډیویز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آریایي نومو ماخذ گڼل کیږي، چه دمخه تیر شول.

پریتهې وي Prithivi او نور

په ریگویدا کي د دیوس په مقابل کي تل پریتهې وي یعنی مځکه راځي، دا هم د یو رب النوع نوم و^۱ په سنسکریت کي پرتھوي prithivi د مځکي معنا لري او ډیر کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړیدلې ده، نو بنایي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شریک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پریتهې او پرتھوي او پروت ډیر سره نژدې دي.

راگوزن لیکي، چه په ویدی ادب کي د پروت لغوي معنا خپریدنه او پروتوالي دي، او اوریځي او غره ته هم له دې جهته پروت وایي، چه خپاره او پراته وي، پرجاینه هم په ریگویدا کي د اوریځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آریایانو هم له دې رب النوع سره ډیره دلچسپي درلوده. سلاو او لیتواني اقوامو ئې تر ډیرو مسیحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادي څخه مشتق دي، مثلاً پر کوناس، پرکونس، پیټرون (اوریځ).^۲ دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي یقین راځي چه پریتهې وي، پرتھوي پروت، او د پښتو پروت له یوې ریښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سیلی رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د پښتو د یوې قبیلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم یو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ریښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آریایي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډیره نزدیکي ور سره لري.

اندرا د ویدی عصر معروف جنگي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر یوې قبیلې ایښو شوي دي، او تر اوسه هم اندر بلل کیږي.

^۱ کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.

^۲ ویدک انډیا ص ۱۳۱-۱۴۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

د پښتو دابياتو تاريخ

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه - باختري اوستا او نوې اوستا - د اوستا ټوکونه - اوسني اوستا
په پښتو کي د اوستا ژوندی کلمات - په پښتو کي اوستا - زرا تشر - سپنتمان -
اهورا مزدا - واره - بامي - اسپه - کاوه - د ځايو نومونه - مانده - راغه -
سپين غر - د ځينو وسلو نومونه - عمومي مشابهت او نزدیوالي - د تطبيق جدول

پښتو او اوستا

لومړۍ خبرې

لکه چه دمخه وويل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکريت له آريائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاريخ سره ډيره اړه لري.

اوستا د آريائي باختر او بخدي يوه زړه ژبه ده، چه مور ئې د پښتو سره ډير كلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکريت سره ټينگه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقيقت کي دا درې ژبي (سنسکريت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په يوه هيواد کي زيږيدلي او تربيه شوي دي، سنسکريت د هند په ارتو ورشوگانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسيدلې ده، پښتو د پښتنو او پکېت سره يو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاريخ د څرگندولو او قدامت له پاره مور نا څاره يو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکريت سره مو مقايسه کړې وه، (دريمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوره په اوره ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاريخي کيفيت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپيژنئ، لومړی به د سنسکريت په ډول په خورا لنډو کړنو کي تاسي ته د دې ژبي تاريخ او بيا ادبي آثار در وښيم بيا به نو په اصلي مقصد يعني مقايسوي څيړنه پيل وکړم.

لکه په دريمه برخه کي چه فقط د سنسکريت ځيني مشهور او خورا مهم كلمات په پښتو کي پلټل کيده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقايسه او تطبيق به په يوه بيله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څيړنه د لغت او کلمه سازۍ له روهه کيږي.

اوستا ژبه، يا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زرې اصلي آريائي ژبي څخه د ويدي ژبي سره يو ځاي او غبرگولی وزيريدده، نو ئې باختري ژبه هم بولي، اوستا ئې له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زور ټوک "گاته" په دغه ژبه ليکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کيږي.

مدققين وايي: چه د اوستا د ژبي چه گاته په ليکل شوی دي، او د ويدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبديل سره چه معين اصول لري، د يوې ژبي يوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بيله پخپله اوستا بل کتاب او ليک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دين په ايران کي خپاره سول مگر تر ايراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق، م) وروسته چه اسکندر پر ايشيا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مگر وروسته بيا د اردشير

د پښتو دابياتو تاريخ

ساساني ۲۱۲-۲۲۶ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زور متن ندي پاته، فقط د گاته برخه ئې زره او د زرتشت قول بلله كيږي.^۱

دا ژبه اوستا بلله كيږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقيقت كي زند Zend د اوستا كتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په گډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، كه نه وي پخپله زند د اوستا د تفسير ژبه يعني پهلوي ده.^۲

د پهلوي تفسير يو بل تفسير هم درلود چه هغه (پتي زيتي) يعني مكرر تشریح يا پازند بولي، د دی تفسير التفسير ابهام تر پهلوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي يا زند له پهلوي څخه لږ څه بيلتون لري او ټول كتب چه پكښي موجود دي د پهلوي نسخو تفاسير او شروح دي.^۳

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښكاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا كتاب په كښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ايران كي زره پارسو (فرس قديم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځيني را ووتې، نو په حقيقت كي اوس د زړې باختري اوستايي ژبي آثار ندي پاته. گاته چه د اوستا يو ټوك دي د محققينو په قول هغي زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه كتاب وو، چه زرتشت په بخدي كي وكيښ او د هغه وخت باختري پاچا گشتاسپ د ده دين ومانه او ټول د زردست قوانين ئې د غويو پر خرمن وكنل، او هري خوا ته ئې وليږل.

يو پخواني مورخ پلينيوس Plinius د هرمپوس له كتابه په لومړي ميلادي قرن كي داسي ليكي چه لومړني اوستا دوه مليونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳۶۶هـ دمخه په مروج الذهب كي هسي ليكي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو خرمنو باندي ليكلې وه، محمد جرير طبري متوفي ۳۱۰هـ وايي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو خرمنو باندي ليكلې وه، شهنامه وايي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرینو تختو كښل شوي وه، تنسر د ايران يو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ كاله تر اوس دمخه ژوندي و په يوه خپل خط كي هسي كاري: چه اسكندر زموږ د دين له كتابه دولس زره د غوئي خرمني وسوخلې له دغو رواياتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرگنديږي كه څه هم مبالغه لري اما دا خو ښكاره ده چه د مخامشيانو په عصر كي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ كتابه يا نسكه درلوده. تر اسكندر وروسته چه بيرته دا كتاب سره ټول شو ۳۴۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ كتابه ئې وويشه. يو انگليسي عالم وست West دغه ساساني ۲۱ كتابونه ۳،۴۵۷،۰۰۰ كلمې تخمين كوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ كلمې موجودي

^۱ تاريخ ادبيات ايران د دكتور شفق ص ۸.

^۲ د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۱۴۰.

^۳ د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۴۵.

د پښتو دابياتو تاريخ

دي، يعني هغه اوستا چه په ساساني دوره كي تر اسكندر وروسته ټوله شوې وه، بيا هم په اسلامي دوره كي تلف سو، او اوس ئې فقط يوه ربع پاته ده.^۱

له دې بيانه هسي ښكاري چه د اوستا كتاب ډيري صدمې ليدلي، او خو واره له منځه وتلي او بيا سره ټول شوي دي، او ډير نوي نوي مضامين وروسته هم پكښي داخل شوي دي، يعني دا يو كتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمستېر فرانسوي عالم ډيري برهمني او پهلوي او او بودائي او يوناني اغيري او عناصر په اوستا كي ښيي^۲ نو لكه د مضمون او محتواو له پلوه چه اوستا سره اوبتې او نوي مواد په گډ شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمايندگي نيسي كولاي، او دا يو محرف كتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شكل پاته دي.

د اوستا ټوكونه

د ساسانيانو په دوره كي له ۲۱۱ ع تر ۶۲۹ ع پوري چه زرتشتي دين رسمي گڼل كيدي ټول د اوستا كتاب ۲۱ نسكه (كتابه) و چه د دينكرد^۳ په اتم او نهم فصل كي تفصيل راغلي دي، نسك په اوستا كي نسكو ذكر شوي او معني ئې دفتر او جنگ او مجموعه ده.^۴

دغه يويشت نسكه پر درې برخي ويشل كيږي چه هره برخه ئې اوه نسكه ده، لومړي برخه ئې گاتها Gatha يا گاسان Gasan بولي چه د عبادت مسايل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوانينو پوري، دريمه برخه يې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهيات او فلسفه او گډوډ بحثونه دي.^۵

اوس به د دغو درو ټوكو اجزاء او برخي هم در وښيو:

گاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسكريت ئې گيتا بولي يعني سندري او سرودونه او دا اوه نسكه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹۶ شعره او ۵۵۶۰ كلمې دي. گاتها دا برخي لري:^۶

۱- ستوت يشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه گڼله كيږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي يې په نثر او عمومي محاوره كښلي شوي دي.

^۱ گاتها، ص ۵۰.

^۲ د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

^۳ دينكرد يو پهلوي كتاب دي، چه په نهمه عيسوي پيړۍ كي ليكل شوي دي.

^۴ يسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

^۵ يسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

^۶ زند اوستا لمړۍ برخه د ډارمستېر مقدمه.

د پښتو دابياتو تاريخ

۲- سوتکر Sutkar

۳- ورسټ مانسر Varst-mansar

۴- بک Bak

۵- وستک Vastak

۶- هاد هوخت Hadhokht

۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورسټ مانسر او بک هر يو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسير گڼل کيږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر يو څو قطعي او د ورسټ مانسر يوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسې هم د بک درې برخي په يسنا گڼي دي. د وستک څخه اوس هيڅ پاته نه دي، او نه د ينکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په يسنا کي شميرلي کيږي او يوه بله برخه ئې هم په يسنا کي گڼه او درج ده. اومه برخه يعني سپند د زردشت کيسه ده، چه په نوي ډول ”زردست نامه“ بلله کيږي او د ده د ژوندانه کيسې پکښې دي.^۱

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:

۱- نیکاتوم Nikatum

۲- گندا سرنيگت Ganda-sar-nigat

۳- هوسپارم Husparam

۴- سکاتوم Sakatum

۵- ونديداد Vendidad

۶- کتردات Kitra dat

۷- بکان يشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطير mythology دي. له دغو لومړيو پنځو برخو څخه اوس ونديداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، گندا سرنيگت او سکاتوم څخه فقط يو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه يوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په ارپتستان Erpatistan او نيرنگستان Nirangistan کي پاته ده.

^۱د ډامسترد د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

د پښتو دابياتو تاريخ

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تخته پوري تاريخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان يشت نوميري، ځيني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وي. او له دغو څخه ۱۶ ټوټې په هوم يشت او سروش يشت کي سته.^۱

هده ماتهرا Hadha mathra

دريمه برخه نسکونه چه هده ماتهرا نوميري، نه ښه پيژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاگگ Pagag

۴- رت دات ايتگ Rat-dat-itag

۵- بریس Baris

۶- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتيانو د خلقت او د پيدايښت احوال و، د بندهش د پيدايښت او خلقت بيان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هيڅ نه يو خبر، او نه دينکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاگگ څخه په گاه او سي روزه Siroza کي يو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ايتگ Rat-dat-itag د قربانيو ترتيبات ښوول، او دوې قطعي ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانيو په بيان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوگيري ئې کوله، له دغو څخه يوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نيرنگستان کي د کش کيشرو ځيني مضامين وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست يعني د ویشتاسپ يادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بيانوي چه

اوس د ویشتاسپ يشت او د آخريڼ پيغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.^۲

نتيجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سپړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه يعني ونديداد، او ستوت يشت بشپړ پاته دي او له بکان يشت څخه هم ډيره مهمه برخه زمور پلاس کي ده.

^۱ د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

^۲ د زند اوستا مقدمه.

د پښتو دابياتو تاريخ

اما د څلورو نورو نسكو (۱- بک، ۲- هاد هوخ، ۳ ویشاسپ ساست، ۴- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ. دغسي هم دارمستتر وايې چه په غير مرتب او غير مستقيم ډول له پهلوي شرحو څخه مور ته د اوستا دور کونسکو محتويات معلوميري او د پنځلسو نسكو لږ يا ډيري نموني او نسخې زموږ څخه سته. ويست West انگليس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳۴۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ يعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.^۱

اوسنی اوستا

دا لوړ تقسیم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنیکر دله کتابه معلوميري، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.^۲

۱ یسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکریت کي دا کلمه یحبنه، په پهلوي کي نیرشن، په پارسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ویلي کيري، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا گاتها څخه دي.

۲- ویسپرید Vispered يعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د یسنا سره یو ځاي ويل کيري او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ويندیداد Vendidad يعني د شياطينو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بیان شوي ديني قوانين او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرگرد يعني بابونه لري.

۴- یشت Yasht يعني نیانش او لمونځ چه د کلمې رینه په هغه یسنا کي ده، دا یو ډول سندري دي، چه د خدايتعالی او پرینتو ستاینه ده، یشتونه ټول ۲۱ دي.

۵- خورده اوستا، يعني کوچنی اوستا چه آذربید مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ع کي تالیف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنی اوستا ځيني جوړيري. د دې کتابو ډيري پخوانی نسخې نسته ډيره زړه نسخه چه له یسنا څخه د کوپنهاگ په موزیم کي سته، په (۱۳۲۵ع، ۷۲۶هـ) د هیربد مهربان کیخسرو په قلم لیکل سوي، او وسترگارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلی، او کوپنهاگ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هاید Thomas Hyde انگلیسي و چه په (۱۷۰۰ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ایران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زرو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډیر زیار وکینش تر دې ورسته یو بل فرانسوي عالم انکتیل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷۵۵ع، ۱۱۶۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بیا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ع د یسنا ترجمه

^۱ د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۰.

^۲ پورداؤ دگاتها، ص ۵۶-۵۸ - د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۲-۱۷۵.

د پښتو دابياتو تاريخ

او شرح خپاره كړل، وروسته په دې علم كې ډير نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوگروپ فنپ، رولنسن، بارتولومه، ميه، لاسن، اسپيگل، گيگر، ډارمستېر، گيلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه كې ډير كتب د اوستا په خصوص كې وكنبل او خپاره ئې كړه.^۱

په پښتو كې د اوستا ژوندي كلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا يو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبيق كړو.

دمخه د ويدا په بحث كې تاسي ته د تطبيق اصول معلوم سوه، هغه تحليلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس يو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني كلمات د پښتو له پلوه تحليل كوو، فقط د مثال په ډول يو څو هغه كلمات را اخلو چه په اوستا كې ډير مشهور دي كه نه وي، د ټولي ژبي تطبيق او مقايسه بيل كتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاريخ وظيفه هم نده.

د اوستا كلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحليل لاندي راولو، دمخه در ښكاره شوې ده، چه دا كلمه ډيره زړه ده او د آريائي باختري له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې كلمې په معنا او لغوي تحليل كې پوهان ډلي ډلي دي، هر چا يوه توجه ورته كړيده او اشكال ئې هم مختلف را نقل شويدي، اوستا، ايستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شكل ئې اويستاك دي، چه ډارمستتر اپستاك ضبط كړيدي، په سرياني ژبه اپستاگا او په عربي كې ابستاك دي او لكه محققين چه وايي: د دې نامه ذكر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر كې نسته فقط يو عالم اوپرت Oppert دا عقیده لري چه د داريوش^۲ د بيستون په ډبر ليك (۴ ليك ۶۴ فقره) كې چه ابستام راغلې ده، دغه كلمه ده.^۳

په هر صورت اوس خو دغه كلمه ډيره مشهوره ده، او د معنا په خصوص كې دا لاندي اقوال سته:

^۱ گاتها، ص ۱۱- د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۷۰-۹۰.

^۲ داريوش هخامنشي چه له ۵۲۱ تر ۴۷۶ ق.م پوري پاچهي كړيده، د ايران د بيستون په غره كې يوه مشهوره كتبه لري چه د خپل سلطنت او كورنۍ احوال ئې په درو ژبو پكښي ليكلي دي.

^۳ د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۳۹- گاتها ص ۴۷.

د پښتو دابياتو تاريخ

۱- پروفیسور گلدنر Goldner له پروفیسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اويستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفیسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډبر ليک کي د "پناه او کومک" په معنا راوړي.^۱

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفیسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ بنايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويډا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا بنائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.^۲

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنگ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيائيش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"^۳

فرهنگ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي گويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت نايډ مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني گف:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

۴- آپرت Oppert هسي ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له ابستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شویده چه معنا ئې قانون دي.^۴

۵- ځني نور پوهان دا عقیده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.^۵ او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په ټاراک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.^۶

^۱ گاتها، ص ۴۷ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.

^۲ د اوستا گرامر مقدمه، ص ۱۲.

^۳ دساتير آسماني، ص ۲۳۳.

^۴ جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ع.

^۵ د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.

^۶ تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۵.

د پښتو دابياتو تاريخ

په پښتو کي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څيړني مختصراً را نقل شوي، په پښتو کي هم دا کلمه تطبيق مومي، او لکه د ويدي ژبي ډير کلمات چه په پښتو کي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابريري.^۱ د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړيده، او دا نظريه اسلامي مؤرخينو هم منلې ده، مثلاً علي بن الحسين مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳۴۶هـ وفات شويدې په ۳۳۲هـ کال هسي ليکي:

”زادشت بن استيمان و هونبي المجوس الذي اتاهم بالكتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الكتاب يدور علي ستين حروفا من احرف العجم، و ليس في ساير اللغات اكثر حروفا من هذا واتي زردشت بكتابههم هذا بلغته يعجزون عن ايراد مثلها، و لايدرکون کنه مرادها... و کتب هذا الكتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فيه وعدو و عيد و امرونيهي و غير ذالك من الشرايع و العبادات، فلم تزل الملوك تعمل بمافي في هذا الكتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوايف الي اردشير بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه يقال لها (استاه)... ثم عمل زادشت تفسيراً عند عجزهم عن فهة و سمواتفسير (زند) ثم عمل اللتفسير تفسير اوسماه (بازند) ثم عمل علماً هم بعد وقات زادشت تفسير التفسير و شرحاً لساير ما ذکرناه و سموا هذا التفسير (باردم)...^۲

ترجمه: زادشت و استيمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وگړي زمزمه بولي او ۶۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کي ډير دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي ليکلای او نه ئې څوک په مراد پوهيدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو وليکل سو، وعد او وعيد، امرا ونهي او نور شرايع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مگر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډيري برخي وسوخلې وروسته ملوک الطوايف راغلل، بيا چه اردشير د بابک زوي پاچا سو، نو ايرانيان د دې کتاب د يوه سورت په ويلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بيانوي، او دا خبره نور مورخين هم مني، مثلاً ابن اثير پخپل کتاب (الكامل في التاريخ) کي هسي وايي چه زردشت يو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهيدل، او مضامين ئې درک نکړه...^۳

له دغو ټولو روايتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقيقتاً نامفهوم وه، او ډير نور تفاسير چه پر وليکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن گران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب يو راز ”رمز“ هم گانې، لکه چه محسن فاني کشميري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

^۱ جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ع.

^۲ مروج الذهب، ج ۱ ص ۱۴۲ د مصر طبع.

^۳ الكامل ابن اثير.

د پښتو دابياتو تاريخ

ليکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صريح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم می خوانند...^۱

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاريخي دلايل موجود دي، او که مور له دغه نقطه نظر د اوستا کلمه تحليل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (ا-وستا) يعني مفتوح همزه په آريائي ژبو کي د نافيه (نا) په معنا راځي، په سنسکريت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوږي، نو (ا) ته (يه=يا) هم ويلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کټ مټ د (نه، نا) په معنا د نفی لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ په ندي راغلي، د خليل خان نیازی په دې رباعي کي (يه) د نفی په معنا ښه واضح شويدي.

خپري اوريځي ژاړي له پاسه کويله ږغ کا بيلتون له لا سه

يه، هغه لوني گوهر په خول ستا دا مرحبا کا ستا، ږمور مواسه^۲

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ويستل) څخه جوړ شويدي چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ويستل) د دې مصدر اسم مفعول (ويستلي او ويستي) دي، او پخپله (ويستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اويستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.^۳

که په اوسني محاوره دا کلمه ووايو (يه وستي) يعني (ناويستي) او نا مفهوم به وي، چه کټ مټ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکته او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسيري لاهيجي له هغه ذکر شوې پارسي بيته هم ښکاري، ځکه چه دی وايي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بيهوده زيار مکاره، د پنځمي مفکورې له رويه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزيه شوه (ا-ويستا) اما که د دريمي نظر ئې له مخه د شرقي ليکوالو په قول اوستا "بهين ستايش او مهين نيايش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحليل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (او-ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډير ځله له (ه) سره بدليري مثلاً هلک-الک، هگی-اگی او نور د سنسکريت د کلمې په تحليل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو SU د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکريت (س) په اوستا کي تل په (ه) اوږي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پارسو کي ه (خ) کيري لکه هوارزم چه خوارزم سويدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، يعني "ښه" په فرس قديم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داريوش په ډبر ليک

^۱ د بستان مذاهب، ص ۹۷.

^۲ پته خزانه، ص ۷۷.

^۳ فقه اللغة.

د پښتو دابياتو تاريخ

کي (او اسپ) يعني ښه آس (او اومرتيا) يعني ښه سپري راغلي دي^۱ او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ايجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندی ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ريښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستايل، ستاينه، ستانه) د پارسو (ستايش، ستودن) را وتلي دي. ستايوال هم په پښتو ستايش کونده ته وايي، امير کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني اديب او شاعر دي پخپله حماسه که وايي:

نړۍ زما ده نوم مي ستايي، پر دريځ ستايوال^۲

په پهلوي کي هم د "ستا" ريښه وه، اسدي طوسي ليکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد يعني شگفت او ستا يعني ستايش څخه لکه دقيقې چه وايي:

جز از ايزد تو ام خداوندي کڼم از دل بتو بر آفد ستا^۳

له دې څخه هم معلوميري، چه له پخوا څخه دا ريښه په پښتو او نورو آريايي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ويلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستايلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) يعني (ښه ستاينه) او هغه "بهين ستايش او مهين نيايش" سي، چه دا لغوي تحليل هم د اوستا د کلمې ريښې په پښتو کي څرگندوي.

زراتشتر Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشتر يا زردشت دي، چه دا سپري د بخدي آريايانو يو نوموړي ديني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دين او کتابه سره دلته مور نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحليل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وايو، چه مورخين مختلف دي خو اکثر هسي وايي، چه زردشت د (۶۵۰ څخه تر ۵۵۰ ق، م) پوري يعني په دغه يوه قرن کي ژوندي و،^۴ ځکه چه دا سپري هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بيشکه بايد د ده په نامه کي د پښتو ريښې هم وي.

نوي او زاړه محققين د زراتشتر په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قديمه تر اوسه ضبط شويدي، زراتشتر، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشتر راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، يونانيانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.^۵

^۱ گاتها، ص ۸۹.

^۲ پته خزانه، ص ۳۵.

^۳ لغت فرس، ص ۵.

^۴ تاريخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

^۵ گاتها، ۲۲.

د پښتو دابياتو تاريخ

لكه د دي نامه په ظاهري ډول او شكل كي چه اختلاف دي، په معنا كي هم دغسي مختلفي مفكورې موجودي دي، هر چا يوه توجه كړيده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دينون Deimon يوناني مورخ وائي، چه زرتشتر يعني (د ستورو ستاينوكي) دا مورخ چه تقريباً دوه زره كاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راي لري.^۱

۲- نوى اروپائي محققين هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلاً كاسل Cassel وايي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ويندشمن Windischman او ميولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوبښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لكه طلا داسي برينيدونكي) سره ترجمه كوي، دارمستتر وايي چه معنا ئې (د ژير اوبښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوبښ خاوند) بولي، جاكسن انگليس هم دغسي وايي، پروفيسور رات ئې د (زرگر) په معنا اخلي.^۲

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آورده نخست يا آفريده اول) ليكي. او ځيني ئې په (فرستاده يزدان يا نفس كل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه كوي.^۳

۴- ځيني پوهان داسي وايي: چه دا كلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولينسن انگليسي ليكي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زيرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مركباً ئې داسي معنا كيږي (زاده ستاره زهر) د كلدانانو په عقايدو كي زهره د (ايستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جگړو ملكه وه.^۴

۵- دا ټول نظريات چه ذكر شول د ځينو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځكه چه هر چا يوه تقريبي او تخميني مفهوم ورته ټاكلي دي، پورداؤد وائي:

بنائي چه يوه دغه نظريه سمه نه وي، ځكه كه لومړي جزو (زر) وبولو، دا كلمه خو په اوستا كي زيريت Zairita وه، او زرنټ د (زور او پير) په معنا دي، مگر په تركيب كي دا كلمات په څه ډول (زرت) شول؟^۵

په هر صورت نظريات مختلف دي، او د نامه تحليل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحليل ته نژدې مفكوره د پروفيسور هاگ Haug ده، دى وايي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له يوتارا Uttara څخه مشتق دى، يعني (اعلي) نو چه مركباً ئې معنا وكړو زرا تشر (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، كه څه هم هاگ دې نامه ته نوري معنوي لكه ستاينوكي او سندري ويونكي هم ږدي، مگر مور ته د لغوي څيړني په رڼا كي تر ټولو د ده لومړۍ نظريه معقوله ايسي.

^۱گاتها ۲۲.

^۲ تاريخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۰.

^۳ فرهنگ ناصري.

^۴ تاريخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

^۵گاتها، ج ۲ ص ۲۴۶.

د پښتو دابياتو تاريخ

د نامه تجزيه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاگ د عقيدې پر اساس داسي تجزته کولاي سو چه لومړی جزو ئې يقيناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زره دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وايه.^۱ چه ورته خير سو د کلمې استاسي عناصر (ز-ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملگري يو راز آواز کاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) ادا کړی دي، نو اساساً گویا دوهم اواز يو قسم درنه (ر) وه!

د زره له مادې څخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او مور ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډير نومونه جوړ شويدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاريخي پهلوانانو کي يو (زير) دي چه "ياتکار زيريران" کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زير د ويشناسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مستر وست په قول "اسپه ياودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي^۲ چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعليت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ريښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړی ټوټه هم دغه (زړه=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنگه ده؟ لکه چه تاسي وکتل: اکثر و خلقو دوهم جزو (اشترا) يعني اوبښ بللي دي، په حقيقت کي د (ت، ش، ت، ر) اساسي حروف دا کلمه تشکيلوي، چه (ش، ئې، بن) او (ر، ئې، ن) هم ويل کيږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوره کي عموماً ژوندی او مستعمله ده.

د (ش) او (بن) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له يوه مخرجه او يوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (بن) بدليري، اخري حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوبښي ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه ادا کيږي او د يوه مخرخ دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر يعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سپری و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ويل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځايو کي سته، که د زره سره (ور) يو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووايو، نو روحانيت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډيره راځي وايي چه سپنتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نيکه هم په دغه نامه ياديدی. د يسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپيتامان، سپيتمان ويل کيږي.

^۱ فرهنگ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

^۲ ابان يشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

د پښتو دابياتو تاريخ

لومړۍ برخه ئې سپيت (سپيد) ده او د دې نامه معنا داسي کيږي "سپين نژاد" په گاتها کي هم دا نوم ډير ځله راوړي.^۱

سپين نژاد خو داسي مفهوم لري چه بايد دي له سپينه پښته وي، او سپين پوستي وي، مگر بنا ئې چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپينه وه يعني له ښې او روحاني او شريفې کورني څخه و لکه چه ځينو خلقو دغه سپيتان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.^۲

په هر صورت دا فاميلي نوم د ترکيب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپين) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتو کي (تومنه) ده، يعني اصل او مايه. په قندهار کي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایې په ډول ئې تودو شتو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وايی "تومنه ئې خراپه ده" يعني اصل او نژاد او مايه ئې ورانه ده^۳ نو په پښتو کي به هغه تاريخي سپيتان (سپين تومني) يعني (سفيد نژاد) سي، چه فقط يو د سپين آخري (نون) د تخفيف له پلوه حذف شويدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځايه ښوريدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغيرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پيښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپيتان لومړي جزو چه (سپين) دی، په اکثر آريائي نومو کي ريشه لري، يعني د باختر آريائيانو د اکثر نومو په سر کي سپين کلمه راځي، مثلاً سپين دات Spendat سپين تا Spenta سپينو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په ونديداد کي داسي نومونه ډير دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفيد دي، چه د پښتو "سپين" کټ مټ پکښې معلوميری.

نو په دغه تاريخي استناد په ټينگه ويلاي شو، چه د (سپيتان) لمړی جزو هم دغه (سپين) دي چه د هغه عصر په ټولو نومو کي و او د دغې کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا Mazda Ahura

په اوستا کي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډيري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.^۴

^۱ گاتها، ۹۲.

^۲ تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.

^۳ آريانا، ج ۲ ص ۳۸، شماره ۲.

^۴ فرهنگ نظام، ج ۱ ص ۴۸۸.

د پښتو دابياتو تاريخ

گايگر المانی وايي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غيب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي^۱ په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي يو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پارسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که مور دا نوم تحليل او تجزيه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي رښه لري.

تاسي دمخه د سنسکريت په څيرنه کي د (مزدا) د کلمې نظاير او امثال او رښې په پښتو کي وليدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحليل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پارسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (ه) په سنسکريت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکريت کي سور او سوريا شوې ده چه لمر ته ويل کيږي.^۲ فردوسي وائي:

از ويست شادي و زويست زور خداوند کيوان و ناهيد و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بيا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ويل شويدي، فردوسي وائي:

به يکبارگي تيره شد هور تو کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پارسو کي د اوستا (ه) په (خ) هم بدليري لکه چه دمخه هم ويل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور گايگر هسي شرح ورکوي چه هور يعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضياي مطلق په مفهوم هم و.^۳ پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس گڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس گانه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بيا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې گانه، لکه چه په ويدا او اوستا دواړو کي د اور په نمايندگي ارباب انواع سته مثلاً د ويدا يو مشهور رب النوع (اگني) يعني (اور) دي، چه د دوي په عقیده ئې لمر، برښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقدیس عقیده په اوستائي آريائيانو کي هم وه^۴ گايگر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بيله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) گڼل کيږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماينده گڼل کيږي.

دغه د اهورا يا هور يا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هیربد) ځيني جوړ شويدي، چه اصلاً بايد (هوربد=اوربد) وي.

^۱ د خاوری ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۱۴۱.

^۲ فرهنگ نظام، ج ۵.

^۳ تمدن ايرانيان خاوري، ج ۱.

^۴ تمدن ايرانيان خاوري، ج ۱ ص ۱۶-۱۷.

د پښتو دابياتو تاريخ

هوربند د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتگار) يا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربند کړه چه جمع ئې هرابنده ده، علامه خوارزمي وايي: چه دا د فرس پهلوې لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.^۱ په پارسو ادب کي هم هيربند د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هيربند را که کشت؟" له دغو ټولو تاريخي او لغوي خپرونو څخه تاسي ته ښکاري چه په محکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا کي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.^۲ نو که دې کلمو ته سړي څير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخاممني دورې د زړې پارسي په کتیبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.^۳

نو که د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر کي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي. د دې کلمې اوستائي ترکيب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)^۴ چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نرديوالي ښه ښکاري.

واره Varā

دا کلمه هم ډيره تاريخي او مهمه ده، اوستا په ونديداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړی وداني ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد کي ډير وښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واورې لويډو وروسته (اې يما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر ايسو کيري، عجيب ښکاره سي! نو له دې جهته ته جوړ کړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور برينيدونکي اور در سره يوسه! نو له دې جهته ته جوړه کړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلغو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهوه، په

^۱ مفاتيح العلوم، ص ۲۶-۷۱.

^۲ د ويدو تعليم، ص ۱۸.

^۳ آثار المعجم.

^۴ تاريخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۶.

د پښتو دابياتو تاريخ

يوه واله کي چه هيوه هاتره^۱ اورده وي، هلته ښائي چه ته يو ټاټوبي ودان کړې، چه يو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړيو او ښځو تخمونه يوسې کوم چه ډير لوي او خورا ښه او غوره وي پر مخکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژويو تخمونه يو سې، کوم چه ډير لوي او خورا ښه او غوره وي پر مخکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه يو سې، کومي چه ډيري جگي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مخکه هلته ښائي چه د هر راز ميوو تخمونه يو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه يو سې، او په ډير زيار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټيټي يا خيتو، يا ليني يا لپوني، يا بد خواه، يا درواغجن، يا کين کښ، يا رخن (حاسد) يا وران غاښي، يا پيس استوگه وکړي... د دې ځاي په لويه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لويی برخي په واټو کي ښايي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنی برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او يو ور او کړکی ورته جوړه کړي، چه پخپله يو له بله سره ورځي.

دلته نو ښايي له ځانه سره وويل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وويل: اي ښکلي ښا، د ويوانگهت زو! مخکه د خپلي پښې په پونده وخره او بيا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلانان چه د خپلو لوبښو لپاره خټي جوړوي!

بيا نو ښايي دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ويلي وه، مخکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوبښو خټه. نو ښايي يوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غويو او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او ځلانند سور اور يووړ، ده جوړه کړه يوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړيو د ټاټوبي لپاره، او يوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غويو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه يوه هاتره اورده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښينول، چه کورټ نه زمول کيدي، او نه ئې خواږه ناغه کيدل؛ هلته ده يو ټاټوبي ودان کړ، چه يو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړيو او ښځو تخمونه يووړل، کوم چه پر دې مخکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز څارويو څخه چه پر دې مخکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه يووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مخکه ډيري جگي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښينول. هلته ده د هر راز ميوو څخه چه ډيري خوندي او

^۱ يوه هاتره تقريباً يو ميل کيده.

د پښتو دابياتو تاريخ

ښه بوي لرونکي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.^۱

په ورسټيو فقرو کي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وايي چه يما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاري او لدې څخه هسي ښکاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنيت لومړی اساس ايښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅيدي نو ده ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاکلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.^۲

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پيژندله کيږي، ځکه چه په پښتو کي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسکريت کي له دغي ريښې څخه ډير کلمات جوړ شوي دي، مثلاً وار var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستی کولو ځاي. وارا vara د يو ښار څلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښي اوسئ، واری Vari يوه محوطه، غولي، دربار، باغ.^۳

د سنسکريت (واره) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودايي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودايي مذهب څپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، باميان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودايي دين کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بيرغونه چه د بخدي ښار ئې په نامه ياديدي (د لوړو بيرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودايي اصطلاح (وهار) تبديله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کيده.^۴

^۱ ونديداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ۴۳ فقرې پوري.

^۲ اوستا، ص ۲۱، حاشيه د چارمستير له خوا.

^۳ هندي قاموس، ص ۷۶۱.

^۴ تعليقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

د پښتو دابياتو تاريخ

که څه هم ځني ليکوال لکه د هند مولانا سيد سلیمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ يو بودايي بودتون گڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بړيو پر وخت ډير داسي وهارونه په سيند کي ښوولي دي چه سرې جنوبي به ئې در لودي^۱ مگر لکه محققين چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) يوه زرتشتي آتشکده وه^۲ وروسته چه بودايي مذهب راغي نو دا ځاي يو بودايي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وايي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودايي خانقاه وه.^۳

برتهاله W. Barthald نومي مستشرق همداسي وايي چه د يوه چيني سياح او ابن فقيه له بيانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودايانو (نو وهار) و.^۴ پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتيانو مرکزي معبد ؤ مگر د اسلام د راتگ پر وخت يعني په شپږمه عيسوي پيړۍ کي ټول تاريخي روايات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودايي بودتون ؤ مثلاً هيوان تسنگ چيني سياح چه په شپږمه عيسوي پيړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد يو بودايي بودتون ښکاره کوي.^۵

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحين دلته را رسيدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودايي بتخاني موجودي وې.^۶ چيني زاير هيوان تسنگ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ويهارا بوللي دي وايي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه يو ويهارا بلبل کيده بل ناو او يهارا يعني نوبهار چه اسلامي مورخين هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وايي: د نو بهار عمارت ډير پوخ او جگ و، زرغوني جنوبي په نيزو وپييلې لوري پر ريدي څلورو خواو ته ئې ديوالونه وه او دا جنوبي دوني لويي وې چه له ليري ښکاريدې.^۷ ابن الفقيه همداني وائي: نو بهار برمکيانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قريشو د مکې حال وارويدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و يعني نوي د دې ځاي يوه گنبد (اشبت) سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه، شا و خوا ئې د متوليانو ۳۶۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نوميدې، د چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدي کولې.^۸

ياقوت حموي چه يو اسلامي مشهور جغرافيا ليکونکي دي د ۶۰۰هـ په حدودو کي هسي ليکي: برمکيان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

^۱ فتوح البلدان، ص ۴۳۷.

^۲ د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۲۵۹.

^۳ د کتاب الهند انگرېزي مقدمه، ص ۳.

^۴ انسکلوپيډيا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶۳.

^۵ انسکلوپيډيا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶۴.

^۶ چچ نامه د اليت ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.

^۷ مروج الذهب، ج ۴ ص ۴۸.

^۸ کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

د پښتو دابياتو تاريخ

هر کال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنوبي له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.^۱

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په ورېښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.^۲

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د وداني شهرت معلوميري او ښايي چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او ”نو بهار“ بللې شوې وي.^۳

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واره شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودايانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودايي وهاره هم لفظاً هم معنا لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پارسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نوروز کز نسيم بهار شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالوي وايي:

نه همچون رخ خوبت گل بهار نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود^۴ کزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند نو نو زبت زرین هر سوی بهار يست

بل ځاي وايي:

^۱ معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۱.

^۲ آثار البلاد قزويني، ص ۲۲۱.

^۳ معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۱.

^۴ فرهنگ نظام، ج ۱ ص ۷۷۶.

د پښتو دابياتو تاريخ

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار^۱
 په حقيقت کي دغه د بتکدي معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي يوشی و او دغه حقيقي
 معاني ئې اوس په پښتو او پارسو دواړو کي پاته دي په پارسو کي باره او بارو د هار او کلا په معنا وسته لکه چه
 قآني ويلي دي:

صد باره برآوردند بهتر صد باره ز باره سکندر^۲

د پارسو د يوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف
 (ل) اوبښتي ده او (ويوال) وايو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و)
 په (ب) اوبښتي او (باره) شوې ده چه (باره) هم تلفظ کيږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرين ديوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او
 غوجل ئې راگرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره يما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو
 کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وايي:

خوشحاله چا ته وايي پندونه خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه مات دي د پند د باړي بندونه

يعني د پند د ديوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وايي:

باره وتره نور هله زراعت کړه تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره يا باره د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندې د بازيو لپاره جوړوي او شاو خوا يو
 لنډ ديوال پر راگرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي په ساگو ډک شی په تيندک باړو له ځينه

اوس نو مور له دغو تاريخي او لغوي څيړونو څخه دغه نتيجه اخلو چه په لوي سرکي د کوټ او حصار او کلا
 او ديوال لپاره چه پر يوه وداني راگرزیدلي وي په آريائي ژبو کي عنصرې توري (=ب) او (الف) او (=ر) دی
 چه کله (ر) يا (ږ) په ل هم اوږی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آريائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د يما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکريت: وار var محوطه، ځاي، د ديوال په منځ کي ځاي

سنسکريت: وارا var د يوه ښار څلورمه برخه

سنسکريت: واری vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودايي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

^۱ لغت فرس اسدي، ص ۱۲۴.

^۲ فرهنگ نظام، ج ۱ ص ۵۶۲.

د پښتو دابياتو تاريخ

پارسي: باره barah بارو baru حصار، كلا

پارسي: د (ديوار) آخري جزو (وار) var

انگليسي: وال wall د ديوار په معنا

پښتو: باره barah يا باره barah بند ديوال، حصار، كلا

پښتو: د ديوال آخري جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاريخي نوم (واره) ريښې په ټولو آريائي ژبو مخصوصاً په پښتو کي کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاريخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغير هم د ډيرو پيړيو تيريدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهيم باره لري هغه اصلي تاريخي مفهوم ته ډير نژدې دي، دا هم بايد دلته هير نکړو چه لدغي ريښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډيرو ځايو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننگرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځايو او ښارو نومونه دي، او مور ته ښکاره کوي چه دغه ريښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قديمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ويلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم ”دروازه نوبهار“ بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰۶هـ په حدود کي ليکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. يو ور ئې نو بهار نوميدې چه بعضو خلقو دروازه سلطان احمد يا دروازه بابه قو هم باله.^۱

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکټ=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبيق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ريښې وليدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوگانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکټ او پښتون نومونه هم سره نژدې او شريک او له يوه اصله دي. له خورا قديمي زمانې د بخدي يا بلخ ښار يو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي يو ځاي سريرا srira يعني ښکلي ذکر کيږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک يا بامي دي چه معنا ئې ځلاندي يا ښکلي گڼله شوي، او په پارسي کي بلخ درخشان يا د دقيقې شاعر په اصطلاح ”بلخ گزين“ او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي ”بلخ الحسنی“ بلل شوی دي.

جيکس معروف مستشرق وايي: چه د اوستا يوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پيدا شوې، او د اتم مسيحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ويشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

^۱ د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

د پښتو دابياتو تاريخ

ښار جوړ کړ. ^۱ دارمستېر وايي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ريښه باميه Bamyā ده چه ځلانده ته وايي. ^۲

له دغي تاريخي پلټني څخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پارسو ادب کي بامي شوه، د پارسو ادب په لومړيو آثارو کي دا کلمه وینو، مثلاً فرخي سيستاني چه د ۴۲۹ هـ په حدودو کي مړ دي وائي:

از در نوشاد، رفتي يا ز باغ نو بهار	مرحبا اي بلخ بامي همره باد بهار
سپه راند از امل شه نيمروز	حکيم اسدي طوسي په ۴۵۸ هـ هسي وايي:
که خواني ورا بلخ بامي بنام	بفروختن اين حال گيتي فروز
بسي پند و اندر زها داد شان	سوی شیر خانه بشادي و کام ^۳
	فردوسي طوسي د ۴۰۰ هـ په شا و خوا که وائي:
	سوي بلخ بامي فرستاده شان
	يا دا:

سپر دو نهاديم یکسر بگنج ^۴ درم بستد از بلخ بامي برنج

علامه البيرني د ۴۱۰ هـ په حدودو کي د بلخ ذکر کوي او وائي: بلخ واسمه في القديم بامي ^۵ لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره يو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرگنديږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او يا د دې ښار په صفاتو او جغرافيو ي اوضاعو اړه لري، چه قدمو بامي بللي دي.

د پارسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ ليکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کيږي، ضبط کړې وه، يو فرهنگ ليکونکي داسي وائي ”بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کيږي.“ ^۶ د بامي کلمه چه سړی واورې ژر ئې فکر د باميان خوا ته هم ځي چه باميان هم يو تاريخي ښار دي او ښايي چه د بلخ بامي او باميان تر منځ تسميوي اشتراک هم وي. ^۷

^۱ د ويليم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

^۲ د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج ۱ ص ۸ نوټه ۱۴.

^۳ گرشاسپ نامه ص ۳۳۵.

^۴ شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸۵، ج ۶ ص ۴۸۲.

^۵ قانون مسعودي، ص ۴۳.

^۶ فرهنگ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

^۷ فرهنگ اندراج، ج ۱ ص ۳۷۸.

د پښتو دابياتو تاريخ

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ باميان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او باميان دواړه مشهور دي.^۱ ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړو کتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه بنايي د باميان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو باميان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او بنايي چه د باميان بنا د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.^۲

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د باميان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور بناورونه هر وخت تر يوه اداره لاندې وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه مور د علامه زکي وليدي خبره ومنو او د گنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي د کلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندې وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي مور د بامي نوم اوس د يوه قوم پډول وينو، باميزي د ابدالو له څيرک څخه د پوپلزو په بناخ کي يوه پښه ده^۳ او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی بناور کي يوه مخصوصه محله د باميزو کوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سپړی نوم دي او مور ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سږو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سږيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی او کومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که مور د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته څير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينگه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه ياديري، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د گلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبيعي او غرني گلان خورا ډير کيږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کيږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه گل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ۴۲۵هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيري په لاسونو نه بامي بيا مسيده کا په کهسار^۴

^۱ گنج دانش، ص ۱۱۴.

^۲ د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ۴۳.

^۳ حيات افغاني، ص ۱۱۸.

^۴ پټه خزانه، ص ۴۳.

د پښتو دابياتو تاريخ

غټول يا غاټوي يا خټول خو مور پيژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پيژنم چه د كوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بيا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

مور ته دا هم ښكاره ده چه په بلخ كې تر اسلام دمخه يو معبد و چه نوهار ئې باله او شرح يې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگي جندۍ درلودې چه له ليرو ځايو څخه ئې خلق ليدلو ته ورتله د مورخينو په قول ئې بيرغونه په ترمذ كې دوولس فرسخه ليري ليدل كيده^۱ كه مور په تاريخي سترگو وگورو د دې بيرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه كې هم وينو ځكه چه په اوستا كې هم بخدي د جگو او لوړو بيرغو هيواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار كې هم له قديمه څخه و ځكه چه هغه معبد به هر كله په گلو ښكلي و حتي دا رسم اسلامي مورخينو هم ليدلي و ياقوت حموي خپل كتاب ئې تر ۶۰۰ هـ وروسته كښلي دي د عمر بن الازرق الكرماني په روايت ليكي چه نوبهار په بلخ كې يو مشهور او لوي معبد و چه هر كله به په حريرو او نورو ښكليو او قيمتي ټكرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه يوه نوى او ښه بنا به ئې جوړه كړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لكه ښار ډيري ودانۍ وې، چه زايرين به هلته اوسيدل.^۲

د ياقوت له دې روايته ښه څرگنديږي، چه په پخواني بلخ كې نو بهار و او په نو بهارو كې د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځكه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ باميان يا بلخ بامي بلل كيدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هيڅ ليري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نومېدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي ميله په مزار شريف كې جاري ده، چه د سخي په مزار كې كيږي.

د ادب او بلاغت په علومو كې دا خبره هم زباده شوې ده، چه يو لغت د زمانې د تيريدلو او د محيط له گرزيدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لكه چه تاسي په دې كتاب كې ډير وليدل له حقيقته مجاز ته گزري او ډيري نوي نوي معناوي په تقريبي ډول مومي، نو د زرو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتمال له لري.

لومړى دا چه دا د زاړه سريرا (ښكلي) پر ځاي په حقيقي مفهوم دريدلي وي نو ئې معنا هم ښكلي او درخشان ده، دوهم دا چه معنى ئې اصلاً لكه په پښتو كې چه سته يو گل وي ځكه چه د گل او ښكلي توب تر منح يوه حقيقي او ازلي او خلقتي او طبيعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښكلي او ځلانده) په معنا مشهور شوې وي.

^۱ معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

^۲ معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

د پښتو دابياتو تاريخ

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او رېښه په پښتو کي سته، او لکه لور چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او باميان تر منځ يوه ټينگه علاقه سته، چه دلته د تاريخي او لغوي اسنادو په ويسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.^۱

اسپه Aspa

د باختر په تاريخ کي دا کورنۍ ډير شهرت لري او په اوستائي نومو کي د آس په نامه تسميه خورا ډيره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حيواناتو مخصوصاً د آس په نامه يادول او تر اوسه هم دغه آريائي رسم په پښتو کي سته مثلاً ډير خلق خپل نومونه سکان، کورنگ، او مشکي، بورخان ردي، چه د آسانو اقسام دي. ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پيدا کيږي، نو له قديمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو يوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي^۲ او دا نومونه اکثر هم پښتو دي. پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وايي، فلاني زر اوښي لري يا زر ميري لري، نو ځکه په قديمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي: مثلاً خواسپه يعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. يا لهر اسپه چه لومړۍ جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قديم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.^۳ اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وايي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ چه د عشق سيلاب را وخوت لهر لهر
عبدالقادر خان وايي:

گوره څو عالم به ورک څو به خراب کا لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر^۴
دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کيږي مور ډير دغسي نومونه وينو: مثلاً د اوستا بيان له قراره د زرتشت څلورم نيکه هچتسپه Haechataspa دي^۵ او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وايي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

^۱ دا مضمون دکابل ج ۱۳ په ۱۴۹ گڼه کي هم خپور شوی دي.

^۲ د خاوري ايرانيانو مدنيت.

^۳ گاتها ص ۹۵.

^۴ آريانا - د ښاغلي بينوا مضمون.

^۵ يسنا ۴۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

د پښتو دابياتو تاريخ

مناسبت مشکل دي^۱ مگر که مور وگورو دغه لومړي جزو ښکاره ښتو (وچت) دي چه اوس ئې (ه) په (و) يا (او) بدلوو، او اوچت هم وايو، نو اوچته اسپه يعني جگه او قوي او مشهوره اسپه.

كاوه Kava

كاوه، كاوي، كوي، كاويا، كي په اوستائي دوره كي ډيره مشهوره كلمه ده او دا يو مجلل عنوان و چه د قديم مشرانو ته ورکول کيدې، مثلاً كاوي يا کواني يا کياني د بلخ د مشهورو پاچهانو د کورنۍ نوم دي او په اوستا كي دا عنوان د ويشتاسپ سره ذکر کيږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.^۲ دغسي دا لقب د ډيرو اوستائي نومو سره راځي لکه كي خسرو، کيقباد او نور.

کوي، کاوي، په ويدا كي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري^۳ او ځئي ئې د پيشوا او پيغمبر په معنا اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنمون استعمال شوي دي.^۴ په سنسکريت كي کاويه شاعر او سرود ويونکي ته وايي.^۵ په دې ډول تاسي ته ښکاري چه د کاوه كلمه له ويدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معنا راتله، د پښتو په پخواني ادب كي هم دغه كلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوبسياري مفهوم ئې درلود مثلاً شيخ رضي لودي د شيخ حميد لودي ورور تر ۴۰۰هـ دمخه له ملتانه د سليمان غرو ته د اسلام د تبليغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارويده چه د ده وراره نصر ملحد شوي دي، نو ئې يو شعر وروليږي چه يو بيت ئې دا دي:

نصره! نه موي يې له کهاله لودي نه بې په کاوه^۶

دلته ښايي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري كي داسي نه يې لکه لودي، چه په دغه كلمه كي کټ مټ هغه ويدي او اوستائي زور رنگ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ريښه پخوا هم په دغه لست كي وه.

د ځايو نومونه

په اوستا كي ډير د ځايو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري يعني د دې زاړه کتاب جغرافيايي معلومات ټول د هغو ځايو بحث کوي چه زموږ په وطن كي واقع دي، د دې نومو څيړنه هم مور ته د پښتو لغات په اوستا كي په لاس را کوي او دا را ښيي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر كي دوني خپاره وه چه د اکثر و ځايو

^۱ گاتها، ص ۹۵.

^۲ يسنا ۴۶-۱۴ او ۵۱-۱۶ او ۵۳-۲.

^۳ مذهب ويدي، ج ۲ ص ۳۳۸.

^۴ کاتها، ص ۹۳.

^۵ هندوستاني قاموس ۵۵۵.

^۶ پټه خزانه، ص ۷۱.

د پښتو دابياتو تاريخ

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافيايي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځايو نومونه تحليل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښې معلوميري.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوڼې شيلې ته وايي چه د سيل اوبه پکښې بهيري. په قندهار کې ډير ځايونه په دې نامه اوس هم سته لکه ميل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور. دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هيواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دي په اوستا کې ډير داسې نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي. لومړي پلا مور د اوستا د شپاړسو آريائي هيوادو په بيان کې يوولسم هيواد هيتومنت وينو په دې ډول: له هغو بنو مځکو څخه چه اهوره مزدا پيدا کړي يوولسمه رڼه او مشرفه مځکه هيتومنت Haetument ده.^۱

دا نوم لکه ډارمستتر چه ليکي په يوناني کې اري منتس Erymanthus او اوس هيرمند او هلمند بلل کيږي.^۲ لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.^۳ په ونديداد کې دوه غرونه چه سيامکه او فرايوو دي هم ذکر شويدي^۴ د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهيش کې د سياک اومند Siyak-omond (تور غر) او وفار اومند Vafar-omand يعني اورين غره په نومو راغلي دي^۵ د دغو غرو په نومو کې اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژديوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شويدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کې وفار په ښکاره دغه پښتو واوړه ده، چه يو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوبښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوړه، برف بولي.

نو له دغو تاريخي څيړنو څخه داسې نتيجه اخستلاي شو، چه د اوستا منت mant او د بندهاش mand او بيا اومند omand او د يوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخري مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره يو دي.

علاوه پر دغو نومو ډير داسې نومونه هم لرو، چه په پاي کې اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وايو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معنا له قديمه پاته دي، او د ډيرو تاريخي نومو ريښه هم له دغه څخه اوږده شوې ده.

راغه Raga

^۱ ونديداد فرکرد، فقره ۱۴.

^۲ اوستا، ص ۷ اومه نوټه.

^۳ بندهاش فصل ۲۰ فقره ۱۶، ۱۷.

^۴ زمياديشت فقره ۵.

^۵ اوستا، ج ۲ ص ۲۸۸-۷ نوټه.

د پښتو دابياتو تاريخ

په اوستا کي چه د شپاړسو هیوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راگه ragha یاد شويدي چه درې قومه پکښي اوسیدل.^۱

که څه هم د دې ځاي د جغرافیایي موقعیت په تعین کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آذربایگان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مگر دلته ئې زموږ له جغرافیایي موقعیت سره هیڅ اړه نسته، فقط د یوه اوستایي لغت په حیث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو. کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شین دښت ته وایي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډیر مستعمل دي، خوشحال خان وایي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه زه دا په چا پسې مجنون صفت یم

سپين غر Spinghar

دا غر د هیواد په شرقي ولایت ننگرهار کي ډیر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپین غر بلل شويدي او دا نوم له قدیمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپیتاگونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شويدي^۲ او لکه پوهان وایي دغه اوسني سپین غر دي. له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کيږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

- ۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح ولیکله شوه، او دغه پښتو سپین دي.
- ۲- گونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنگ او ښي ته وایي، مثلاً احمد زړه گونه راغي یعنی د مخ رنگ ئې ژړ و، یو شاعر وایي: ژړه گونه گرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښایي چه مطلق رنگ او ډول و.
- ۳- د گيري د کلمې شرح د کتاب په لومړی ټوک کي ولیکله شوه، چه دا قدیمه آریایي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کيږي: سپین رنگی غر، چه اوس ئې د گونه کلمه حذف شوې او سپین غر ئې پاته دي.

د ځينو وسلو نومونه

د اوستا په تاریخي کلماتو کي چه مور ئې په پښتو کي ریښې مومو، ځيني د وسلو نومونه هم دي چه اوستایي آریایانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډیره مشهوره کلمه ده^۳ چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پارسو کي نمایندگي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبدیل شوي دي، بله اوستایي کلمه چکوشه chakusha چه د یوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوش په ډول موجوده ده او خپل قدیم

^۱ ونډیداد، افرگرد، فقره ۱۶.

^۲ ۱۰۲ یسنا ۱۱ فقره هوم یشت ۲.

^۳ ۱۳ یشت، فقره ۴۵؛ یشت ۱۵ فقره ۵۷.

د پښتو دابياتو تاريخ

رنگ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئې شو ishu وايه او د غشي كلمې ته ډيره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزدیوالی

په تیرو دوو برخو کې تاسې ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آریایي ژبو بیا په تیره له ویدي ژبي او سنسکریت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسې ولیدل چه د ویدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کې داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي. اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژدیوالي په ښه ډول څرگند کړو، او خپل نظر له ویدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آریایي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حیه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصیت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانین لري د لغاتو او الفاظو لپاره مور عناصر پیدا کولای سو لکه له تیرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر یو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کې معاني او مفاهیم لري چه په هره ژبه کې تطبیق کیدلای شي په حقیقت کې کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړیږي. دوه درې ږغونه د یوې معنا لپاره عنصر گڼل کیږي او نور اصوات چه ور سره زیات سي معنا ئې تغیر په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کې د توقف، دریدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دریدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ویلای سو. په پښتو ناسته کښیناستل، دغه عنصر لري، د پارسو (ایستادن) هم له دغې ریښې څخه دي د انگلیسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عین دغه عنصر په سنسکریت کې هم سته^۱ په اوستا او سنسکریت دواړو کې (استا) د دریدلو معاني لري.^۲

په دې لنډه څیړنه کې به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آریایي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرگند کړو.

لومړی باید هغه قانون چه د حرفو د اوبتلو په خصوص کې مو دمخه لوستي و، را په یاد کړو چه د یوه مخرح حروف عموماً او بیا د نژدو مخارجو توري یو له بله سره اوږي او کله دا ابدال د لیرو مخارجو څخه هم بالواسطه کیږي تر دې قانون لاندې نو کلمات وگورو.

^۱ ویدک انډیا، ص ۳۴.

^۲ فرهنگ نظام، ج ۴.

د پښتو دابياتو تاريخ

غویی د آریائیانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتو کي د دې نوم عنصر (غ، و) دي، په سنسکریت کي ئې گڼو مفرد گاوس جمع ده په پښتو د غویو گلې ته گورم وايي. دغه ماده په ټولو آریائي ژبو کي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگریزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوویاوو (گورم) او په نوي سرويني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو يا دينا (د غوايي غونښي) او گوسو پودين "بادار" گوس پود خدای، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غویو خاوندان چه په زړه سنسکریت کي "گوپ" نوميدل له دغي مادي څخه د سنسکریت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کيږي.^۱

په خپله په پښتو کي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ، و) (گ، و) دي مثلاً، غويي، غوا، غوجل (آغیل)، غوبه (پاده بان) غوبون، گوروان (پاده بان)، غوباري (مگس حیوانات)، گوبا (زن گاو هيکل احمق)، گورم، گوار، گویر (پاده) او نور. که دغه کلمات مور له لوړو آریائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پارسو له (گاو، گو) سره تطبيق کړو، د آریائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وگورئ په پښتو گوار، گویر، گورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکریت کي گواره وه چه په پارسو کي (گواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شیر شزره یک تنه مي باش در جهان مانند گاو چشم ز گاو اره بر مدار

میکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظموه جوړوي که مور هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کار کړي او کوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار) کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينگه اړه سره لري، او تعمق او څيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه مور الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته څرگنديږي.^۲

پر دغه اساس مور د ژبي هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم گڼو، او د تحليل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولاي سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آریائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالنې معناوي پتي دي، وگورئ پتري pitri په سنسکریت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پتريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انگليسي

^۱ ويدک انډيا، ص ۳۶.

^۲ د الفاظو د سرگذشت ديپاچه.

د پښتو دابياتو تاريخ

واټر او فادر چه د ټيوټن له فادر څخه جوړ شويدي، د ايتالوي پادري، او د فرانسوي پير ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.^۱

ما ma يوه ماده ده، چه په فطرت كې د (اندازه كولو، او ويشلو) معاني پراته دي، ځكه چه د مور وظيفه په كورنۍ كې دغه كارونه دي. تل غذا وېشي او اندازه ئې كوي، نو په ټولو آريائي ژبو كې دغه ريښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (مير) هم بلله كيږي. گويا ريښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو كې (ت،ر) هم زياتيږي، د سنسكريت ماتار، د اوستا ماتر، د يوناني ميتير، د لاتين ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني ميتر د انگرېزي مدر، د ټيوټن موادئير، د هسپانوي او ايتالوي مادري، د فرانسوي مير، دا ټول له يوه عنصره زيږيدلي دي، بلکه ډير نور كلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، مياشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهينه) بولي، په سلاوي ژبو كې (مياټس) ده، وجه تسميه ئې دا ده، چه مياشت د وخت اندازه كول كوي او په اكثر آريائي ژبو كې له دغې مادې څخه نوم جوړ شوی دي.^۲

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو كې سته، نو ځكه د تطبيق كار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع كيږي. ده مور او پلار تحليلي څيړنه مو ولوسته، اوس به يو څو نور لغتونه هم شروح كړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصرې حروف (و،ر) دي، او په (ب) هم اوږي كله (ت) يا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (ه) او بيا په (س) او كله په (ش) اوږي (ت) كله وي كله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسكريت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
يوناني	اردرفوس	اردفي
لاتيني	فراتر	سوردر
ټيوټن	بروتهار	سوستار
جرمني	بردر	شويستر
انگليسي	بردر	سسټر
ايتالوي	فراټي، فراټيلو	سواورا، سوريلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل-د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لندا او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسكريت دوهی تر

^۱ ويدک انډيا، ص ۳۸.

^۲ ويدک انډيا، ص ۳۹.

د پښتو دابياتو تاريخ

اوستا	دگدهر
پارسو	دختر
يوناني	تهگاتير
جرمني	توختر
انكليسي	ډاټر
آرش	چير
سلاوي	ډشتر
روسي	ډاچر، ډاچ

ليور: د ميره ورور ته ليور وايي، عنصرې توري ئې (ل=د) او (و،ى) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	ليور
سنسکريت	ديور
پارسو	ايور
روسي	ديور
ليتواني	ديورس
يوناني	داير
لاتين	ليور

(م،ر) په سنسکريت کې (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصرې رغونه دي، د پښتو (م،ر) هم کټ مټ دغسې دی، مړ (مړده) مړتوب (مردگي) مړام (مړده مانند) مړامجا (تنبل مانند مړده) مړينه (مرگ) ټول له دغې ريښې څخه دي، دا عنصرې توري په اکثرو آريائي ژبو کې د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پارسو (مرگ، مړده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آريائي ژبو کې ريښه بل راز سته.

د آريائيانو لومړی تگ له دريا به ليري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول درياب ئې وپيژاند د سلاو او ټيوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټيک پر غاړه اوسيدل هغه دريابونه ډير طوفاني او مهلك او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کې له زړې آريائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کې د هلاکت

او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:

سلاو	موري
لاتيني	مار
ايتالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	مير

^۱ ويدک انډيا، ص ۴۲.

د پښتو دابياتو تاريخ

جرمني مير
انگليسي مير
شکره، کند: گني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه ميوه ده، په هند کې هم ډير دي د گني څخه خوره ماده جوړوي چه په پښتو کې (گوره، شکره) بولو، په سنسکريت کې نوم شرکيرا sharkara دي، دا نوم داسې عام دي چه په سامي ژبو کې هم سکر راځي، په اروپايي ژبو داسې دي:

لا تيني	سکارم
انگليسي	شوگر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ایتالوي	زکيرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پارسو	شکر

وگوري، عنصرې توري ئې (س=ش) او (ک=گ) او (ر) په ټولو ژبو کې سته علاوه پر دغه د شکرې پاک کړې ډول ته (کند) وايو، چه په پارسو (قند) شويدي، دا نوم خورا زور دي، په سنسکريت کې کهانډ khand و. ^۱ په اوستا کې (خنده) شرينۍ ته وايي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کيده، نو عربو سنسکريت کهانډ معرب او په (قند) تبديل کړ ^۲ او قنديد ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قناديد راځي ^۳ په اروپايي ژبو کې هم کيندي او سکري کينډې سته، چه زمور (قند) ته وايي ^۴ که په غور ورته وگورو عنصرې توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ=ز) دي، نو کهانډ او قند او کند له يوې ريښې دي، او ښايي چه د اوستا (خنده) او د پښتو (خور) چه دواړه د شيرين په معنا دي، هم ور سره شريک وي، ځکه چه د (ک-خ) ابدال عام دي، او د (د=ډ=ز) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدليري، په پخوانۍ پارسو کې عموماً (د) په (ذ) کښل کيدي لکه ميکند=ميکنند، په پښتو د پارسو گذر=گذر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د يوه مخرجه دي. (ز) او (ر) هم سره بدليري، لکه دوزخ=دورخ.

^۱ هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.

^۲ فرهنگ نظام، ج ۴ ص ۱۴۲.

^۳ المنجمد، ص ۴۷۱.

^۴ ويدک انډيا، ص ۱۸.

د پښتو دابياتو تاريخ

د تطبيق جدول

د دې څيړني په پاي کې دا جدول چه د آريائي ژبو تطبيق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژدېوالي ښه څرگندوي، او د پښتو قدامت هم زيادوي.

پښتو	سنسکريت	اوستا	پاړسو
عنم	گودهوم		گندم
بناخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرنه		برگ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غورد	گرڼه		گوش
زور	جوړن	زورا	پير، کهنه
خرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپړی، کوپړی	کپنال		کله
کشر	کشتيھتير	کاسو	کھتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو، نوم	نابهي	نافيه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روخ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهوير	ستاورا	بزرگ
مير	ميش	ميشي	ميش
پر	پت	پریت	ملا مت
پيري	آپ سرا	پيریکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
بناد		شاته	شاد
سر	شيره	سره	سر
مستي	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستويسه	ستاره
سپين	سپيت (شويت)	سپيتا	سپيد

د پښتو دابياتو تاريخ

خر		کهر	خر
نام		نام، نامن	نوم
نو	نوا	نو	نوي
اخگر		انگار	انگار
سال		کال (بمعني وقت)	کال
بار		وار	وار (نوبت)
سنگ پشت		گچه چپ	کشپ
کان		کهان	کان (معدن)
کي	کدا	کدا	کله
داماد	زاماتر	جاماتر	زوم
کوه	گیری	گیری	غر
چاشت	گرم	گهرمه	غرمه
زن	جینی (زن)	جینی	جینی (دختر)
زه	جیا	جیا	ژی
زمین	زیم	جماکه	خمکه
زبان	هرو	جهوا	ژبه (جبه)
گرم	تپت	تاپ	تود
ده	دسن	دش	لس
کمر	میدیه	مدھی	ملا
شب	خشب	شپ	شپه
کشیدن	کرش	کریش	کرش (خط کنبل)
درخت	ون	ون	ونه
دوزخ	دوژگه، داوژگه		دووخ دوغبس
مغز	مزگه	مچه	ماغزه، مازغه
پیشانی	آینیکه	انیکه	اننگی
چنبر گردن	گریوه	گریوا	گروې
پشت	پرشتي	پرشتها	شا
نشیمن	هد، هدمن	سد	هیواد
کاشت	کعش	کرش	کرل
کشت زار	میته، میته		مامته

د پښتو دابياتو تاريخ

شهر	شوتيره		بنار
پسر	پوتراو	پوتره	پوت ^۱
جد	نياکه		نيکه
عمه، عمه	براتورپيه	بهراتورپيه	تره (مذکر) ترروی (مونث)
خسر	هوسوره	سوسوره	سخر، خسر
زمستان	زيم، زيار	هيم (برف)	ژمی
قوي و دلير	خشتاوي	ستاتر	غښتلي
دشت	دش	دش	دښت
ماده گاو		گڼو	غوا
سگ	شپان	شوک	سپی
بز	بوزيه	آج	بزه، وزه
ستون	ستونه	ستهون	ستن
خون	وهونی	شونی	وینی
نر		نر	نر
شام		شایم	مانام
کشت		کرشپ	کرښت
برگ		ورک	بلگ
جنگل		جنگل	زنگل
برنج		بریهی	ورجي
شير		کھشیر	شیدې
اسپ	اسپا	اشوا	آس، اسپه
چندال (بيهوده)		چندال	چندال
مرغ	میریغه	مرگه	مرغه

^۱ خوشحال خان وايي، چه د پلار په بدگوئی سر شي پوت، په پښتو کي د زوي معنا لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

پنځمه برخه

پښتو او سنسکريت او اوستا ته مقایسوي کاته،

او په اساسي اصولو کي مشابهت

(۱) رغپوهنه، فونولوژي

صایت توري - زورکي - مقایسه - صامت توري -

د اصواتو تطبیق له سنسکريت او اوستا سره،

(۲) تلفظ

ابتداء په ساکن - خج یا ایکسینت

(۳) گرامر

اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -

د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم

پښتو او میدی ژبه - پښتو او زره پارسي (فرس قدیم)

د زرو ژبو او پښتو عروض - پای

د کتاب مآخذ

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبي اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره يو ځاي سي، يوه كلمه ځيني تشكيل كيږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځيني اشکال وضع شوې دي، چه هغه مور حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځيني مخصوص اصوات لري، او ځيني اصوات بيا د اکثر ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقاييسې له خوا مور کولاي سو، چه د دوي نږدوالي يو له بله ومنو. په ټولو ژبو کي ځيني توري صايت (ږغیر) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توريو تلفظ كيږي او دغه لومړي ډول توريو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وايي، دوهم ډول توري چه صامت او صحيح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي. دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکريت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقاييسې په سترگه وگورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صايت توري (حروف علت) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیر توري يعني هغه حروف چه د صحیحو توريو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سر کي هر يو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ. د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف يوه نماينده (يعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پښن کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پر) او (پل) چه د پښن د اظهار لپاره بايد (پور) او (پول) وليکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کار کوي، لکه (خیر) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره بايد (ي) هم ورسره وليکله سي (خیر او پیس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صايت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ يعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (و-ی) ځيني جوړيږي لکه کار، نور، تیر.

اما يو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پارسو (بود) او (نمود) يا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صايت توري ټول دا شکل مومي:

د پښتو ادبیاتو تاریخ

توري	لنډ برغ (د حرکت حالت)	اوږد برغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پینښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر (-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي يا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وویل سوه، د پښو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه ټول شپو سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه مور ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پینښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمایندگي د حرکت کار ورکوي، او که دکلمې په پای کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (ه) لیکله کیري، له دغه جهت (ه) هم که حرکت کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیري. مثلاً ښځه، پسه چه تر (ه) دمخه زورکی دي. او (ه) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیري دغسي (ه) چه په پښتو کي ډیره ده، له حروف علت څخه گڼله کیري او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیري.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورگرزوي، چه د (آؤ) برغ پکښي وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللی، بخښلی او نور.

د صائتو حروفو ټول برغونه

له لوړو پلټونو څخه مور د پښتو د صایتو حروفو برغونه په دې ډول ضبط کولای شو، یعنی حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه برغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک، ب) صوت ښکاره کوي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

- ۲- الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.
 ۳- الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.
 ۴- الف د پخ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک، پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو لیک کي اکثراً (ه) نمایندگي کوي.

(و)

- ۵- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پښن) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک، ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، او کله د کلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نیاو.
 ۶- اوږد واو مجهول چه له دوو پښو څخه جوړیږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.
 ۷- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.
 ۸- واو چه دمخه زورکي وي لکه کتو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

- ۹- لنډه معروفه يا د حرکت په شکل چه (زیر) دي، لکه تیر، پیر، چه د (ت، پ) ږغ ښکاره کوي، او کله ئې ږغ د کلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.
 ۱۰- اوږده مجهوله ياء چه له دوو زیرو څخه جوړیږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.
 ۱۱- ياء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.
 ۱۲- ياء چه دمخه زورکی وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.
 له لوړي څېړني څخه تاسي د صایتو حرفو ۱۲ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کيږي، ځکه چه صایت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونیک (phonics) (ږغپوهني) اساس دي نو سپری کولای سي، چه د مقایسې او پر تللې لپاره کار ځيني واخلي.
 د دغي لوړي خبري د څيړني لپاره لاندې پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکریت او اوستا سره پر تله کيږي، چه د دغو ژبو سره نژدیوالي او د پښتو اصالت ښه ځيني معلوميږي.

مقایسه

مشهور انگلیسي مستشرق هـ جولیس اگلنگ H. Julius Eggeling د ایډنبرگ د مقایسوي فیلولوژي پروفیسور، د سنسکریت د صایتو حرفو په باره که داسي لیکي:
 ”له هندي ایرانیو دورو څخه (چه آریائي اقوام لا سره گډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغیر ئې ندي کړي، اما فقط هندي ایرانی لنډو دوو مرکبو صایتو حرفو په دې ډول تغیر کړي دي:

د پښتو ادبیاتو تاریخ

له دوو صائتو توریو څخه مرکب آریائی ږغونه^۱ چه ای ai او au وه، او په اوستا کي ای ae+ او ao لوستل کیده، هغه وخت چه د هند گرامر پوهانو واخیسته، نو ئې په ای E او O تبدیل کړه، اما هغه اورده ږغیز مرکبات چه آی ai او au وه په لنډ ډول ئې ai-au وویل.

مثلاً د اوستا ډیو daevo د سنسکریت ډیوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکریت سومه somah

د اوستا یوکسایس uxsais د سنسکریت یوکتهی ukthaih

د اوستا گاوش gauh د سنسکریت گئوه gauh

د هندي ایراني دورې د وویل سیستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (آ-ا) ږغونه دوني ډیر او قوي وه، چه د هندو اروپائی ټولو صائتو توریو پر ځای ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځای فقط A اود د E-O-A پر ځای فقط آ A ویل کیدی، او دغه دوولس هندو اروپائی ډفټونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکریت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره یو ځای کیری. له لاندې جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلومیږي:

سنسکریت	هندو اروپائی
E-i	i=oi-e
rekah=recati	لکه یوناني leipi چه وروسته
aricat	loipei وروسته elipa سو

په دې ډول د سنسکریت وویل سیستم له قدیمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.^۲

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکریت سره تقریباً یو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ویشل کیری^۳ او کوم تنوع چه لکه سنسکریت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پیدا کوي هغه هم ښائی چه د محیط او زمانو اغیزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه ولیکل سوه، په لاندې ډول له سنسکریت او اوستا سره سمیدلای سي:

^۱ د دوو صائتو توریو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائی، لکه ای، او، وی.

^۲ بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۶۵۵.

^۳ د اوستا گرامر، ص ۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

(الف)

- ۱- زور په سنسکریت او اوستا کې سته، خو د زیر او پینښ تر منځ یو صوت لري. نو ځکه باید د پښتو زورکی ته نژدې وگڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بیل ږغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تل، تل، بل، بل او نور. د الف وچ ږغ هم عام دي.
- ۲- د الف اوږد ږغ (آ A) هم سنسکریت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفریق وسي نو په دواړو ږغوکي بیل شکل ځان ته لري.

(و)

- ۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبو کې لکه پښتو سته، او ځانته بیل شکل هم لري.
- ۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکریت کې سته، چه په پښتو کې دا ږغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.
- ۳- تر واو دمخه که زور وي دا ږغ په سنسکریت او اوستا دواړو کې سته (au).
- ۴- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخمینی ډول (بناثي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبو کې سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکریت کې بل ږغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو ږغ ته نژدې دي.

(ی)

- ۱- لکه واو، یا هم دغسي ده چه معروف ږغ ئې د زیر په شکل په دروسرو ژبو کې سته، او په سنسکریت او اوستا کې بیل شکل هم لري.
 - ۲- بل ږغ ئې اوږد دي چه مورر مجهوله یا ورته وایو، او په سنسکریت او اوستا کې دا ږغ هم تقریباً پښتو ته نژدې سته.
 - ۳- تر یا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخمینی ډول په دواړو ژبو کې سته.
 - ۴- تر یا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبو کې بیل ږغ او شکل لري.^۱
- توضیح: ځیني حروف علت چه په سنسکریت کې سته، لکه خفیف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکریت باندي د هند په ورشوگانو کې سوي دي، که نوي اساسي صایت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحيح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځیني صحيح حروف هم لري، چه ږغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کيږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي ږغونه دي، چه په اکثرو ژبو کې سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځیني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

^۱ دا تطبیق د فرهنگ نظام (ج۴) او گرامر اوستا، او د بریتانیکا (ج۱۹) له رویه په تخمینی صورت شوی دي، ځکه چه د تخمین او تقریب لاس ورسره دي، او په دې موضوع کې مفصل معلومات نسته نو که تیروتي یم، معافي غواړم.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دلته تر هر څه دمخه باید په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سیستم کي د محیط او اقلیم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نزدو اقلیمو کي دغه ږغونه سره اوږي لکه ژبه چه احتیاج پیدا کړیده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً یو توري په یوه ځای کي خلق یو راز وائي، بل ځای هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبعي احتیاج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توریو ږغونه مور پر دوه ډوله ویشلای سو، یو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله یو ږغ او مجرد صوت وي، له یوه مخرجه څخه په یوه وار راوړي، دغو ته مور مجرد ږغونه او یوازیني توري ویلای سو. ځیني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره گډ شوي او یو رنگ ئې موندلې وي، داسي ږغونه مور مرکب گڼو او هغه توري چه نمایندگي ئې کوي، گډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبیق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نویو خلوکي لویږي، او نویو محیطو ته ځي په ځینو تورو نوي اصوات گډیږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سپری ځیر شي، له دیرشو توریو څخه مجرد اصوات دغه دي: (ب، پ، ت، ټ، ج، چ، خ، څ، د، ډ، ر، ز، ژ، س، ش، غ، ک، گ، ل، م، ن).

اما څلور صایت توري (ا، و، ه، ی) خو بیل دي، د صحیحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شمیرل کیږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ، ښ، ښ).

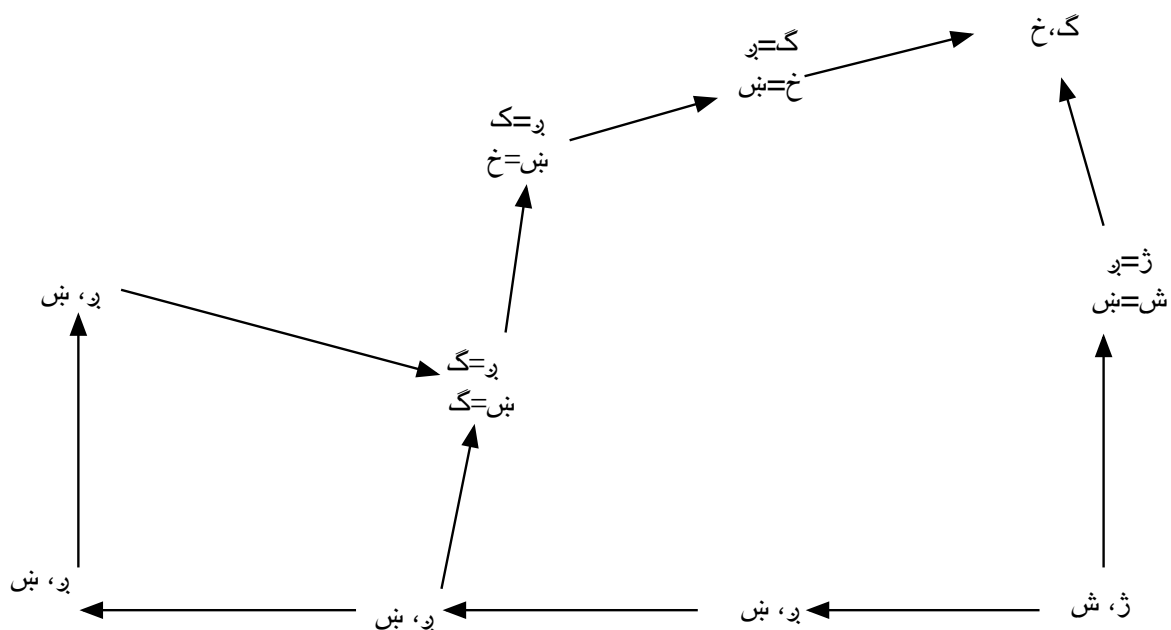
(ږ) یو خیشومي ږغ دي، چه له (ږ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ږ ← ږ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کیږي، په حقیقت کي مبداء، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توریو د ترکیب په سبب ئې ږغونه گرزیدلي دي.

دا نقشه وگوري

د پښتو ادبیاتو تاریخ

په دې نقشه کې د دوو توریو ګډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وګوري د (ژ) مرکب ږغ داسې تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=ګ) ← ګ

اما د (ش) ږغ هم داسې مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=څ) ← څ

اوس چه تاسې ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وګورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ۴۶ دي، چه له دغو څخه ۲۵ اصلي او صامت او نور صایات او د اعراب توري دي، پنځه ویش صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

- ۱- ستونیز (حلقی) gutturals
- ۲- تالوئیز (کامی) palatals
- ۳- ژبیز (زبانی) cerebrals
- ځانبیز (دندانې) dentals
- ۵- شونډیز (لبي) labials

د پښتو ادبیاتو تاریخ

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.^۱

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (ه) سپک ږغ ملگري کيږي، مثلاً (که، گه، چه، جه، ټه، ته، ده، په، به) نو ځکه مور دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکیب صورت ئې وروسته موندلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نیمه (ه) داسي ويل کيږي نو گویا هر حرف که په زورکی ووايو د (ه) يو سپک صوت مومي چه هغه مور نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (ه) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هند کي دا ږغونه ډير دي او سنسکریت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (ه) به خلط لري. پښتو مور پوره غربي يعني له ايراني څانگي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نیم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو گڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکریت او اوستا له اصواتو سره لاندې تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکریت ئې مرکب صوت (ب، ه) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد ږغ B

د سنسکریت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکریت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې

(ف) او د سنسکریت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نږدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکریت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکریت: په لکه پهاند phand (بوریا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نږدې پښتو ږغ ئې لکه پر (ملامت)

په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکریت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (ته) Th هم لري، مثلاً:

^۱ د ماکډونل ویدیک گرامر او فرهنگ نظام.

د پښتو ادبياتو تاريخ

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T

اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (يو نوم دي) مرکب ږغ TH

سنسکریت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T

سنسکریت: تهه لکه تهالي thali (تالی) مرکب ږغ TH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.

ت: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکریت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب تهه TH لري مثالونه:

سنسکریت: ت لکه تسر tasar (تیسر) مفرد ږغ T

تهه لکه تهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ت زورکی لري.

ج: په اوستا او سنسکریت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکریت لري (جه) JH

اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J

سنسکریت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J

سنسکریت: جهه لکه جهات jhat (سایبان) مرکب ږغ JH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري

چ: په اوستا او سنسکریت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً

اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH

سنسکریت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH

سنسکریت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پرده نی) چخ (خلیده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه يو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکریت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک، که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وويل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خر (خاکي)

دلته دا هم باید وويل سي، چه د سنسکریت او اوستا له مقایسې څخه داسي معلوميري چه په مرکزي آريائي ژبو کي دا ږغ يو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکریت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (نښ، ش) خوا ته ميل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکریت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاوول سو، د خان کلمه هنديان کان وايي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبایل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بيا نور قبایل په (نښ، ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي وليدله نو گویا (خ) د پښتو نیم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

خ: دا يو قسم صوت دي چه د (ت، س) يا (ث، ت) گډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکریت او اوستا کي نسته، مگر نوري آريائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (خ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

ع: دا صوت د (ز، ج) تر منځ ویل کیږي، په پارسی کې عوض (ج) دي، مثلاً جان=خان. هغه څوک چې دا صوت نسي ادا کولای، عوض ئې (ز) وایي، له دې معلومیږي چې د دغو دوو توریو له جنسه دي. په سنسکریت کې دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روح په سنسکریت کې روز ته وایي، چې په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسی قدر او قیمت ته وایي چې (ز) په (ج) هم آوري ارج او ارجمند ځیني جوړیږي، په سنسکریت کې هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو اړخ او اړخیدل هم کټ مټ دغسي دي. مگر (ز=ج) په (ع) اوبښتي دي، چې کله په (ز) هم ارزیدل ویل کیږي.

له دې څخه معلومیږي چې د (ع) ږغ اصلاً په مرکزي آریائیانو کې و، مگر په هند او ایران کې په غوض نور نور ږغونه دریدلي دي. اوستا یو حرف لري، چې ږغ ئې (ع) ته نژدې دي، هغه (ذ dh) دي، چې دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخده pukhdha (پنځم) چې هغه (ذ) په پښتو (ع) بدل شوي دي. د: په سنسکریت کې غابنیز حرف دي چې په اوستا کې هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کې مشترک دي، سنسکریت ئې مرکب صوت (ده) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بیرق) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د ه) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکریت کې سته او مرکب صوت (ډه) هم لري، داسې معلومیږي، چې د (ډ) طبیعت شرقي دي، که بخدي د آریا مرکزي ځای وگڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ویل کیږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکریت (ډ) لکه ډاین dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکریت (ډه) ډهگ Dhig (خوا، نژدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چې مجرد دي لکه ډم (آب ایستاده) ډب (زمین عمیق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چې مرکب ته نژدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثر آریائي ژبو او په اوستا او سنسکریت کې سته دا توري په سنسکریت کې نیم صوتي semi vowel کیف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار دیني) مفرد ږغ R

سنسکریت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ر: د دې توري طبیعت هم شرقي دي، اوستا او پارسی ئې نلري، پښتو او سنسکریت دا ږغ لري او په مخرج کې د (ر) او (ډ) تر منځ ویل کیږي، په سنسکریت کې د کلماتو په سر کې ډیره لږ وي، مگر په منځ او پای کې ډیره ده مثلاً:

سنسکریت: (ږ) لکه ږورا rora (ډبره) مفرد ږغ R

د پښتو ادبیاتو تاریخ

پښتو: (ړ) لکه ړوند، ږ، ږاو، او نور.

ز: سنسکریت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وایي لکه (روز-روج) یا (زانو=جانو) یا (زن=جني) د دې توري طبیعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (خ) اوږي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکریت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو ZNU (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ویله کیږي. خو طبیعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کیږي، په (ج) اوږي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکریت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وویل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغیر دي، له تيري نقشې څخه ئې تاسي ته د ږغ تغیر هم ښکاره سو، په سنسکریت او اوستا کي د دې نظیر نسته، له (ژ، ج) سره اوږي مثلاً:

کز = کج = کور یا اژدهار = اژدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکریت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثر ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکریت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستایل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (خ) ته نزدیوالي لري او کله کله سره اوږي هم مثلاً سرگند، خرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکریت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکریت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نظایر په آریایي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي یو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بیل دي مثلاً شاته shata (یعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکریت هم یو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بیل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري وښلې، دا ږغ ادا کیږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکریت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پارسي کي په (ش) اوږي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهیت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتیږي.

غ: په حقیقت کي دا توري او (گ) له یوې کورنۍ دي، د سنسکریت او اوستا په حلقي توریو کي آوازونه سته،

اوستا یو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکریت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکریت: (گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

د پښتو ادبیاتو تاریخ

نو د (غ) ږغ په پښتو کې مجرد و، مگر په شرقي هجرت کې د هند خوا ته دا ږغ (گ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځینې پیدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ=داگه=شغال=شگال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کې سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کې اداء کېږي، او لږ څه ليري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کې اداء کېږي. نو گویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندگي کوي، ځکه چه شرقي آریایان (خ) نشي ویلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد ږغ K

سنسکریت: (ک)=کات kat (کات) مجرد ږغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب ږغ Kh

گ: په اوستا کې مجرد ږغ (گ) او په سنسکریت کې هم سته، مگر د سنسکریت ږغ ئې خورا په حلق کې ادا کېږي، چه کت مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توريو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کې خورا پسې حلقي کېږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد ږغ G

سنسکریت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد ږغ G

په سنسکریت کې که دا ږغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کېږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا ږغ په اوستا کې نسته، او نه په زړه پارسو کې و، مگر په پهلوي کې پیدا سوی دي. په اوستا کې عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کې کله (ر) او کله (ل) وي په حقیقت کې (ل، ر) په اکثره آریایي ژبو کې سره اوږي، د پښتو دیوال په پارسو دیوار دي، چه په انګلیسي کې هم دغه رینه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کې د (ر) ږغ ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سړیو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او په سنسکریت کې سته چه په خیشومي اصواتو کې شمیرل کېږي او په دغو دواړه ژبو کې عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریایي ژبو کې هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوږي مثلاً لښه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد ږغ M

اوستا: مه لکه نمه nama (نوم) مجرد ږغ M

ن: په سنسکریت کې مجرد ږغ (نه) دي، او مرکب ږغ هم د پښتو (ن) په ډول سته. په اوستا کې هم د لومړي ډول په مقابل کې او هم د دوهم ډول په مقابل کې حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ن) ته نزدې دي، او په تینکو کې ویل کېږي:

د پښتو ادبیاتو تاریخ

اوستا: (ن) لکه نافیه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
 اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقریباً مرکب ږغ N
 سنسکریت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
 سنسکریت: (ڼه) لکه ورن vran (آماس) مرکب ږغ N^۱

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وویل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکریت د ږغیزو او صحیحو توریو تر منځ ډیر مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندې د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکریت کي په ساکن توري ابتداء کیده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصیت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصیت ځيني ځي. پښتو او سنسکریت دا آريائي مذیت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپايي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي بنائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغې ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډیر لويديلي دي، بنائي چه پخپله په اوستا او لومړنی پهلوي کي په ساکن ابتداء کیده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډیر داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زاید الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر. بنائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کیده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زاید الف ور اچول سوي دي.^۲ نو د ساکن د ابتداء په خاصیت کي پښتو ډیره سنسکریت ته ورته ده، او بنائي چه دا خاصیت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ایکسینت) Accent

ایکسینت يعني د تلفظ زور او د ږغ تکیه چه په پښتو ښې خج بولو په اکثر آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکریت کي خورا ډیر ؤ، له ويدا او قدیمو گرامر پوهانو له بیانه ښکاري، چه د سنسکریت ایکسینت يو ډول

^۱ دا تطبیق د بریتانیکا (ج ۱۹) او ویدیک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک لیکل سوي دي.
^۲ سخندان فارس، ص ۵۶ - فرهنگ نظام، ج ۴.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

موسیقیت درلود، او د تونیک tonic په رنگ و، د یرغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج (raised) udatta (۲) کښته خج (unraised) anudatta (۳) لوړیدونکي او گښته کیدونکي خج the (raising-falling) svarita چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپایي ژبو د خج سره ډیر مشابهت لري، او د سنسکریت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ایکسینت خخه په نظم کي کار اخیستل کیدی، او په ویدی قدیمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر وید ځانته د ایکسینت سیستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ویدی الفاظو پر یوه یا دوه سلایلو باندي ایکسینت درلود، لکه چه په هندو اروپایي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکیبي الفاظو کي ایکسینت مکرر کیدی چه غبرگ خج double accent ورته وایو. د سنسکریت د مرکباتو ایکسینت accentuation of compounds بیل احکام او اصول درلوده، او تقریباً په ټولو گرامري احکامو کي ایکسینت بیل بیل اثر کاوه.^۱

د اوستا په قدیمو نسخو کي (پر خلاف د ویدا) هیخ ډول ایکسینت نه لیدل کیږي، او نه په لیک کي راغلي دي^۲ او له دغه جهته هم ایکسینت په پارسي کي خورا لږ مراعت کیږي. مگر په پښتو کي ایکسینت یو د تلفظ مهم رکن دي او ډیر کلمات په همدغه ذریعه کي خه هم په حروفو او حرکاتو کي سره یو وي، خو په خج سره بیلیری، مثلاً وړي (برده) وړی (پشم) توري (حرف، تلخه) توری (تراثي) اته (مقیاس طول باندازه یکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډیر دي، او لکه ایکسینت چه په سنسکریت کي ډیر عمومیت درلود او عمومیت لري په پښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ویلاي سي چه ایکسینت د آریایي ژبو یو مهم خاصیت دي، او بنایي چه په آریایي اصلي ژبه کي هم و، مگر وروسته چه ویدی او سنسکریت ژبه په هند کي د علم ذریعه وه، او د آریایانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکریت کي خج ډیر انواع وموندل، او په نظم کي ډیر داخل سوه.

Grammar گرامر (۳)

د پښتو گرامري ساختمان او بڼه ډیره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زرو آریایي ژبو سره ورته ده. د مقایسوي څیړني د تکمیل لپاره زه غواړم چه دلته د گرامر ځیني اساسي او بنیادي مواد له سنسکریت او اوستا سره وگورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

^۱ بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ویدیک گرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

^۲ اوستا گرامر، ص ۲-۲۹۳.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

اسماء Nouns

د ژبې له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکیب کي هم دغه مواد ډیر په کار کیري او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات یا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکریت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځيني اسماء په آخر کي تغیر مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکریت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (۴) مفعولي بالواسته dative (۵) علیت ablative (۶) اضافي یا ملکیت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي^۱ vocative.

ښايي چه په آریائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بیا هغه نومونه چه د پای حروف ئې یرغیز (صایت) دي په مختلفو حالتو کي تغیر مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځینو آریائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغیر وتلي، او دا قدیم خاصیت ئې بایللي دي مثلاً فارسي او انگلیسي دا خاصیت لري.

کمیت Number

په سنسکریت او اوستا کي نوم د شمیر له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنيه، جمع. مگر په اوستا کي تثنيه یو مخصوص کیف لري، چه د ظرفي حالت یو مخصوص شکل ښکاره کوي^۲ او عمومي نده.

مگر وروسته له آریائي ژبو څخه تثنيه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثر اورپائي ژبو کي تثنيه نسته. ښايي چه تثنيه اصلي آریائي ژبني خاصیت نه وي، او د سامي مدنیت یوه اغیزه وي، ځکه چه په اکثر سامي ژبو کي دا خاصیت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري یو دلیل دا دي چه بیله سنسکریت په نورو آریائي ژبو کي تثنيه اوس نده پاته، نو که دغه خاصیت خاص آریائي وای، ښايي چه داسي به په عمومي ډول نه زایل کیدای.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصیت، د سنسکریت غوندي قوي او مطرد ندي، معلومیري چه اصلي آریائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنيه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.^۳

^۱ اوستاگرامر، ص ۶۲ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.

^۲ اوستاگرامر، ص ۶۲.

^۳ دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

جنس Gender

سنسکریت او اوستا دواړو تذکیر او تأنیث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بیلیده، په دواړو ژبو کې درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث^۱ neuter

داسې ښکاري، چې دغه د جنس gender تقسیم په اصلي آریایي ژبه کې هم وو، وروسته چې سنسکریت او اوستا او پښتو ځینې وزیریدې، هم د دغو درو جنسو تقسیم پکښې پاته سو. په پهلوي کې هم د تذکیر او تأنیث لحاظ کیدی، مگر له پارسي ژبې څخه بالکل ووت. په ځینو اروپایي ژبو کې تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لږ او ډیر سته.

په پښتو کې هم لکه سنسکریت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چې لکه هغه ژبې مؤنثات ځانله نښانې او علایم لري، اما مخنث چې په الماني او روسي کې هم سته، هغه کلمه ده، چې ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کې نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شمیرله کیري، دې ته مور اوس سماعي مؤنث وايو، چې د سنسکریت د گرامر په اصطلاح کې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتیب کې اکثر آریایي ژبې سره نزدې دي سنسکریت، اوستا، پښتو هیڅ بیلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپایي ژبو او په سنسکریت کې له یوه تر لسو پوري اعداد بیل نومونه لري، وروسته پر عشري سیستم برابر، هغه تر لس گڼته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره یو ځای کیري، سل زره په ویدایي دوره کې loksoh بلل کیده، چې وروسته د lakh کلمه ځینې جوړه سوه.^۲ په سنسکریت او اوستا کې کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو، تر آحاد وروسته چې عشرات شروع کیري، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کیري، په یوناني او لاتیني کې هم دغسې دي. مگر په پارسي کې دا نظام لکه انگلیسي تر شلو پوري د سنسکریت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، یعنی لومړی عشرات وروسته احاد ویل کیري.

مثلاً په سنسکریت کې وایو ایکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کې وایو دایوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چې په پارسي او انگلیسي کې هم دا نظام قایم دي، یازده، دوازه eleven, twelve او نور مگر وروسته چې تر شل لوړ سي، په پارسي او انگلیسي کې دا نظام گزري، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کیري لکه بیست و یک

^۱ اوستا گرامر، ص ۶۲ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۶.

^۲ بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۲.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکريت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ويل کيږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وگوري، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.^۱

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکريت
۱	يو	ايوه aeva	ايکم ekam
۲	دوه	دوه dva	دوا dva
۳	درې	تهري thri	تري tri
۴	څلور	چتور catwar	چتوار catvar
۵	پنځه	پنچه panca	پانچه panca
۶	شپږ	ښوش shvas	شش sas
۷	اوه	هپته hapta	سپتا sapta
۸	اته	اشته asta	اشتا asta
۹	نه	نو nava	تاوه nava
۱۰	لس	دسه dasa	داشه dasa
۲۰	شل (ويشت)	ويستي visaiti	ويشتي visati
۳۰	ديرش	تهريست thrisat	تريشت thriset
۴۰	څلويښت	چتوريست catwarest	چتواريشت catwarisat
۵۰	پنځوس	پنچاست pancasat	پنچاشت pancasat
۶۰	شپيته	ښوستي shvasti	ششتي sasti
۷۰	اويا	هپتايي haptaiti	سپتي saptati
۸۰	اتيا	اشتايي astaiti	اشتي asiti

^۱ اوستا گرامر، ص ۱۰۶.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

navati نوتي	navaiti نوایتي	نيوي	۹۰
sata شتا	sata سته	سل	۱۰۰

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبو کې احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبو کې سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالو کې هم د سنسکریت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډیر دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمیر او تصریف او تغیر دا ټول هغه خصوصیات دي، چه په پښتو کې اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکریت یوه اسمي رېښه لري چه له هغه څخه بیا د اداتو په الحاق افعال بند کېږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تشبه نلري، او د سنسکریت افعال ئې لري، په دې خصوصیت کې پښتو له پارسي او اروپايي ژبو سره نزدې ده.

د تأنیث حروف

په سنسکریت کې هم لکه پښتو د تأنیث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کېږي، هغه حروف ئې پای ته راوړي: (آ-ی)¹ او په پښتو کې دا کار (ه) ورکوي مثلاً خر-خره، وز-وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکریت کې هم د نفي حروف لکه پښتو (آ-ن=یه-نه) دي، چه دا حروف په پښتو کې د نفي لپاره استعمالیږي، مثلاً: نه ځم - یه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آریایي ژبو کې که مطالعه وسي، او کلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کېږي، چه اکثر اسماء او کلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبو کې چه سته په آریایي ژبو کې نسته. اوستا او سنسکریت دواړه دا خاصیت لري او د آریایي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکریت جامد اسماء نلري، علماء وايي: چه ټوله کلمات ئې رېښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکریت د کلماتو ټولي اصلي رېښې تر ۴۰۰ زیاتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کلیه چه (اسماء

¹ فرهنگ نظام، ج ۴.

د پښتو ادبياتو تاريخ

معلول په علت ندي) په آريائي ژبو کي نه تطبيق کيږي، او که مور پښتو ته وگورو، کلمات او الفاظ ئې عينا لکه اوستا او سنسکريت له ريښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکريت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تگ ته وايي او دا ريښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خريا آس شري وايي (اشه=برو) او (اش) د گوچنو په ژبه بوده ته هم وايي، د سنسکريت (وه) يو لاحق ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکريت (اشوه) دواړه له دغي ريښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ريښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.^۱

دغسي هم ډير نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسيطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ريښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکريت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ريښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزدن (ځورول) د دې مصدر ريښه په سنسکريت کي (جر) وه يعني زيږدل، ذليل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) وريزات سو، نو آزدن سو.^۲ د پښتو ځورول او زيږدل هم دواړه دغه د (جر) ريښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور=زور = جر) له ريښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره يو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکريت کي ريښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه دکښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پهلوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه وړ سره ملگرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.^۳

که مور په غور وگورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته يوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سرکي وريزاته شوې ده، له دغو ريښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد-ست) دي چه په سنسکريت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس گويا آريائي زړې ژبي ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ريښې لري، چه د پښتو ژبي اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور يوه ريښه مومي او له بسيطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړی پلا چه هديره يعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسيط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ يعني استخوان ديره يعني قرارگاه، دا دوي کلمې سره ونښتي يو (د) يا (ډ) حذف سو هديره

۱ فرهنگ نظام، ج ۳.

۲ فرهنگ نظام، ج ۳.

۳ فرهنگ نظام، ج ۳.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

ځینې جوړه سوه. دغسې هم مثلاً پزه یا پوزه په پښتو کې بڼې ته وایو په پارسي پوز د انسان او حیوان د مخ راوتلي برخې ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځای ته وائي. په پهلوي کې هم پوز په دغو معناو مستعمل و^۱ او (پوز-پوزه-پزه) په آریایي ژبو کې مستعمل او عنصرې توري ئې (پ-ز) دي نو گویا په پښتو کې (پزه-پوزه) چه (بڼې) ته ویل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په یوه مناسبت پر ایښو شوی دي چه د آریایي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قدیم اصول لکه په سنسکریت او اوستا کې چه پر لغاتو او کلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتو کې جاري دي، که عوام و غواړي چه د یوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتو کې اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسې هم ایروپلان یعنی طیاره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ریکارد ټیکله بولي ځکه چه لکه ټیکله گردی دي.

^۱ فرهنگ نظام.

پښتو او میدی ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کې هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائی خلق وه، چه د قبل المسیح د اومی پیړۍ په ابتداء کې دوی په غربی ایران کې یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائی چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.^۱

په دې کتاب کې مور نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوی هم قدیم آریائی اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائی ژبه گڼله کیږي، نو بنائې چه د ژبې د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي. دارمستتر وائی چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پارسو Old Persian سره ډیره نزدی وه، او اوسنۍ کردی ژبه هم له مادي ژبې څخه مشتقه سوې ده.^۲ ځکه چه دغه میدی اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشوگانو کې سره خپاره سوي دي، نو بنائې چه د دوی په ژبه کې هم باختری آثار وي.

متأسفانه له میدی ژبې څخه مور ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوت د مؤرخینو پلار، له دغې ژبې څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپی bitch معنی لري.^۳ گریسون وائی: چه میدی ژبې د ایران په شرقی خوا کې ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبې لکه غلچه، اورمړي، بلوخي او پښتو ټوله په میدی ډله کې داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبې دي.

د دغو ژبو نزدیوالی هم له دې خبرې څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپی spae هغې یوي کلمې ته چه له میدی ژبې څخه پاته ده، ډیري نزدی دي، حال دا چه په پهلوي او پارسی ژبې ئې سگ sag بولي چه له میدی څخه لیري کلمه ده.^۴

که د میدی ژبې نور کلمات او الفاظ اوس موجود وای، نو به د پښتو مطابقت له دغې زړې ژبې سره ښه ښکاره سوي وای، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالی لري.

^۱ ایران قدیم، ص ۳۹.

^۲ ایراني مطالعات.

^۳ د هیروډوت جغرافیا، ص ۲۸۹.

^۴ لنگوستک سروې آف انډیا، ج ۱۰ ص ۳-۲.

پښتو او زړه فارسي (فرس قدیم)

د مورخینو په اصطلاح زړه پارسي یعنی فرس قدیم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ایران "پارس" کي ویله کیده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډبر لیکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو لیکونو چه پر ډبرو پاته دي، بل څه نسته.^۱ له دغو لیکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ۴۰۰ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط کښلي سوي دي.^۲

زړه پارسي زند ژبي ته ډیره ورته وه، لکه زند ۲۴ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډبر لیکونه په ایران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (۵۵۹-۵۲۶ ق، م) له عصره شروع کيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط کښلي شوي دي، یعنی يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عیلاي ژبه نوشته سوی دي.^۳

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه لیري په پارس کي پیدا سوې وه، او باید له پښتو سره ډیره نژدې نه وي، مگر بیا هم ځکه چه ریښې یې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچینې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کړښوکي زه د زړې پارسي، يو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلي څخه به ښايي د قدیمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

۱- اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه لیکلې سوې ده، چه لومړي جزو یې د پښتو اور دي، د ایران د زړې پارسي په ډبر لیکوکي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.^۴

۲- منه: یعنی (آدم، سړی)^۵ چه دمخه د دې کلمې ریښه په سنسکريت او ويدا کي د (منو) تر عنوان لاندې در وښووله سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندی ده.

۳- آبي: یعنی (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نژدې دي.^۶

۴- هو: یعنی ښه چه په سنسکريت کي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندی کلمه ده.

^۱ د ایران د ادبیاتو تاریخ. براون، ج ۱ ص ۱۴۰.

^۲ د شفق تاریخ ادبیات ایران، ص ۴.

^۳ د همائي تاریخ ادبیات ایران، ج ۱ ص ۱۳۸.

^۴ آثار العجم.

^۵ آثار العجم.

^۶ آثار العجم او فرهنگ نظام.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

- ۵- دروکا: یعنی دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و^۱ په اوسنی- پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.
- ۶- وسپا: یعنی اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنی- پښتو کي (آس-اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.
- ۷- یوترا: یعنی پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.^۲ چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.^۳
- د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.
- ۸- پيسو pisu: یعنی پيس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پيس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.^۴
- ۹- پمون pamon: یعنی گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعنی گرگ او پمن گرگین سته.
- ۱۰- نامکا namka: یعنی نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زره پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعنی بې نوم.^۵
- ۱۱- مرگا marga: یعنی مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.^۶ په زره پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زرو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعنی مرغه او (زنا) یعنی زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.^۷ د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.
- ۱۲- ویاخنا vyakhna: دا هم په زره پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعنی بی، اخنا یعنی یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (۱) دي چه په زره پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

۱ فرهنگ نظام، ج ۳ ص ۴۵.

۲ نمونه ادبیات ایران.

۳ فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۲۴.

۴ فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۵۱.

۵ تاریخ عمومی عالم، ج ۱ ص ۳۷۷.

۶ فرهنگ نظام، ج ۵ ص ۱۱۰.

۷ تاریخ عمومی عالم، ج ۱ ص ۳۷۷.

د پښتو ادبیاتو تاریخ

دا کلمه په اوستا کې (ایسی) ده، چه (س) په (خ) اوبښتي دي، او په سنسکریت (یخ) د برینیدلو په معنا و، چه د یخې صفت دي، او د سنسکریت (ج) په اوستا کې په (س) اوبښتي و.^۱
له دې لنډې مقایسې څخه چه فقط په یو څو لغتو کې وسوه، د پښتو نزدیوالی له هغې زړې پارسی ژبې سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسی هم باختري عناصر درلوده.

^۱ فرهنگ نظام، ج ۵ ص ۵۴۸.

Versification د زرو ژبو او پښتو عروض

په آريائي اقوامو کي زاره کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړيو برخو کي چه اشاره وسوه، ريگويدا او گاتها دواړه يو راز نظم دي، دا نظمو نه په مخصوصو لحنو او وزمو ويل کيده، تر دې حده چه اسلامي مورخينو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.^۱ علاوه پر دغو کتابو د هند آريائيانو ډير نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روايات لکه مهابهارتا او رامينا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، رياضيات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په يادوله، البيروني دا مطلب په ښه ډول تصريح کوي، حتي دي وايي چه ما د اقليدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکريت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک يعني يو راز نظم تبديل کړه.^۲

ځکه چه نظم په دوي کي ډير رواج درلود، او اکثر ديني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ويلي دي، په ويدي علومو کي ډير اهميت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آريائي اقوامو قديم منظومات، په سنسکريت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلايل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپايي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلايل (گړ) تناسب او په شمير کي مطابقت ضروري و، قافيه ډيره لازمه نه وه.^۳

که څه هم د سنسکريت علم العروض (چهند) ډير ارت علم دي، او هم ډير کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامه البيروني پخپل کتاب الهند کي يو باب د دغه علم د تفصيل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلايل (گړ) شمير دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بيل بيل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغير کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د يو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رويه بايد برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار يعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقليد کي ندي ويل سوي، دغه رنگ او خاصيت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصيدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ويل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خليل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کيداي.

^۱ د مسعودي مروج الذهب.

^۲ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

^۳ فرهنگ نظام، ج ۴.

د پښتو ادبياتو تاريخ

نوگويا ټول پښتو اشعار، کم چه په ديوانو کي مضبوط دي يا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سينه په سينه نقل کيږي، د سلايل او گر پر حساب برابريري، مثلاً د پښتو د ملي شعر يو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) گره، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي، چه د يوې لنډۍ مجموع گرونه $(۱۳+۹)=۲۲$ کيږي. د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کيږي، او دا دگر حساب يو خاص آريائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قديمه پاته دي. د پښتو او سنسکريت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندې دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي. اما د خليل بن احمد عروض يو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندې کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قديم آريائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځايه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکينښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره يو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي. ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کار گوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نوکه زه په ځينو خبرو کي تير وتي يم، بنائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲۴

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷۶ مخ کې د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البيروني له کتاب الهند خخه د (بده) اصل بیان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقیه وکوت البيروني وايي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کې هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم (صيرفي) په حاشیه کې ليکي، چه (بد) په عربي کې هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنيا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد ما يعبد الكافر من بده

(د آثار الباقیه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کې چه د زردشت نوم سپينتمان تحليل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صريح ډول البيروني (سفید تومان) ليکلي دي چه د (سپين تومان) پارسي شکل دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځيني برخي، له قديمو نسخو خخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کې دا کلمه راغلي ده (د آثار الباقیه د ترجمې آخر).

د دې کتاب ماخذ

د کتاب په لیکلو کې ما له ځینو کتابو څخه اسفاده کړیده، او هر مقصد چه مي له یوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندې برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښوولی دي، دلته فقط د هغو کتابو نومونه بیل راوړم. (حیبي)

- ۱- قاموس فیروز آبادی
- ۲- اقرب الموارد
- ۳- معیار اللغه
- ۴- تعریفات سید شریف جرجانی
- ۵- دایرة المعارف بستانی
- ۶- علم الادب
- ۷- جواهر الدب هاشمی
- ۸- ارشاد القاصد سخاوی
- ۹- روح تنقید، محی الدین قادري
- ۱۰- ادبیات انکلیسی بروک
- ۱۱- د ادبیاتو زدکړه جان مورلی
- ۱۲- عین الادب و السیاسه د ابن هدبل
- ۱۳- مقدۀ ابن خلدون
- ۱۴- طبقات الادباء
- ۱۵- محجم الادباء - یاقوت
- ۱۶- کشف الظنون - حاجی خلیفه
- ۱۷- کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
- ۱۸- تاریخ ادبیات ایران - جلال همائی
- ۱۹- نفایس الفنون
- ۲۰- انسکلویپدیا بریتانیکا
- ۲۱- انسکلویپدیا - امریکانا
- ۲۲- زبده الصحایف فی اصول المعارف
- ۲۳- الفلسفة اللغویه - جرجی زیدان
- ۲۴- آریز - گورډن چائیلو
- ۲۵- پښتو گرامر - راورتی
- ۲۶- تمدن ایرانیان خاوري - جیگر
- ۲۷- ایران قدیم - پرینا
- ۲۸- کمبرج هستري آف انډیا - ج ۱
- ۲۹- ویدک انډیا راگوزن
- ۳۰- تاریخ هریودوت - مکالی
- ۳۱- تمدن هند - گوستاو لوبون
- ۳۲- هند قدیم
- ۳۳- تاریخ هنديها - هنتر
- ۳۴- اثار عتیقه آریا
- ۳۵- هند ریگويدي - داس
- ۳۶- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
- ۳۷- تاریخ افغانستان - کهزاد
- ۳۸- هند قدیم - پاینکار
- ۳۹- اوستا - دارمستر
- ۴۰- میخي خطوط - ویسباخ
- ۴۱- مردمان قدیم
- ۴۲- مقدمۀ تاریخ هند قدیم - اکبر شاه
- ۴۳- ریگويديا - گریفت
- ۴۴- اتهروا ویدا - گریفت
- ۴۵- گاتها - پور داؤد
- ۴۶- قاموس پښتو - راورتی
- ۴۷- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمی)
- ۴۸- تاریخ مرصع - افضل خان خټک
- ۴۹- تاریخ ادبیات ایران - براون
- ۵۰- تاریخ شرق اقصی
- ۵۱- هند مدنیت بخش
- ۵۲- ریگويديک کلچر
- ۵۳- حیات افغانی - حیات خان
- ۵۴- آریانا - کهزاد
- ۵۵- مها بهارت اردو - افق
- ۵۶- مطالعات افغانی
- ۵۷- جغرافیای هیروودوت - ویلر
- ۵۸- جغرافیای تاریخی ایران - بارتولو
- ۵۹- انسکلویپدیاي اسلام
- ۶۰- تاریخ باختر - راولسن
- ۶۱- تاریخ الکامل ابن اثیر
- ۶۲- تاریخ طبري - ابن جریر
- ۶۳- تاریخ سیستان
- ۶۴- عمل صالح (شاه جهان نامه)
- ۶۵- پښتانه شعراء - حیبي
- ۶۶- پټه خزانه - ناشر حیبي
- ۶۷- متریدیتس، ج ۱ - ایډلنگ
- ۶۸- وقایع کابل - الفن سټون

- ۶۹- گرامر پښتو - بیلو
۷۰- ترانه‌های ملی افغان - دارمستر
۷۱- گرامر پښتو - ترومپ
۷۲- سلسلهٔ لسانیات اکادمی لنین گراد، ج ۴
۷۳- گرامر پښتو - لوریمر
۷۴- راپورت السنهٔ هند - گریسن، ج ۱۰
۷۵- علم ادیان - فرلانگ
۷۶- معلومات هندی - ویبر
۷۷- مذهب ویدی - اوله‌نبرگ
۷۸- مذهب ویدی - بلومفیلد
۷۹- تاریخ ابو الفداء
۸۰- حدود العالم
۸۱- گزیتیر افغانستان
۸۲- نسبت نامهٔ افغانه - عبدالسلام خان
۸۳- فرهنگ اوستا
۸۴- خورده اوستا
۸۵- قاموس هندی و انگلیسی - ډنکن فوربس
۸۶- السنه پامیر
۸۷- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
۸۸- فرهنگ نظام - محمد علی
۸۹- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
۹۰- تاریخ ادبیات سنسکریت - مک‌دونل
۹۱- جغرافیای شمال غرب هند
۹۲- آراین ساختن هند - دوت
۹۳- کتاب الهند - البیرونی
۹۴- بودهست انپیا
۹۵- تعلیمات ویدا
۹۶- التنبیه و الاشراف - مسعودی
۹۷- مفاتیح العلوم - خوارزمی
۹۸- المنجد
۹۹- الصيدله - البیرونی
۱۰۰- مخزن الودیه
۱۰۱- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
۱۰۲- دساتیر آسمانی
۱۰۳- منوشاستر
۱۰۴- مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، ج ۱۱
۱۰۵- زین الاخبار - گردیزی
- ۱۰۶- آداب الحرب - فخر مدبر
۱۰۷- آثار الباقیه - البیرونی
۱۰۸- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
۱۰۹- تاریخ ادبیات ایران - شفق
۱۱۰- گرامر اوستا - جکسون
۱۱۱- جورنال ایشیاتک سوسایتی ۱۸۷۲
۱۱۲- مروج الذهب مسعودی
۱۱۳- دبستان مذاهب - فانی
۱۱۴- لغت فرس - اسدی
۱۱۵- تاریخ عمومی عالم - رضا اخوی
۱۱۶- فرهنگ ناصری
۱۱۷- مجلهٔ آریانا - کابل
۱۱۸- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
۱۱۹- فتوح البلدان - بلاذری
۱۲۰- چچ نامه، ترجمهٔ الیت
۱۲۱- کتاب البلدان - ابن فقیه همدانی
۱۲۲- آثار البلاد - قزوینی
۱۲۳- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
۱۲۴- معلومات زرتشتی - جیکسون
۱۲۵- گرشاسپ نامه
۱۲۶- شهنامه - فردوسی
۱۲۷- قانون مسعودی - البیرونی
۱۲۸- فرهنگ نوبهار
۱۲۹- فرهنگ اندراج
۱۳۰- گنج دانشش
۱۳۱- مجلهٔ کابل
۱۳۲- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
۱۳۳- گرامر ویدی - مک‌دونل
۱۳۴- سخندان فارس - آزاد
۱۳۵- آثار العجم - فرصت
۱۳۶- دروس پهلوی
۱۳۷- کتاب الهند - البیرونی
۱۳۸- مطالعات ایرانی - دارمستر
۱۳۹- نمونهٔ ادبیات ایران

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**